

HÍD AZ ELEMZÉS ÉS GONDOLATISÁG
EMELKEDETTSÉGE HELYETT MARADT
AZ ANEKDOTA FÖLDKÖZELE, „REALI
TÁSA” A VALÓSÁG MORZSÁI AZ „E
GÉSZ” IGÉNYE NÉLKÜL.

TARTALOMMUTATÓ

- | 105 | *Bori Imre* A KÖLTŐRŐL SZÓLTAK...
- | 121 | *Sinkó Ervin* BUDAPESTI MOZAIK
- | 141 | *Major Nándor* TERMÉKENY KONTROVERZIÁK
- | 158 | *Koncz István* versei
- | 161 | *J. D. Salinger* FOGÓ A ROZSBAN
- | 177 | *Pap József* versei
- | 179 | *Herceg János* ÍGÉRET
- | 185 | *Deák Ferenc* A MERÉNYLŐ
- | 193 | *Bori Imre* A MAGYAR SZÉPPRÓZA SZÜLETÉSE
- | 201 | *Jovan Hristić* SZÍNHÁZ ÉS METASZÍNHÁZ
- | 206 | *Kek Zsigmond* NYELVMŰVELÉSÜNK FŐ KÉRDÉSEI
- | 213 | SZEMLE (*Szeli István, Ács József* és *Bori Imre* jegyzetei)
- | 221 | KRÓNKA

Képzőművészeti mellékletünk *Benes József* két festménye.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a *Híd Irodalmi Díj bíráló bizottságának*
1964. II. 10-én megtartott üléséről

A Fórum Kiadói Tanácsa által alapított Híd Irodalmi Díj bíráló bizottsága — *Ács Károly, Bori Imre, Juhász Géza, Szeli István és Vukovics Géza* —, *Szeli István* elnökletével megtartott ülésén határozott a díj odaítéléséről.

A bizottság a díj kiosztásának szabályzata értelmében tekintetbe vette a múlt évi irodalmi termést, s egyhangúlag úgy döntött, hogy az 1963. évi Híd Irodalmi Díjat *Pap József*nek ítéli oda *R és* című verseskötetéért.

A bizottság tematikailag és műfajilag is értékes és igen változatos anyagban válogathatott. Legfőbb szempontja az volt, hogy olyan műnek ítélje oda a díjat, amely korszerű törekvéseivel és művészi kiforrottságával gyarapítja a jugoszláviai magyar irodalom esztétikai értékeit.

Pap József költészete, amellet, hogy szuverén költői világot fejez ki, közlésmódja sajátos formájával is figyelmet kelt. Lényeget kutató intellektuális szenvedéllyel hatol be az egyéniség zártabb rétegeibe, ahonnan rendkívül nagy fajsúlyú életanyagot hoz felszínre. Nagy invencióval megkomponált verseskönyve a költői tudatosság magas szintű megnyilatkozása irodalmunkban.

Novi Sad, 1964. II. 10.

A bíráló bizottság tagjai:

Ács Károly
Bori Imre
Juhász Géza
Szeli István
Vukovics Géza

HÍD IRODALMI, MŰVE-
SZETI ÉS TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
/ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXVIII. ÉVFOLYAM, 1964.
2. SZÁM. FEBRUÁR / SZER-
KESZTIK: FEHÉR KÁL-
MÁN ÉS PAP JÓZSEF
(FELELŐS SZERKESZTŐ)

J E G Y Z Ó K Ö N Y V

a Fórum Képzőművészeti Díj bíráló bizottságának üléséről

Jelen voltak: Konjović Milan elnök, Dévics Imre és Ács József. A bizottság 1964. február 12-én Zomborban, Konjović Milan műtermében tartotta meg ülését.

A vajdasági művésztelepek 1963. évi októberi és decemberi kiállításainak megtekintése után (Becse, Zenta, Bácstopolya, Kikinda és Écska) a bizottság tagjai megállapították, hogy Benes József tájképei általános elismerést érdemelnek. Benes József mutatta a legnagyobb haladást a múlt évben egy autentikus magatartás kialakításában, melyet a festészet korszerű nyelvén fejezett ki. Az ő világa tartalmaz, víziója egy fenyegető, bekövetkezhető valóság lehet, ha azt az emberi szolidaritás meg nem akadályozza. Inkább erkölcsi, mint esztétikai jellegű festészetet művel, és stílusában szándékosan kerüli az euritmikát, hogy a veszély érzését kelthesse. Ez a festészet célszerűen az ember érdekeit szolgálja, nem ringat, hanem riadóra hív. Míután Benesnek sikerült összekötnie a mi világunkat az általános emberi érzésekkel és azt képzőművészetileg kifejezte, a bizottság tagjai egyhangúlag javasolják — legkevesebb három alkotása alapján —, hogy a Fórum 1963. évi képzőművészeti díját Benes József kapja.

A bíráló bizottság tagjai:

*Konjović Milan
Ács József
Dévics Imre*

A KÜLTŐRŐL SZÓLTAK...

Bori Imre

I.

Az irodalomtörténeti monográfia szerkezeti felépítettségével, higgadt modorával, sok-szemponúságával az irodalomtörténetírásnak nemcsak sajátos műfaja, de egyik legszebb, az irodalomtörténész képességeit jól kihasználó feladatvállalása is. Arányokat kedvelő, sőt követelő forma, s a jó monográfiában élet és mű kerül olyan egyensúlyi állapotba, amelyből azután az irodalomtörténész végső összhangját tudja „kiugratni” mindannak, amit egy-egy írói élet műalkotásokba rögzített. Más szóval: az irodalomtörténeti monográfia az irodalomtörténeti szintézis egyik sajátos formája: nemcsak részleteiben, de a részek összhangjában is több annál az irodalomtörténeti „aprómunkánál”, amit soraiiba, bekezdéseibe, részleteibe beolvaszt, hiszen a monográfus természetrajzában a legfőbb erények egyike éppen az „összszénézés”, az a képesség, hogy életet és művet „lásson” együtt, s ennél is tovább menve, nemcsak a művek elemzésének koncepcióját kell kialakítania, hanem az írói életet is ilyen koncepcióként kell felfognia: az alkotás egy nemeként, s míg a monográfus az életrajz területéről összegyűjti, feldolgozza és megállapítja adatai arányait, s elhelyezi azokat az „élet” koncepciójában, addig értelmezi is az életet, amelynek vizsgálatára vállalkozott, minduntalan egymásba játszva életet és művet, embert és alkotást, figyelve, hol alakul ki harmónia, hol feleselnek diszsonáns szölamok egymással, hol tagadja egyik a másikat.

Az irodalomtörténeti monográfia ellenpontjait s mégis harmonikus egységét célozza az a pályakép is, amelynek első kötete nemrégiben jelent meg. A szerző József Attila pályája rajzát ígéri*: „Úgy gondoljuk ugyanis — írja a kötet bevezetőjében — az élet — a maga törvényszerűségeivel s véletleneivel is — mintegy közvetítő, mű és kor, költészet és társadalom között; az alkotó életútja, sorsa magyaráz sok művet, tesz világhossá sok körülményt. S természetesen úgy gon-

* Szabotcsi Miklós: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése.* Bp. 1963.

doljuk, maga az életút sem véletlenek halmaza: bármilyen áttetten s bonyolultan, de tükröződnek benne a kor, a társadalom törvényei is. Igyekszünk hát az életút megrajzolásakor az általánost s az egyedit is figyelembe venni: az egyéni életpálya mellett a kort is megrajzolni — általában abban a mértékben, ahogyan az egyre növvő s tudatosodó fiatal József Attila láthatta. S ugyanúgy: igrkekszünk nemcsak egyetlen költői életutat rajzolni, hanem egy fiatal költő útja mellett — s azon keresztül — sok más fiatal útjára is utalni, s ismét csak általános törvényszerűségeket...” (5—6. o.) Ám idézetünk arra is rávilágít, hogy Szabolcsi Miklós könyve több is, kevesebb is akar lenni harmonikus „pályaképnél”, azaz: már a bevezetőben azt a többletet ígéri, ami miatt műve „arányossága” csorbát szenved, ami miatt „kevesebb” lesz a költői pálya rajza, éppen azzal az „általánosítási” törekvéssel, amit a bevezetőben fejtett ki: az életútban a társadalom törvényeinek tükrözését is szemlélni akarja, mint ahogy a „fiatal költő útja” mellett „sok más fiatal útjára is utalni” akar — s „utal” is, feláldozva mind műfaja arányosságra törvő sugallatait, mind pedig azt, amire tulajdonképpen vállalkoznia kellett volna: József Attila költészete (esetünkben fiatalkori költészete) „statisztikailag is teljes, komplex nyelvészeti-irodalmi szempontú feldolgozását”, hiszen előszavában azt mondja, hogy „szókincs-, mondathasználat-, versforma-vizsgálat terén még lett volna tennivaló; de az a szándékunk, hogy ezeket a vizsgálatokat a már érettebb, kiforrottabb költő műveivel kapcsolatban végezzük el”. Ebből pedig az következik, hogy a fiatal József Attila költői pályaképének e szakasza („Ebben a könyvben József Attila életének és költői fejlődésének rajzát szeretnénk adni — tizennyolc éves koráig, 1923 őszéig” — írja a könyv első mondatában!) ezután sem lesz teljes, mert a tizennyolc éves koráig írott verseinek szükséges „irodalmi” elemzését nem akarja elvégezni.

Szabolcsi Miklós művének alapvető jellegzetessége tehát éppen abban nyilvánul meg, hogy az „irodalomszempontúság” kizorul, pontosabban kívül esik érdeklődésének körén, s csak úgy szerepel a „pályaképben”, s József Attiláról lévén szó, a költői pályaképben, amennyiben a figyelem középpontjába állított ember sok más tennivalója, dolga mellett verseket is írt. Annál meglepőbb ez a magatartás éppen József Attilával szemben, hiszen ő volt az, aki olyan egyértelműen s félre nem érthetően éppen költő voltában látta társadalmi szerepét. S ez a mozzanat arra utal, hogy Szabolcsi Miklós „mesterségesen” von be szociológiai kategóriákat mintegy a „mai nyugati irodalomtörténetírás egy jelentős részének” ellenében, az egyszerűlt úgy véli megteremteni, hogy háttérben hagyja a művet, nem annyira az életrajz, mint előbb jelzett általánosításai kedvéért. Leegyszerűsítve és kissé nagyítva, azt is mondhatnók, hogy a tudós szerző szemében a fiatal József Attila pályaképe nem cél, hanem alkalom, hogy általánosításait az irodalomtörténetírásba vonva, ismételten igazolja a szociológiai irodalomszemlélet létjogosultságát. Nem lesz véletlen tehát, hogy a költő életéről és művéről kialakított szemléletében az „egyedi” vonások háttérben maradnak, holott közhelyszerű az a követelmény, hogy azt a művet elemezzük, amit csak József Attila hozhatott létre és senki más, mint ahogy az életrajzi fejezetekben is arról az egy

emberről szeretnénk olvasni, aki József Attila volt, kinek az élet egyetlen variánsa adatott meg, megismételhetetlenül és a reprodukció minden reménye nélkül. A „Kor” tehát az ilyen felfogásban „magyarázó” szerepet játszik az életrajz egyes fordulatainak megértésében, illetve a költői mű sok sugalmazója közül az egyik lesz, nem pedig középpontja, mint Szabolcsi Miklós szemléletéből kiütközik; leegyszerűsítettnek látszik az a felfogása is, miszerint az „élet — a maga törvényszerűségeivel s véletleneivel is — mintegy közvetítő, mű és kor, költészet és társadalom között...” (5. o.). Mondanunk sem kell, mind a mű, mind a költői élet sokkal bonyolultabbnak, áttételekben és összetevőkben sokkal gazdagabbnak tűnik, mint Szabolcsi Miklósnak fentebb kifejtett s a bevezetőben megfogalmazott interpretációjából kitelne. Am igazat kell adnunk Szabolcsi Miklósnak, amikor költői életrajzán is inszisztál, hiszen a helyes nézőpontból szemlélt élet, anélkül hogy a költői mű önelvűségén csorba esnék, a mű interpretációját segíti elő, támogatja az interpretáló ihletét, nemegyszer helyes arányaiban villantva fel a mű tartalmazta részleteket, s mutat az ihlet sugalló forrásaira. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy Szabolcsi sorrendjét (kor — életrajz — mű) nem olyan viszonyulásban látjuk, mint tudós szerzőnk, azaz: nem a kor felől közeledve szemléljük az életrajzot, az életrajzból kiindulva a műalkotást, hanem „archimedesi pontnak” mind az életrajz, mind a korrajz tekintetében a műalkotást tekintjük az irodalomnak irodalom-szempon-túsága miatt is: az az ember érdekel, aki az adot műalkotást létrehozta, nem pedig egy emberi élet általában, s minden más mozzanat, aminek szá-lai nem a műalkotás felé tartanak, a költői „pályaképpen” tizedrangú szerepet játszik.

Mondandónkat illusztrálni igen alkalmasnak mutatkozik Szabolcsi kutató kedvének igen értékes eredménye: József Áron sorsának kinyomozása, adatszerű feltárása. „Tudjuk” és „ismerjük” tehát József Áron sorsát, életútjának állomásait és szétfoszlanak a legendák, család- és irodalomtörténetiek, amelyek a költő „apa-mítoszá-*nak*” alapjait képezték. Ugyanakkor Szabolcsi Miklós könyvének éppen ez a fejezete egy sor nyugtalanító, a költői mű szempontjából fontos kérdést hagy nyitva, illetve félmegoldásokkal elégszik meg. Nem tisztázta pl. megnyugtatóan, tudott-e a költő apja sorsáról. Ha „tudott”, miért volt szüksége József Attilának, a költőnek az „apa-mítosz”-ra egyes ver-seihez; a pszichoanalitika területén járnak-e, vagy a költői „ráfogás”, transzponálás indítékait kell itt szemlélnünk; miért kellett a költőnek oly csökönyösen ragaszkodnia az apa „Amerikába vándorolt ki” gondolata-hoz —, s belejátszott-e öngyilkosságának indítékaiba az a lehetősé-g, amit Szabolcsi Miklós felvet: „...nem lehetetlen, hogy 1937 novemberének esős napjaiban Balatonszárszón megmondta ezt József Attilának...” (25. o.). Nem utolsósorban tisztázásra vár még, mi József Jolán szerepe az „apa-legenda” kialakulásában; mit kellett elta-karni, eltitkolni az apa „mitizálásával” Attila elől, illetve a költőnek önmaga elől? E kérdések az életrajzi adatszerűséget kiragadják és túllendítik a biográfiai tények öncélúságán, és a mű megértésének szempontjai lesznek az uralkodók, mintegy a tényeken túl költői kö-vetkezményeik miatt telnek meg érdekességgel és jelentőséggel. Ehe-

lyett Szabolcsi „értelmezése” a következő: „A költő mély ösztönnel s politikai éleslátással ismeri fel apja sorsában az általánost, kapcsolja össze József Áron eltűnését másfélmillió magyar kitántorgásával. Mert igaz, hogy sok egyéni (s részben még ki nem derített) motívum összejatszása kellett ahhoz, hogy »elhagyja a családját«, de lépésében milliók törekvése mozgott...”, majd tizennégy sorral később így folytatja: „Az 1908. évben — amikor József Áron a kivándorlók között szerepelhetett — a kivándorlás mértéke erősen csökkent...” (52. o.). Ha nem tudnók, hogy Szabolcsi Miklós derített fényt az apa sorsára, most megingana a „tudásunk”, hiszen ebben a bekezdésben a kivándorlás problémájának lábjegyzetes apparátusa is olvasható, s az „általánosítás” kedvéért a szerző mintha megfélekedni látszana a maga pozitív eredményeiről is. S mi több, ezek az adatok már túl vannak, Szabolcsi „pályaképe” szerkezetében is, a szükségesnek ítélt kerekteken, és a mű olyan pontját, egyik olyan irányát jelentik, amikor a felhalmozott adatok, a nagy bibliográfiai apparátus, amely az irodalomtörténeti szakmunkák természetesen velejárója, az öncélúságba hajlik át; a tárgyi fogódzók mintha már önmagukért lennének csak a műben és nem a vizsgált költői mű, illetve életrajzi kérdéseit lennének hivatottak megvilágítani. (Igen tipikus esete ennek a pályaképben kétszer is felhangzó panasz, hogy a bejelentő hivatal anyaga 1944-ben megsemmisült, s így a József-család lakásairól pontos értesüléseink nincsenek. 49. és 80. oldal).

A tények oly kötelező tisztelete s hatalmas apparátusa sem tudja azonban megakadályozni, hogy a költő gyermekkorának rajzában maga is ne fogadja el és ne mondja tovább a költő „mama-mítosát”. Ha a József Áron-féle legenda szertefoszlatajának az érdemét tudjuk, annál inkább kell csodálkoznunk a „mama-mítosz” ilyen erőteljes létezésén Szabolcsi művében. Az életrajzíró a valóság tisztelője, még akkor is az egy kicsit, amikor a költői mű imaginatív területeit járja be, leegyszerűsítve úgy is mondhatnók, hogy a „valóságot” írja. Ám Pócze Borbála esetében Szabolcsinál félre nem érthetően az életrajzból mítosz kerekedett ki, a költőnél az „anya-mítosz” költőileg oly kidolgozott volta hatására. Magáénak vallja Koczás Sándor jellemzését: „Pócze Borbála... falusi szegényből városi, zsellérlányból már proletárasszony lett. Proletár-volta persze korántsem jelentett világos és egyértelmű öntudatot, ösztöneiben azonban teljesen ehhez a világhoz tartozott. S ez éppen elegendő volt arra, hogy a maga történelmi hivatását betöltse. Hogy „mamává” magasodjék...” (Szabolcsi mű 50. o.). Ezt a gondolatot ismétli meg műve 85. oldalán, majd a 88. és a 177. oldalon.

Tovább elemezve Szabolcsi Miklós életrajzot interpretáló módszerét, éppen a „mama-mítosz” juttat el bennünket a kérdéshez: vajon az osztályhűség irodalomtörténeti kategória-e, s be lehet-e éppen ezt a kategóriát az interpretáló szemléletének középpontjába állítani? Ha a József Áron-legenda kicsengése el is kerülte volna figyelmünket, a „mama-mítosz” fentebb jelzett elfogadása és regényesítése erre hívja fel a figyelmet. A mama-mítosz tengelyében ugyanis ezt a problémát látja Szabolcsi, mint ahogy ezt tartja vízvázalstónak is (Nagyon jellemző például, ahogy Jolán „kitörését” tárgyalja: „Ám ez is a láza-

dásnak egy faja volt; alacsonyabb rendű kitörés, osztályához kevesebb hűséggel, mint József Attila...” 90. o.), az emberek megítélésében. Művében általában merev kategóriaként bukkan fel ez a kérdés, s éppen ennek tulajdonítható, hogy nem tudja hajlékonyan követni a költő életútjának alakulásait, az alakulás felvetette kérdéseket, hanem a maga konstrukcióját igyekszik József Attila életére és művére rákényszeríteni. Könyve 172. oldalán felvetett kérdésére adott válaszában (a kérdése: „Mit hozott magával József Attila ebből a gyermekorból, — s milyenné formálódott tizennégy éves korára?”) ezt olvashatjuk: „A magát mindig a külváros népéhez számító, gyermekkorát nem feledő s szégyellő, hanem magyarázó és megértő költő számára a gyermekkor a tudatos közösségvállalás élményalapját adja; ő nem felülről hajlik a szegények és elesettek fölé, hanem közülük nő ki, s nem tagadja meg őket, hanem sorsukat példának s törvénynek tekintti, saját sorsát pedig az együttes harcra és életre kötelezőnek...” (173. o.). Holott a Szabolcsi felvetette kérdésre nem pontosan az a felelet, amit itt idéztünk. Ugyanis nem vezethet eredményre a visszavetítés módszere, mivel Szabolcsi megérteni és megrajzolni igyekszik József Attila gyermekkorát, különösen nem, ha a nagy költő gondolatilag felmért, sorsa tanulságait elemző tudatosságát keressük gyermekkorában, hiszen a menekülő költőt sorsa fordulatai kényszerítik ismételten vissza osztályába, aminek következtében a determináltság nem kis mértékben fatalisztikus vonásokat kap majd szemléletében. *A város peremén* fényei és az *Elégia* árnyai mutatják a felismerés élményének döbbenetét, ám ezek a versek később születtek, hiszen közben a költő egy kanyargós utat járt még meg — életsorsban és eszmékben egyaránt. Ha a tizennégy éves kamasz az öntudat fokára jutott, akkor az öntudatnak azt kellett volna sugallnia: innen menekülni kell! Szabolcsi Miklós idézi a költő Vágó Mártához írott levelének sorait, amelyekben Szabolcsi konstrukciójának cáfolata is olvasható: „... legutóbb elfelejtettem válaszolni arra, hogy nem bírod a szegénységet... ki bírja a szegénységet? Volt-e valaha valaki, aki nem pusztult bele, vagy nem menekült ki belőle, ha nem volt muszáj olajos papírok közt árnyakkal vacsorázni?” (174. o.).

A Szabolcsi rajzolta hatalmas arányú pályakép tehát nagyon egyoldakúan mutatja meg József Attila fiatal éveit, és nem tárja fel a maga gazdagságában, sőt ellentmondásaiban. Akadályait maga teremtette meg, amikor azzal a szándékkal fogott József Attila pályaképe megrajzolásához, hogy a költőben, sorsában, költészetében kimutassa az általános érvényűséget, azaz: tipikus proletársorsot akar látni benne. „A kisgyerek József Attila sorsa — nem kivételes sors; alapélményeiben már kora gyermekkorában, az öcsödi évek után osztozott a külváros, a város peremé munkás proletárgyermekei élményeivel; a gyermekkor nehéz nyomai, amelyek egész életén követték, tíz- és százazrek gyermekkorának nehéz nyomai voltak” (91. o.) — írja Szabolcsi, majd szövege egy másik bekezdésében ódai hangon, kizökkenve az irodalomtörténet hűvösebb előadásmódorából, tovább mondja ezt a művének belső mottójaként is értelmezhető gondolatokat: „Proletár gyermekkor a József Attilaé a magyar proletársors minden fájdalmával, kínjával és ellentmondásával... De ez a tépett, nyomorított század

eleji magyar proletár gyermekkor, mégis annak az osztálynak az erejét szemléltette, amely a »papok, katonák, polgárok« után az emberi mű értelmét tovább viszi... Hogy divatos szóval éljünk: mindenestől korszerű, modern gyermekkor ez: a gépek világában, a mozgalmak világában, a sokféle elemből egygyé forró magyar ipari munkásság világában telt. S mindazok a sebek és konfliktusok, amelyeket a gyerek József Attila átélt, osztályának sebei és konfliktusai is; azok a konfliktusok, amelyek feloldásával az új társadalom, — s benne az új művész s az új ember — megszületik..." (177. o.).

Hosszasabban idéztünk, hogy kitéssék Szabolcsi vizsgálódásainak vezéreszméje, és körvonalazzuk azt a József Attila képet is, amelyet rajzolni szándékozik. Patetikus és virtuális költő-kép készül tehát, amely nem veszi mindig figyelembe azokat az intenciókat, amelyek a költő sorsában és művében kitapinthatók. Mert József Attilának is van egy képe gyerekkoráról, amely, a szükséges költői transzformációk ellenére is, a valósághoz közelebb jár, mint Szabolcsi eszményített portréja. A „kisgyerek aki voltam” — gondolata ez, amelynek kérdését az életrajznak kellene megoldania, és nem oldja meg, mert nem száll le az elidegenülés „rondabugyrába”, holott ezen keresztül vezet az út a költő életének és művének értelmezéséhez. S ha Szabolcsi pályakép-értelmezését nem is hatotta át az elidegenülés kérdésköre, megkerülni sem tudta, mert ezek a tények makacsságával szegültek ellent annak a szociologizáló és tipizáló szemléletnek, amely oly egysíkúan és egyértelműen „vonalasanak” akarja látni a „proletárköltő” életét és művészetét. Szabolcsinak tehát, ha halványan is, elmosódottan is, de ellenpontoznia kell az elidegenülés koordinátaival is a maga képét. Az öcsödi élettel kapcsolatban olvassuk: „... A kép eléggé egyöntetű: az öcsödi tartózkodás úgy maradt meg József Attila emlékében, mint a legnagyobb idegenség, a legszörnyűbb megaláztatás, a kivettség időszaka, mint mértéktelenül kemény munkáé s a nem-érdemelt büntetéseké, a megszenvedett veréseké... (68. o.). Majd még egyszer: „Kiszolgáltatót s magányos volt, idegenben élt s idegennek érezte magát, nevétől is megfoszthatták, s lelenc volta bizonyára elválasztotta még a többi falusi szegény gyerektől is. S habár talán írói túlzás is az, hogy »innen hajtott ki a későbbi tudathasadás« és hogy a »benne lapangó vadállat« jelentkezése itt kezdődik, ahogyan Németh Andor állítja, az biztos, hogy az itt elszenvedett sérelmek egyik összetevőjét alkották későbbi neurozisaiknak, s hozzájárultak egy adott szerencsétlen pillanatban egyensúlya felbomlásához” (76—77. o.). Kommentárjával azonban tovább megy, és ismét csak általánosítani akarva szólam-mondatokat ír le: „... saját kiszolgáltatót sorsában sok tízezer szegény lelenc sorsában osztozott, s osztozott sok milliónyi falusi szegény gyerek sorsában... Az utca és a föld fia volt — már hétéves koráig is megélte a városi és falusi szegénység gyermekeinek sorsát... (77—78. o.).

Az elidegenültség újabb körének nyomára bukkanunk az 1912—14-es évekkel kapcsolatban: „Valóban a magány, az egyedüllét, a szülőnélküliség, a lakásban-való-egyedül-tartózkodás lehetett egyik legnyomasztóbb élménye. Ehhez az élményhez járul a betegség-kiváltotta lelkiállapot, a felfokozott érzékenység, s élenkben működő fantá-

zia..." (96. o.). Annál sajnálatosabb, hogy a költő életének ezeket a gondolati és érzelmi csomópontjait nem domborítja ki, holott ezek állandóan jelen vannak a költő életében, s az egzisztenciális lét formáit jelentik, míg az életadatok önmagukban kevésbé érdekesek, s csupán akkor jelentenek valamit, ha elősegítik a „pálya” értelmezését. Nem arról van tehát szó, hogy tagadni akarnánk József Attila proletár származását, s hogy az „utca és föld fia” volt, hanem fel szeretnénk vetni annak kérdését, hogy milyen *emberi* következményekkel járt ez a tény, s ezen túl, milyen „költői” következményei vannak. Ha csak politikai kicsengését halljuk, a költő pályaképét akaratlanul is meghamisítjuk.

A makói évek rajzában a felvetődő kérdések tovább szaporodnak. Nemcsak a József-család tipikusnak hitt proletársorsa ébreszthet bennünk kétségeket, hiszen az Jolán „kitörésével” a kispolgári formák felé indult meg, hanem a Makóra került költő életsorsának alakulását megítélendő is. Az alakoskodás elriasztó korszaka ez az időszak. A társadalmi ranglétrán „felfelé” csúszó Jolánnak s polgári férjének terhes volt a József-család proletár-élete: titkolni kellett tehát. S valamennyien belemennek a „játékba”, mert még az önmegtagadás árán is meg akarják tartani magukat ott, ahová Jolán női szépsége eljuttatta őket. József Attila legdicszónásabb életszakasza ez, s mindaz, am/ Makón és Szegeden várt rá, s ez vonatkozik a költőnek mind családi ügyeire, családjához való viszonyára, mind pedig a makói környezetében elfoglalt helyére. Mélypont ez, mélyebb, mint az öcsödi élet volt, hiszen abba öntudatlanul jutott, ám a makóit maga is, ha kényszeredetten is, de vállalta, mert tudta, hogy a család inkább a havi kilencszáz korona kifizetését vállalja, mint őt magát személy szerint. Helyzetének, „létének” kétértelműsége természetesen nem oldódott meg Makóra érkezésével, inkább kiéleződött. Öngyilkossági kísérlete, iskolai „státusa” — rejtgette társai előtt, hogy kicsoda tulajdonképpen —, ezek fonák helyzetének főbb csomópontjai. S az így felvetődött kérdéseket a megnyílt életpálya azután tovább éltezte: a polgári értelmiségi állapot eszménye lebegett szeme előtt, jóakarói, elsősorban makói köre is ezt sugallták neki, s József Attila költőként és emberként is szorgalmasan tanulta a polgári világ szokásait, miközben létének eltitkolásában az ellentmondások viharfelhőit gyűjtötte a feje fölé. Egyfelől a „szépség koldusa” költői szerepében tetszeleg, annál is inkább, mert az a kör, amely támogatta, ezt sugallta neki és a költő annak a körnek irodalmi eszményeit énekelte meg, mintegy bizonyítékként „szalonképességének”, másfelől mindinkább nyilvánvalóvá lesz az is, hogy a polgári értelmiségi magatartásának nem voltak anyagi alapjai: tisztés hely nem várt rá a rangok ama bizonyos létráján. Az értelmiségi „bohém” szerepe sejlik fel nála: pózai versben és életben egyaránt e szerep vállalását mutatják. Ám végigjátszását már nem. „A kibírhatatlan világ” érzése ezekből az ellentmondásokból táplálkozik, s hogy milyen mélyre jutott, a „szépség koldusa” pózába sűrített illúziók és valóságos helyzete távolságában mérhetjük fel. Árnyékélet az övé Makón, az ifjú polgár reménytelenségének sejtelmével telíteten. Szabolcsi könyvének 487. oldalán „elégedetlenséget”, „rosszérzést”, „világundort” stb. emleget — egészen jogosan tehát, függetle-

nül attól, hogy magyarázatait már kevésbé fogadjuk el, mert József Attila „természetes” útját természetellenesnek, a maga-megtagadása, maga-elvesztése útjának tartjuk.

Költészetének megítélését is ebből a szempontból kell kezdenünk, s fel is vehetjük a kérdést: mi a fiatal József Attila költői problémája? A „hatások” s ebből következően a formai epigonság nem az elsődleges kérdések közül valónak látszik. Szabolcsi ezt a kérdést kimerítően tárgyalja, s hozzátenni nem nagyon lehetne. Az érzelmi epigonságnál, pontosabban a költői Én problémájánál meg kell állni. Jeleztük, hogy József Attila emberi „Én”-je Makón elrejtve, szinte inkognitóban lappang, s helyette, mintegy azt pótolni igyekezve, megformál egy költői Ént, elsősorban „Ady nagyra növesztett Énje” hatása alatt. Szabolcsi ezt a folyamatot a fiatal költő értékes eredményének tartja, holott éppen itt, ezen a ponton veszíti el költőileg önmagát József Attila, s „fejlődése” egy nagy vargabetű megtételére kényszerül. Mert költői Énje „felhő kakukkvára” volt, s legtöbb versében a költő virtuális, kitalált Énje szólalt meg, holott igazi kibontakozásához a maga Énje, a maga világának elemei kellett volna. *Éppen azok, amelyeket el kellett titkolnia; meg kellett tagadnia, nem utolsósorban, amelyektől meg akart szabadulni, amire mintaképeinél példát és biztatást nem talált, sem Adynál, sem a „néphez hű művésznel”, Juhász Gyulánál.* A fiatal költő verseinek megítéléséhez itt kell a kulcsot keresnünk, ez az a pont, ahonnan a fiatal költő világának mesterséges és mesterkéltséggel belátható, jellege megítélhető. Éppen ezért tartjuk problematikusnak Szabolcsi Miklós megállapítását: „József Attila nem a konzervatív népnemzeti iskola epigonjaként indult, nem is az arra épülő munkásköltészet folytatójaként. Másfelől: nem követte kortársai legtöbbjének útját s nem a szélsőséges avantgardizmus, a formák szétrombolása útján kezdte pályáját; nem Kassák epigonjaként s nem expresszionistaként lett költővé. Ahhoz a nagy költői-politikai forradalomhoz csatlakozott, amely az ő fellépése előtt másfél évtizeddel élte virágkorát: Adyhoz és a Nyugat lírájához, a magyar irodalom igazi folytonosságához, legfontosabb ágához...” (369. o.). Vitathatónak tartjuk ezt a megállapítást, mind a fiatal költő kibontakozása, mind a magyar költészet XX. századi útja, külön pedig az „izmuskok” megítélése miatt is. El kell ugyanis gondolkodnunk, hogy miért húzódott el olyan hosszúra József Attila „kereső” korszaka, miért kellett olyan nagy utat megtennie igazi költészete megszólaltatásáig. Mert ha elfogadnók Szabolcsi fentebb említett nézetét, akkor rejtélyesnek kellene minősítenünk a költő pályájának első tíz esztendejét, nem tudnánk magyarázatát adni annak az egyszerű ténynek sem, hogy az érett költő ars poeticája tagadása a maga fiatal költészetének is, nem pedig folytatója. S érthetetlen lenne az a lázas „leszámolás” is, ami költészetében végbemegy, amikor kijut a világba és széttekint a valóban kortárs európai és magyar irodalomban. Makói és szegedi szellemi köre ugyanis természetes lelkialkatát, emberi természetét kényszerítette meghamisítani, s magát hamis szemmel nézni. *A Rög a rögöz* típusú versek kivételek a költő ekkori termésében, és bennük „elfojtott” Énje szólal meg, az, amit Szabolcsi, bár nem emel általánosabb érvényre, oly jól rögzít: „... a *Rög a rögöz*ben ott az a felülmúlhatatlan finomság, gyengédség is, tündéries lebegés, a báj,

amelyik József Attila költői egyéniségének egyik összetevője" (445. o.). S az ilyen emberi és költői jelleg megszólalhatott-e abban a pózban, amelynek szerepét Makón és Szegeden játszotta? Aligha. Ez a költői természet ennek a póznak ellenére tört fel a Rög a rögözben, s ennek kiszabadítása játszódott le akkor, amikor az izmusokkal találkozott. A „szélsőséges avantgardizmus” ugyanis nemcsak formális kérdést jelent, hanem emberit is, a maga elvesztett egyéniségének, alaptermészete vonásainak kiszabadítását abból a „csipkerózsika-álomból”, amelybe talán már ott, a gyermekkor öcsödi éveiben merült (magunk József Attila „dalai” kapcsán foglalkoztunk e kérdéssel *Adalékok József Attila pályaképe egy szakaszához* című dolgozatunkban. A Novi Sad-i Egyetem Bölcsészeti Kara Fvkönyve, 1961.).

Szabolcsi Miklós könyvének csupán néhány, fontosnak és a költő életműve megértése szempontjából problematikusnak mutatkozó kérdésével foglalkoztunk, anélkül hogy kimeríthetnénk, hiszen a könyv a nézőpontok és jelenségek sorával ébresztett bennünk kételkedést és hívott ki kérdéseket (külön kellene például foglalkozni Szabolcsi könyvének terjedelmes záró fejezetével s vitatkozni a világirodalom megítélése kapcsán). Ezeket azonban azzal a szociologizáló módszerrel, amellyel dolgozik, megoldani nem lehet, csupán egy oldala szemlélhető. Ennek tulajdonítható, például, hogy a fiatal költő lelkialkatáról nem tud portrét festeni; hogy kevesebbet szól a diák-költő verseiről, mint tanáraitól vagy tankönyveiről, vagy hogy felduzzasztva könyvét, politikai helyzetrajzokat ad egészen közhelyszerűen. S nem utolsósorban ennek köszönhető, hogy a könyvnek csupán kisebbik hányada szól a költő életéről és művéről, hogy nem tudott megszabadulni József Jolán interpretációjától.

Kétségtelen, hogy hatalmas és imponáló anyagot gyűjtött össze: könyvének legnagyobb erénye éppen ebben van. Interpretációi pedig egyszer bizonyára kihívják majd a „Lessing-legenda” mintájára egy „József Attila-legenda” könyv létrejöttét is. Szabolcsinak a József Attila-filológia terén szerzett érdemei maradandóak, a költő összes műveinek III. kötete Szabolcsi filológiai erudíciójának szinte a mintadarabja, s most monográfiájában is a filológiai kérdések megoldásában jeleskedett. Úgy tetszik, Szabolcsi Miklósnak a filológia az igazi területe, míg az interpretációs kérdésekben nem tudta azt a szellemisséget képviselni, amelyet korunk már lehetővé tesz, felismerve, hogy irodalom és társadalom viszonylatában a merev sémák alkalmazása nem célravezető s nem az igazság teljesebb feltárásának irányában indítja a kutatást. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a Szabolcsi rajzolta József Attila-kép képlete igen egyszerű, s mintha nem ismerne más kategóriát, mint „társadalom” és „munkásosztály” s ezek egyértelmű viszonya. Holott éppen József Attila élete és műve az, amelyet nem lehet egyoldalúan megérteni és interpretálni: élet és mű egyaránt el-lene szegül az ilyen tendenciának, és csak erőszakosan, a döntő és lényeges jellegzetességek figyelmen kívül hagyásával lehet érvényt szerezni neki. Szabolcsi Miklós „József Attila pályaképe” pedig ezt a törekvést képviseli. Könyve utószavában írta: „Annyit azonban talán sikerült ábrázolnunk: hogyan sűrűsödik össze, tükröződik s jelképeződik József Attila sorsában a magyar proletariátus fiának sorsa; csa-

ládjában, gyerekkori küzdelmeiben, felfelétörésében, harcában a műveltségért, a szépségért, az emberi teljességért, a harmóniáért — hogyan tükröződik egy egész elnyomott osztály küzdelme...” (606. o.). Szabolcsi Miklósnak ezt a célt sikerült megvalósítania. Kérdés azonban: ez-e a célja az irodalomtörténésznek, s ez-e a feladata egy költő „pályaképe” megrajzolásának?

II.

Van a magyar irodalomtudománynak egy terhes öröksége: Révai József irodalomszemlélete. Ez az irodalomról alkotott felfogás elsősorban a XIX. század magyar irodalmának értelmezését befolyásolta, de döntő módon hatott az Ady és József Attila művészi örökségének értékelése terén is, s így lényegében az elmúlt százötven esztendő magyar irodalmának kutatását, tanulmányozását is megszabta, befolyásolva az irodalomtörténészeket olyan területeken, amelyek az adatgyűjtés munkáján túl vannak, s a koncepció valamilyen formájaként az irodalomtörténeti interpretációban jelen vannak. Nem szándékunk ezen a helyen Révai József hatását kutatni, ám hatásának kérdését fel kell vetnünk, annál is inkább, mert az a tanulmány, amellyel az alábbiakban foglalkozni akarunk, az első lépést jelenti a Révai-revizio terén, Révai József Attila-interpretációival kapcsolatban. Ha a negyvenes éveket a József Attila-értelmezés terén Németh Andor uralja, az ötvenes évektől kezdve Révai József „iránymutatása” a döntő, s az befolyásolta, pontosabban gátolta egy árnyaltabb költői pályakép kidolgozását, s ennek tulajdoníthatjuk Szabolcsi Miklós nagy vállalkozásának interpretációs egyoldalúságait is. Aki tehát manapság József Attilával foglalkozik, Révai koncepciójával is számolnia kell. Mindeddig azonban nem találkoztunk olyan tanulmánnyal, amely nem illusztrációja, tovább mondója lett volna a Révai megfogalmazta gondolatoknak. S ezért kell örömmel üdvözlőnünk Gyertyán Ervin törekvését,* aki tanulmányában elsőnek tett kísérletet József Attilát értékelve egy előítéletektől mentesebb, „irodalmibb”, tehát esztétikához inkább tartozó koncepció kialakítására, ebből következően pedig József Attila életművének árnyaltabb, gazdagságát jobban megmutató interpretációjára is.

Szembe kellett hát néznie a József Attila-irodalommal, általában azzal a képpel, amit „József Attila a köztudatban” fogalma jelez, s itt elsősorban Révai József koncepciójával. Találó megállapítások, elevenre tapintó kérdésfeltevések; finom ironia („közhellyé lett, anélkül, hogy közkinccsé vált volna”) jellemzik tanulmányának indító fejezetét. Ez a fejezet azonban József Attila „utóéletének” egyúttal legsötétebb, legkomorabb rajza is: „József Attila — hivatalosan — nagy költő lesz, bevonul a tankönyvekbe, utcát, teret, intézményeket, úszódarut neveznek el róla. Ugyanakkor azonban alakját mégis a hűvös tartózkodás, a kritikus óvatosság lengi körül. Prózaí írásai, tanulmányai, levelezései, egyéb vele kapcsolatos dokumentumok több mint egy évtizeden át, ha formálisan nem is elzártak, de praktikusán hozzáférhetetlenek a nyilvánosság számára...” (11. o.). Majd: „A kép,

* Gyertyán Ervin: *Költőnk és kora. József Attila költészete és esztétikája*. Bp. 1963.

amit felvázolnak róla, a modern szocialista költészet elvont és általános sémája, amelybe a kor minden jelentős kommunista költője... belefér, csak az idézeteket és adatokat kell a megfelelőre kicserélni..." (12. o.). Vagy: „Káderpolitikai szinten méricskéljük azt, ami már régen a személyiség történelmi szerepének problémakörébe tartozik..." (13. o.). Gyertyán Ervin érdeme azonban a Révai-revizió felvetésének megcsillantásával tűnik csak ki igazán, bár fenntartással kell fogadnunk Révaival kapcsolatban, hogy „Kölcsey, Kossuth, Ady szinte kongeniális értője” volt (17. o.); amit a Révai rajzolta József Attila-képről mond, igen találó: „Nem ennek a tanulmánynak feladata válaszolni arra a kérdésre, hogy... miféle történelmi körülmények és eszmei történelmi korlátok következtében vált minden jó szándéka és olykor kitűnő meglátásai ellenére is csak töredékes, egyoldalú megértőjévé (ti. Révai. B. I.) a marxista József Attila — és általában kortársai — művészetének. De kétségtelen: József Attila költészete *lényegét, mindegyikét* (a kiemelés Gyertyán Erviné. B. I.) való érdemét Ady folytatásában és továbbfejlesztésében látni — és nem Adytól és az egész megelőző költészettől való minőségi különbözőségében, újszerűségében, kezdeményezésében — politikailag és esztétikailag egyaránt téves kiindulási pont..." (17. o.). Nem nehéz Gyertyán szövegéből azt sem kiolvasni, hogy Révai interpretációjából következik az a „gyanakvás”, amely Gyertyán szavai szerint az „apokrifoknak” kijár, más szóval, hogy Révai szemszögéből József Attila „apokrif” költő, akihez csak gyanakvással és fenntartásokkal szabad közeledni. Nem kevésbé tisztító Gyertyánnak a freudizmussal kapcsolatos vitája is, amelyben Révai nézeteivel száll szembe: a vitával, majd a kérdéses helyen foglalkozunk. Tanulmánya indító fejezetében azután olvashatunk még egy, a József Attila értékelésén messze túlmutató gondolatot is, amely a szerző szavai szerint a tanulmány alaptézise is: „... e tanulmány alaptézise éppen az, hogy József Attila jelentősége csak (a kiemelés Gyertyán Erviné) a magyar líra fejlődéséből — bármilyen nagy és nélkülözhetetlen inspirációt is jelentett számára — nem érthető meg, és csak a magyar kultúra keretei között nem mérhető fel..." (24. o.).

Figyelemre méltó írói magatartás, elgondolkodásra készítő megállapítások a Gyertyán Ervinéi. Nem akarja tovább mondani elődei szavait, hanem önállóan s előítéletektől mentesen keresi József Attila életművének döntő jellegzetességeit, s olyan „tabu” területekre is elmerészkedett, amelveket a József Attila-irodalom vagy óvatosan elkerült, vagy közhelvekkel igyekezett „ártalmatlanná” tenni, sajnálatos emberi gyöngeségeknek minősítve azt, ami József Attila egyik nagy költői eredménye volt (pl. a freudizmus, József Attila esztétikája stb.), s ahogy ezt Gyertyán mondja: „Eszertint tehát van József Attila, a freudizmusba tévedt magánember és tanulmányíró, és van József Attila, a költő, akinek mint versírónak »semmi köze a freudizmushoz«” (50. o.). Gyertyán nem fogadja el a két, fehér és fekete, József Attila létezését, hanem megkísérli megérteni a költőt úgy, amint élete és műve adva van, konkrét és komplex jelenségként, a XX. századi világirodalom szemszögéből nézve a költő életművét. S azt szeretnénk hinni, hogy ezzel a tanulmánnyal az új József Attila-irodalom kezdete köszöntene be.

Tévedés lenne azonban Gyertyán érdemét pusztán csak a József Attila-irodalommal vívott csatájában szemlélni. Igen sok részleteredményét, a kitűnő megfigyelések egész sorát tarthatjuk számon tanulmányra olvasása óta. Jól jellemzi annak a társadalomnak a jellegét, amelyben József Attila élt: „... Magyarországon előbb volt proletárforradalom, mint a Szovjetunió kivül bárhol Európában, és — József Attila költészete szempontjából éppen a történelemnek ez a durva elmentmondása válik jelentőssé — előbb győzedelmeskedett a fasizmus, amely ugyan ráépült az ország elmaradt, félfeudális, látszatparlamentáris szerkezetére, de módszereiben, kegyetlenségében az osztálynyomásnak már azt a »legmodernebb« formáját képviselte, amit Európa többi népe — és költője — csak később ismer meg. Ebből ered, hogy József Attila nem nagy, progresszív eszmeáramlatok utolsó mohikánjaként jelentkezik az európai kultúrában, aki még tud (a kiemelés Gyertyán Erviné. B. I.) újat mondani a régi jegyében, hanem az egyetemes társadalmi fejlődés előőrseként. Nem záró kő, hanem kezdet...” (26. o.). S ebből a szemszögből nézve határozza meg költészetének koordinátáit imígyen: „a tiszta öntudat megrendítő és magányos teljesítménye...” (33. o.).

József Attila „huszadik századiságát” kutatva Gyertyán Ervinnek is el kellett jutnia az elidegenülés kérdéséhez, ami a XX. századi világirodalomban többek között az egzisztencializmus és freudizmus kérdéseiben csapódott ki. Am azt is hozzá kell itt tennünk, hogy ezek a kérdések a József Attila-interpretációknak nemcsak a „legizgalmasabb és legkényesebb” pontját jelentik, hanem a költő művének „kulcskérdéseit” is: az ezekhez való viszonyulás azt is megszabja, mennyit és mit tud meglátni az elemző költő életművéből. Gyertyán bátran nekivág ezeknek a kérdéseknek is: „József Attila ugyanis nem csupán az »utca és a föld« fia, nem csupán a marxizmus igazságainak páratlan költőiségű megfogalmazója. A többi között például — marxistaként! — az egzisztencialista életélménynek is olyan lírai fogalmazását adja, ami ugyancsak egyedülálló a par excellence egzisztencialista költészetben is...” (38. o.). Am kevésbé tudunk egyezni Gyertyán Ervinnel, amikor maga is a József Attilát „mentegetők” módjára ki akarja „mosni” egzisztencializmusából, mondván, hogy a „kulcsszavak találkozása — semmi, bűn — ...nem jelent világnézeti találkozást” is (43. o.). S nem lehet „spontán ihletre” sem redukálni ezt a mozzanatot, mert több annál: költői mozzanata ez életművének, am hatása elér egészen addig az elégedetlenségéig, amely benne a marxizmussal szemben él, ti. hogy az ember kérdéseire nem lehet vele közeledni (s ez van a „freudizmusa” mélyén is), ugyanis József Attila olyan világba jutott, amelyhez kora marxista gondolkodásának nem volt „kulcsa”, holott az egzisztencializmusnak is van „reális magja”, amelyből a XX. századi világirodalom táplálkozni tudott, és tudott József Attila is, megélve „dudásként” a XX. század nagy emberi „poklának” gyötrelmeit (Ezen a helyen csak utalhatok a ... *Semmi ágán* című, a *Híd* 1962. 12. számában megjelent tanulmányomra, amelyben ezeket a kérdéseket részletesebben taglaltam.).

A freudizmussal kapcsolatban is a kérdésfeltevése helyes. Révai egyszerűsítő, a freudizmust kizárni akaró törekvéssel szemben így

PAP JÓZSEF

fogalmazza meg a maga kérdését Gyertyán Ervin: „A kérdés persze nem az, hogy megérthetőek-e ezek a versek a freudizmus nélkül, hanem, hogy létrejöttek volna-e ebben a formában” (49. o.). Majd tovább menve azt is bátran elfogadhatjuk, hogy „a betegség hatása — orvosi probléma; a freudizmusnak mint irányzatnak szerepe a költészetben — esztétikai. Esztétikai, és nem általános ideológiai...” (50. o.). Sajnálunk kell azonban, hogy Gyertyánnak az erejét az interpretációk tévedéseinek, „elködösítő” tendenciáinak tisztázására fordítja, s nem tud igazi kérdésfeltevéséhez, a „freudizmus” esztétikai kicsengései kérdéséig eljutni, pontosabban ezt a kérdést kellő alaposással tárgyalni. Bár jelentős eredménynek kell azt is tartanunk, hogy kimondja: a József Attilát körülvevő „értetlenség”, elutasító, „freudizmusát” meg nem értő álláspont a kommunista mozgalmakban előretörő „sztalinizmus”, személyi kultusz, a marxizmus dogmává merevédeése következtében alakult ki vele szemben, s harca lényegében az ilyen jelenségek ellen folyt tanulmányaiban, s verseiben is a termelők és ösztönök világát egyaránt vállalva és megérteni akarva, egyúttal keresve a marxizmus tiszta forrásvizét. S pontos ugyan, hogy „mint minden nagy költő”, ő is hordoz valamit magában a jövőből. Valamit, amit a kortársak már nem tudnak követni...” (67. o.), ám végletnek tartjuk Gyertyánnak azt a szorgoskodó, a költőt igazolandó mondatát, hogy „nem túlzás ezt mondani — a XX. és XXII. Kongresszus par excellence költői előfutárjává teszi...” (68. o.). Egy azonban bizonyos: József Attila „marxizmusát” nem szabad megkerülni, annál inkább is, mert nemcsak a filozófia sajátos területeit érinti, de a költészetét is.

Gyertyánnak éppen ezért szembe kell néznie a világnézet kérdésével, s vannak gondolatai, kezdeményei, amelyek figyelemre méltóak. Rögtön „alapvető kérdéseknél” állhatunk meg: „a világnézet esztétikai szerepének” problémájánál (81. o.). Egyfelől leírja azt a találó mondatát, hogy „nem elég, hogy igaznak találja azt, amiben hisz, szépek is kell találnia. S valamely világnézet igazi győzelmét, meggyökeresedését, életrevalóságát éppen ez a másodszeri, ez az esztétikai elsajátítás jelenti” (84—85. o.). S ebből következően helyesen jelöli ki József Attila költői szerepét: ő hajtotta végre a marxizmus másodszeri, esztétikai, elsajátítását. Ám nemcsak a „marxizmust avatta költészetté”, hanem ezen túlmenően „a költészetben és a költészettel fedezte fel a világ dialektikus-materialista egységét, a marxi filozófiát — mint szerves és összefüggő egészet” (87. o.), ezen túlmenve pedig, ha óvatosan is, csak a „tőkés országok költőire vonatkoztatva” levonja a mai ún. szocialista költészetre vonatkoztatva is következtetést: „Ugyanakkor a tőkés országok költői számára szubjektíve is egyre nyomásztóbb az az ellentmondás, amely a szocialista költészet hagyományos, elavult és folytathatatlan formája és a korigény, az emberi lélek kifejezésében elért európai színvonal között van” (91. o.). Más szóval: a hagyományos szemléletmóddal ellentétben, éppen József Attila példáján okulva, vallja, hogy „nem bűn”, ha a költő „megmártódik” a „költői irracionizmus... vizeiben” (91—92. o.). Bár végső kicsengésében nem tud ezen a gondolon végigmenni, pontosabban, csak kiindul, de a modern költészet „korszerűségét” ő is át-

engedi a „modern irracionálisnak”, gondosan elválasztva azt a marxizmustól, ezáltal megcsonkítja totalitását: „S végül új minőséget kap a marxizmus is, egyfelől a költőiség minőségét, azáltal, hogy filozófiai lényegéből fakadó, annak megfelelő művészi formát talál; másfelől — mint láttuk — a korszerűség, a par excellence XX. századiság minőségét azáltal, hogy a költő a marxizmus Ariadne-fonalát követve bemerészkedik a modern irracionálisnak még Marx nem sejtette útvesztőjébe, marxistaként járja meg »mélységeit«, éli át, fejezi ki, oldja meg azokat a problémákat, amelyeket e kor — az ész trónfosztásának a kora a lírában is — tesz fel új hangsúllyal” (88. o.). Témánkon messze túlmutató kérdés ez, s belőle ezen a helyen csupán azt vetjük fel: nem kellene-e korrigálni azt a tételt is, amit Gyertyán fejezetcímében olvashatunk, tudniillik a „marxizmus — mint költészet” terminusát, annál is inkább, mert éppen Gyertyán az, aki nagyon helyesen, sokkal árnyaltabban, mint fejezetcímében sejteni engedi, szemlélni tudja kérdését: „Két mozzanatra kívánunk itt rámutatni: az egyik, hogy József Attila költészetében a marxi eszmevilág a maga szerves teljességében és egységében van jelen, a materialista lételmélet általános és elvont kérdéseitől az aktuális politikai harcokig; a másik, hogy ez a szerves teljesség esztétikai értelemben van jelen (A kiemelés az enyém. B. I.), mint egy új és igaz világlátás spontán szépsége” (96. o.). Ezen a ponton jutottunk el a József Attila-irodalom talán legfontosabb kérdéséhez, amelynek kifejtése a kutatás legfontosabb feladata, a leghalaszthatatlanabb feladatok egyike. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy a „polgári vers” kérdését hiba lenne olyan egvértelműen szemlélni, mint ahogy azt Gyertyán Horváth Márton idézete sejtetni engedi, hiszen József Attila „megértése” egyúttal a „polgári vers” megértését is feltételezi.

Gyertyán Ervin tanulmányának szempontokban és gondolatokban, termékeny meglátásokban leggazdagabb fejezeteit jártuk itt körül. Az ezt követő fejezetek azonban nem előrehaladást, hanem egy helyben topogást (*...Ars poetica*”), illetve megrekedést mutatnak. Mint ha a szerző megijedt volna gondolatai szokatlanságától, és azokat megfésülve a hagyományos József Attila-szemlélet kereteibe akarná illeszteni (*A arctesztkorszak: A sorsvállalástól — a harc vállalásáig; Útitinusú nártköltészet: A költői kiteljesedés: „... az emberiségért az örök talaion*” című fejezetek), s ilyen politikai közhelveket is leír: „A párt, a marxizmus József Attilát eljuttatja a valóság kendőzetlen, illúzió-mentes megismeréséhez” (157. o.), holott emlékeztetnünk kell arra a tényre, hogy éppen ez a mozzanat az, amelyről a sztalinizmus annyira idegenkedett, hiszen egész felénífménve, így a szocialista realizmus „pedagógiaja” is ezen alapult, s ez a mozzanat volt az, amit József Attila képviselt elméleti írásaiiban s költészetében csavarant. Gyertyán itt már megelőszik egy-egy részletkérdés felvetésével, a részleteket azonban nem tudja egyszerűen költői kénpé szervezni, pontosabban: *még nem tudja* a költő verseiből is kifejtetni azt az elszondolást, amit oly jól meglátott, azaz: költői, nemkülönben pedig emberi relációiban következetesen alkalmazni.

Tanulmányva második, mintegy százoldalas részében a „gondolkodó” József Attilával foglalkozik. Arra keres feleletet, „hogyan lesz

a József Attila-i igazságokból vers, költemény, esztétikum; hogyan valósul meg a költészetben azoknak az igazságoknak művészi elsajátítása, amelyeket tudományos értelemben Marx, Engels, Lenin tettek az emberiség közkincsévé (a kiemelések Gyertyán Ervinéi. B. I.). Hiszen József Attila költészetét úgy jellemezhetjük — s érzésünk szerint helyesen —, mint amely a lírában hajtotta végre azt a fordulatot, amelyet a marxizmus úttörő gondolkodói a filozófiában tettek meg a valóság szemléleti felfogásától a dialektikus felfogásig (188. o.). Tüzetesebb és rendszeres vizsgálat alá veszi József Attila prózai művei közül azokat, amelyek az esztétika területét érintik, és megértő módon látja meg a gondolkodó, a maga sajátos, „költői” területén elmerengő, törvényeit kutató költő gondolatait, amelyeket interpretálva felfedi a költő esztétikai munkáiban egy esztétikai rendszeralkotás kísérletének a körvonalait. Ezen a helyen ezzel nem akarunk foglalkozni, hiszen magunk is, két ízben is kifejtettük ezzel kapcsolatos gondolatainkat a *Híd*-ban (*Vázlat József Attila ars poeticájáról*. 1959. április, 267—276, illetve: *József Attila tanulmányai*. 1960. 9. 686—697. oldalon). Annyt azonban megállapíthatunk; Gyertyán Ervin tett először kísérletet arra, hogy József Attila esztétikai tárgyú vizsgálódásait a szegényes magyar esztétikai irodalomba felvéve, az „esztétikai gondolat” jelentős magyar teljesítményeként értékelje, ezen túl pedig azt is megkísérelte, hogy József Attila „esztétikáját” alkalmazza a költő művére is, egészen jogosan, hiszen József Attila gondolatai a maga költői gyakorlatából is fakadtak, bár az elmélet messzebbre mutat, és nem pusztán a költő „műhelyének” elméleti megfogalmazása. Igen figyelemreméltóak Gyertyán részleteredményei ezen a téren (gondoljunk csak azokra a megfigyelésekre, amelyek pl. felvetik a költőnél az eizensteini „montázs-technika” meglétét, vagy a kettős vetítés, egy költői kinemaszkóp találó paraleljét), amelyek abban a megállapításban csúcsosodnak ki, hogy „József Attila új költői kifejezőmódjának a lényege... , hogy egy-egy képével ugyanazon dolog, ugyanazon jelenség önmagával való azonosságát és ellentétét teszi szemléletessé, fejezi ki, a szemlélet kettős minősítésének költői feltárása segítségével” (268. o.), s még ezen is túl: „József Attilánál a költőiség, a képalkotás központi kategóriája nem a konkrét és objektív hasonlóság, nem az elvont és szubjektív megfelelés ilyen vagy olyan formája, nem a reflexió, nem az érzés, nem a szemlélet — hanem az összefüggés (a kiemelés Gyertyán Erviné. B. I.). A lét és tudat jelenségeinek a maga összefüggéseiben való szemléletes megragadása az az alapvető célkitűzés, aminek a költői kifejezés minden egyéb formáját alárendeli” (279. o.). Gyertyán azután igen jól látja meg, hogy József Attila „ihlet-fogalma” végső fokon a művészet önelvűségének is létét biztosít, ellentétben a „marxistának” tartott esztétikák mechanikus „tükrözés elméletével, amelyben az írói szubjektivitás, az alkotó ösztön nemcsak elsikkad, de maga a művészet is alárendelt szerepet kap, s vele a művész művészi volta is kétségbe vonódik (holott a költő „társadalmi” funkcióját látta költő-voltában!). A „szubjektív elem” bevonását az esztétika döntő mozzanat-körébe Gyertyán így jellemzi: „József Attila zseniális érzéssel sejtette meg ezt, amikor elmélkedéseinek középpontjába éppen a szubjektív oldalt, ennek tevékenységét

állította" (282—283. o.), bár Gyertyán nem látta meg, hogy éppen ez adja meg a kulcsát a XX. századi világirodalom „modern irracionális-musának” megértéséhez, művészet-volta felismeréséhez is, különösen ha hozzákapcsoljuk József Attilának azt a tételét, hogy a mű minden pontja archimedesi pont. Amikor József Attila népmese-példáját idézi, lényegében ezt végzi el. Mert József Attila szemlélődései az esztétikum területén a *művészet* interpretációjának, a művészeti dialektika törvényei felismerésének lehetőségét kutatta, egyben pedig a maga költészete „védelmét” is elvégezte. Gyertyán Ervin könyvének érdeme éppen az, hogy érvényt akart szerezni a költőnek s rehabilitálni éppen azokon a „tabu”-területeken, amelyekre a József Attila-kutatás eddig nem merészkedett, s felmutatta a költőt, nagynak mutatva éppen abban, ami miatt ma is még oly nehezen fogadják el: huszadik századiségét.

Tudtuk: József Attila modern költő, mélységei és magasságai nyugati kortársaiéval egyenrangúak, s azt is tudtuk, van „többlete” is. Gyertyán, ha sokszor bátortalanul is, ezt az izgalmat, sokrétű és összetett „modern” József Attilát akarta meglátni. S ez önmagában is értékessé és jelentőssé teszi könyvét.

BUDAPESTI MOZAIK

Sinkó Ervin

MEGHITT BESZÉLGETÉS 1963-BAN

Ó: Mikor is láttuk egymást utoljára?

Én: Idestova negyvennégy éve. Pontosan 1919-ben ugyanitt, Pesten. Augusztusban.

Ó: Negyvennégy éve... Mondd, mi az, ami leginkább meglepett Budapesten? Mi az, ami annyi idő után leginkább másként van, mint ahogy képzelted?

Én: Minden.

Ó: Hogyhogy minden?

Én: Minden. Nem is emlékeztem rá, hogy ilyen nagy ez a város. A méretek. Valahányszor a távolból rá gondoltam, akkor a tőzsdepalotában berendezett hadikórház jutott eszembe, ahol az első világháború vége felé feküdtem. Aztán a Fészek kávéház az *Andrássy* úton, majd a London kávéház a Nyugati pályaudvar mellett, ahová földim, György Mátyás pártfogó közvetítésével szabad volt kézírataimat a *Tett*, majd a *Ma* szerkesztőségi összejöveteleire elvinnem, mindig előre is szorongva attól, hogy a feketeingos, szigorú és csodás ember, Kassák Lajos, minden igyekezetem ellenére még mindig **nem** eléggé eredetieknek, nem eléggé bomlasztóan újnak fogja itélni szívem és elmém szüleményeit. Ha a távolból Pestre gondoltam, emlékeztem az ünnepi áhítattal látogatott Galilei-kör éjszakai vitáira, egy-egy hónapos szobámra, aztán a Mária utcára, illetve benne egy házra, arra a bizonyos újpesti villára, az újpesti Wolfner gyárra, ahová már agítálni jártam, a Visegrádi utcára, illetve arra a házra, ahol először álltam szemtől szembe Oroszországból jött forradalmárokkal, boisevikkkel, igaziakkal, a Gólyavárra, a Hungária szállóra, melyben a Szovjetház volt, az Országházra, az Országház előtti térre... De nem is igaz. Az utcákat és épületeket, még a szobákat is eltakarta előlem — nemcsak utóbb, hanem már akkor — az, hogy húszéves fejjel jártam ott, nem láttam őket a magam vívódásaitól és rajongásától, túl-

ságosan elfoglaltak, akkor is s később is, a benső emlékek. Hogy elevenedhettek volna meg a külső dolgok? Nem láttam az utcákat és a helyeket, elfedték őket az emberek, akiktől a tartalmukat kapták, az emberek, ezek az életemből kitörölhetetlen, minden mást élettelen fogalommá, mellékes kulisszává halványító nevek, melyek végtelen jelentőségükben éltek, és nyilván halálomig élni fognak bennem: Mici, aztán Józsi, Aladár, Gyula és megint egy másik Gyula és Mária és egy másik Józsi, akit Jóskának hívtunk, és Kun Béla, akit még gondolatban is egyetlen szóval: a *Kunbélának* neveztünk és a Szovjetház annyi, annyi szobája, melyek egyáltalán nem konkrét helyiségeket, bútorokat és ablakokat, hanem emberek neveit jelentik az emlékezetemben, és aztán a budai Naphegy utca, amely megint csak nem utcát, hanem a Balázs Béla lakását jelenti, a *Vasárnap délutáni társaságot*, (ahová M. sose akart eljönni), a Lukács György, Ljena, Máli, Mannheim Károly, Káldor, Gergely és Radványi és Rényi Edit alakját, tekintetét és hangját. Vagy azt, ahogy körben ülve hallgatták Lukácsot. És aztán megint villák és lakások, amiknek a körvonalai és a hozzájuk vezető utak ködbe veszttek, és csak a személyek, Ferenczy Béni, Noémi és Pátzay Pál eleven alakjai, gesztusai és szavai maradtak kitörölhetetlenek. Sokszor, nagyon-nagyon sokszor és nemegyszer reménytelenül sóvárogva gondoltam Budapestre, de — most veszem észre — sose láttam magam előtt utcákat, tereket, házakat, mindig csak arcokat, az embereket, akik a Pesten töltött rövid hónapok alatt belenőttek az életembe. És Pest most, 1963-ban, egyszerre egy nagy, megdöbbenően nagy nagyváros, szinte közömbös, és én mintha idegen volnék az idegenben. És szinte magamnak is idegen vagyok az idegenben. S ezért egész stílszerűen hatott rám, hogy ebben a körengtebben az utcák neve is más, mint volt. Egyszóval: minden meglepett, minden másként van, mint képzeltem.

Ó: És mint idegennek, mi a benyomásod az idegen városról?

En: Hogy ezt így kimondod, érzem, mégse igaz. Mégse vagyok csak idegen az idegen városban. Ez a város volt mégis az a színtér, ahol legtöbbet, életre szólót kaptam, és ahol, ha sokszor úgy látszott is, hogy itt minden időkre minden elveszett, megint csak kaptam; kaptam keserűséget, rémületet, álmomtól megfosztó borzadást —, de szándékosan mondom így: kaptam, mert az itt dúló borzalom is produktív, ihletett tagadássá, harcossá akart válni bennem, és — amennyire erőmből tettem — tetté is. Hogy ér-e valamit az, ami vagyok, és amit elvégeztem, s amit tán még elvégezni megadatik, az majd kiderül; de hogy gondolataim és tetteim, az életem kialakításában, így vagy úgy, ez a mai idegen város mindennél döntőbb szerepet játszott, ezt mindig is tudom. Azóta, hogy te és én utoljára találkoztunk, sokfelé jártam, kínlódtam és reménykedtem, kétségbeestem, megint kínlódtam, és újraéledve megint előről kezdtem; de mindig ott volt hátterem, hegyes ösztöknek húsomban az az alig pár hónapnál több idő, amit épp ebben, az egykor legboldogtatóbb reményeket és tennivalókat ajándékozó, ebben az azóta annyiszor rettenetes, annyiszor lidércnyomásos városban, Budapesten éltem át.

De ha megengeded, akkor most én kérdezek: hazataláltál, te most otthon vagy itt, annyi nehéz év után?

Ő: Annyi nehéz év után? Nem, nem nehezek voltak. Mázsás évek — még ez is szépírói eufemizmus. Végül is tizenegy év és kétszázhusz nap ott északon, messzi északon, gyűjtőtáborban, ahová azok küldtek, akikért élni akartál és minden pillanatban kész voltál meghalni! Tizenegy év és kétszázhusz nap! Mintha egy almából kivágnának mindent, csak a férgesét hagynák meg. Nesze neked, ez a maradék! Ennyit hagytak meg nekem az életemből. A fogaim, a vesém, a májám, a gyomrom *kaput*. Akik itt Pesten közel álltak hozzám, azokat a magyar és a német fasiszták pusztították el, a maradékot Rákosiék. Engem meg a feleségemet pedig — emlékszel még a feleségemre? — odaát. Mintha összeheszéltek volna. Most újra megnősültem. Mintha lehetne folytatni, ami megfagyott a jégben és hóban, mintha lehetne folytatni az életet! Az új feleségem egyébként jó, gondos asszony, most rendezi be a háromszobás lakásunkat. Nagyon szép lakást kaptam Budán, nagyon szép helyen. Afféle dízsírhely. Kádárék s általában az elvtársak jók. Minden nagyon jó, minden és mindenki, csak számomra nagyon, illetve túlságosan későn. De most már mégis jó úton van minden. Jó úton. Te nem gondolod?

Én: De igen. Azt hiszem, ez a legpontosabb diagnózis: itt most jó úton van minden. Csak...

Ő: Semmi csak. Nem azt mondtam, hogy itt már minden jól van, hanem azt, hogy minden jó úton halad. A szőlomok, a hazugságok őreikkel együtt szemétdombra kerültek, és most csak rajtunk áll, hogy ne hagyjuk bemocskolni azt, amiért, mindennek ellenére, még mindig érdemes élni. Élni annyi tömérdek sír, annyi sír és a mi 1919-ből való gyermeked, világot megváltó, oly szép és oly naiv reményeink sírja fölött, a sok-sok, kimondhatatlanul sok sír ellenére is! Kádárék is azt mondják: végre jó úton vagyunk, csak még el kell tisztítanunk az útból mindazt, ami akadályként itt maradt a még sajtó, nehezen hegedő *sebekben*, de a bizonyos fejek örökölt szokásaivá vált, automatikus *magatartásokban* is. Nem könnyű, nem sima, de jó úton vagyunk. Az emberek élvezik, hogy nincs már az, ami volt, még nem lelkesednek értünk, de már kezdenek bízni bennünk. Nézz körül itt ebben a vendéglőben...

Én: Igen, láttam az étlapot. Békebeli étlap. És látom az embereket. Nem telnek be az evéssel. Esznek, és esznek, és esznek, munkáscsaládok gyerekeikkel, kispolgárok és egykori polgárok, esznek, és isznak, és hangosak. Ha még nem vidámak, de kedvük telik az életben, mint a tegnapi nagybetegnek, aki végre lábadozik. A hasonlatot egyébként itt, épp rád várva, az egyik pincértől hallottam. Nem súgta, hanem mindenki füle hallatára válaszolt a kérdésemre. Azt hiszem, Budapesten már nem félnek az emberek. A félelem elmúlt, mintha valami hatalmas lélegzetvétellel elfújták volna.

Ő: Lám, mondom, jó úton vagyunk. Megtanulunk mi még nevetni, nemcsak a gonosz pesti vicceken, hanem egyszerűen magától az örömtől, az *életörömtől*. Életöröm? Az én számban valami fucsza iz támad, ahogy ezt a szót kimondom. De mégis: életöröm. Legalábbis azoknak,

akik ma fiatalok, s akik majd visszaadják a szavak eredeti értelmét, vagy talán éppen új, az eredeténél is szebb tartalommal és jelentéssel ruházzák fel őket. Mi rokkantak nem számítunk.

Én: Ha választhatnál, mégis úgy kezdenéd, ahogy kezdted? Újra vállalnál mindent?

Ő: És te?

Én: Mit tehetnék egyebet? Szebbet?

Ő: Úgy van. Mit tehetnénk egyebet? Igazabbat?

Én: Szóval úgy találod, hogy mégis szép volt az élet, ahogy élni adatott?

Ő: Semmiképp se. Úgy találom, hogy förtelmes volt. De minden más élet még sokkal förtelmesebb lett volna. Minden más akkor lehetséges élethez képest.

Én: Csak az a kár, hogy ilyen okosak és ilyen öregek lettünk.

Ő: Ami engem illet, rokkant, aggastyán, afféle csonk lettem. Te 19-ben, ugyé, szakállt növesztettél, hogy ne lássék, milyen fiatal vagy... Sebaj. A fontos az, hogy ne legyünk hűtlenek, azaz semmit se felejtünk el, mert különben kárba vész minden, ami rettenetet tapasztaltunk és tudunk.

Én: Plagizálni fogom ezt a mondatodat. Ezzel fogom odahaza kezdeni a beszámolómat erről a magyarországi látogatásomról.

Ő: Odahaza?

Én: Igen, odahaza. Zagrebben, Novi Sadon, Jugoszláviában. Az emberek között, akikkel közösek voltak és maradtak a harcaim, a céljaim, szándékaim, fájdalmaim és örömeim. Odahaza, Jugoszláviában.

Ő: Odahaza. Kezdek kozmopolita lenni. Ahogy azt azelőtt mondták: rohadt kozmopolita. Mért ne lehetne nekem is éppígy hazám újra ez a magyar haza? És nemcsak ez a haza. Még sok más haza is, egyetlen, közös nagy hazaként. A határok — egyszer még azok is a múlt előítéleteivé válhatnak.

Én: Hallgatlak, és mintha nem 1963-at, hanem 1919-et íránk. Nem is igaz, hogy megöregedtéél. A vénség nem a te, nem a mi kenyerünk. Mindennek ellenére, még ma sem.

NAPLÓRÉSZLET

Egy nappal elhalasztottam az utazásomat, mert Vajdaság Végrehajtó Tanácsa értesített, hogy a Jugoszláviában tartózkodó magyar művelődési miniszter, Ilku Pál meg akarja látogatni a Novi Sadi egyetem magyar tanszékét. Meg is jelentek: a miniszter és kísérete. Fogadtam őket, a magyar tanszék munkatársaival és a diákok képviselőivel, ott volt a bölcsészeti kar dékánja és az egyetemi tanács képviselője is. A vendégekkel töltött két óra valóban szívélyes volt. Minden iránt, ami a tanszék munkáját illeti, behatóan érdeklődtek. Megnézték a tanszék könyvtárát is, ami miatt nem kell szégyenkezniünk, szó volt a szerbhorvát—magyar nagyszótárról, melyen külső segítség nélkül egy lelkes gárda már több mint nyolc éve dolgozik. Megnézték

a szótár próbaíveit is, tetszett nekik, és megígérték minden segítséget, együttműködést. Amikor a protokollfőnök értük jött, úgy váltunk el tőlük, mint elvtársaktól, akikre csakugyan számítani lehet.

Negyvenöt perccel éjfél után érkezünk meg Budapestre. Az Írószövetség nevében Jobbágy Károly és egy Gabi nevű nő fogadott, aki közölte, hogy ő lesz — a tolmács. Szerencsére a követségünk kultúrattaséja is várt ránk. Taxin be a városba, a valóban európai színvonalú Royal szállóba, aztán — mert éhesek voltunk — vagy négy különböző vendéglőbe pillantottunk be, végül megállapodtunk az egykori New York kávéházban, amelyet most Hungáriának neveznek. A fiatal pincér, aki az ételhez fekete kenyeret szolgáltat fel, a kérésemre, hogy nem kaphatnánk-e fehéret, azt felelte, hogy nincs. Jugoszláviában van — mondtam neki. Erre — és mindjárt ráismertem a pesti iróniára — megjegyezte: „Jugoszláviában túl konzervatívak, vagy pedig mi Magyarországon túlságosan haladók vagyunk.”

Az emberek korán indulnak munkába, a pazarul kivilágított utcák ilyenkor még kihaltak. A kirakatok meglehetősen gazdagok. Mint Beográdban, Zagrebban, mint minden nagyvárosban, itt is van hulladék-emberiség, alvilág. Egy feltűnő pár, egy öregember és egy sokkal fiatalabb nő hangoskodik az utcán, mind a ketten részegek. A nő nadrágban. Alkuszna, a nő többet kér, mint amennyit az öreg fizetni tudna vagy akarna.

Reggel olvasom a *Népszabadságban*, a *Magyar Nemzetben* és az *Esti Hírlapban* a közoktatásügyi miniszter Novi Sad-i látogatásáról szóló kommunikét. Az áll benne, hogy a Tartományi Végrehajtó Tanács igen szívélyesen fogadta a minisztert és kíséretét, s hogy délután meglátogatták a Petőfi Sándor nevét viselő Novi Sad-i elemi iskolát. Nem értem. Nehéz megérteni, mért kell letagadni, hogy Jugoszláviában van egy tanszék, melynek a magyar nyelv és irodalom művelése a feladata. Magyarország határain kívül ez az egyetlen ilyen tanszék.

Stardelov delegátus-társam csodálkozik. Csodálkozom én is.

„Több dolgok vannak földön és égen,
Horatio, mintsem hölcselmetek
Almodni képes. De jerünk tovább...”

Földön és égen és a politika szövevényes útvesztőiben. „De jerünk tovább...”

Tizenhetedikén reggel Gabi elvtársnő kíséretében látogatás a Magyar Írószövetség székházában. A titkár, a személy szerint is szimpatikus ember, a tehetséges költő, Garai Gábor és két elvtársnő fogad. Üdvözlés az Írószövetség nevében és a kérdés: mit óhajtnak látni. Stardelov mindjárt közli, hogy nem turistaként jöttünk, hanem mindegyiknek a kultúrérettel, kulturális intézményekkel, kiadvállalatokkal, szerkesztőségekkel és írókkal akarunk kapcsolatot teremteni. Garai arról tájékoztat, hogy az Írószövetség fogadást ad a tiszteletünkre, mondjuk ~~meg~~, kiket akarunk látni ezen a fogadáson. Annak a nézetemnek ~~edok~~ kifejezést, hogy ha a lapok közlik a fogadás idejét, úgyis ~~eljönnek~~ azok, akik találkozni akarnak velünk. A válasz meglep. A

válasz úgy hangzik, hogy csak azok jöhetnek el, akiket az Írószövetség meghív. Nem jelenhet meg minden érdeklődő, hiszen csak Pesten háromszáz tagja van az Írószövetségnek. Csodálkozunk, és meg is mondjuk, hogy minálunk Jugoszláviában az Írószövetség székháza mindig tárva-nyitva áll minden író számára. A külsőségek megőrzése mellett feszes a hangulat, hivatalos, úgyszólván protokolláris a szívélyesség. Kidolgozzuk a programot.

Ezután a csoda: a Szépművészeti Múzeum. Vizontlátás Grecóval és Goyával. A XV. századbeli umbriai festőnek „Az öngyilkos” című rajza ismeretlen: egy ifjú ember, két csoport közé ékelődve, és mégis mintha senki se látná, tört szúr a mellébe. Éppoly magányos, akár Krisztus a Greco-képen, melyen az angyal hatalmas fehér szárnya, mint maga a megtestesült ananké dominál.

Este a Dobozy Imre aktuális (cselekménye 1962-ben Pesten játszódik) darabján: *Holnap folytatjuk*. Rendkívüli élmény! Nem a művészi értéke, hanem az előadás, és mindennél inkább a közönség. Nálunk Jugoszláviában nem tudok egyetlenegy színdarabról sem, amely ennyire aktuális merne lenni. Hihetetlenül új, tanulságos látvány a színpad és publikum intenzív együttélése, mintha a közönség — a színház zsúfolva volt — együtt játszana, együtt lélegzene a színpaddal.

Vacsora a Royal söntésében. Hihetetlen, hogy itt mindenkinek milyen jó az étvágya!

A DESCARTES-I DEDUKCIÓ

„Gondolkozom, tehát vagyok.” Ez a descartes-i dedukció kétségbevonhatatlan, ha eredeti alakjában csak az egyes emberre vonatkoztatják. Lehet gondolkozni, tehát élni börtöncellában is. Akasztófa árnyékában is gondolkozhatok, tehát még az akasztófa árnyékában is v a g y o k. De akkor csak a magam számára gondolkodom és lélegzem — s még ez is élet ugyan, de, enyhén szólva, szűkre szabott, végletesen redukált, néma és elnémitott gondolat és élet.

A gondolat valódi életéhez és az élet igazi éléséhez hozzátartozik a nyilvános manifesztálódás, a megnyilvánulás spontán lehetősége. Az, amit szabadságnak szokás nevezni. Enélkül lehetnek elszigetelt gondolkodók, de nincs mód arra az összeütközésekben bővelkedő, termékeny és megtermékenyítő, sokirányú különleges áramlásra, ami által az egyén egy közösség tagjává, a közösség pedig egy intellektuális élet hordozójává, egyben ösztökélő erejévé válik.

Mennél intenzívebb az intellektuális élet egy közösségen belül, annál nyugtalanabb és nyugtot nem hagyó. Végül is a gondolatok nyilvános élete, az intellektuális szabadság csak azt jelentheti, hogy minden választ kérdések követnek, s a kérdéseket újabb állítások és további kérdések bátor körforgása. Ezen a síkon a csend egyenlő a halállal — a szellemgyilkos, torz és undok, fegyelmezett és önfegyelmező színleléssel, a színlelt étellel. Azzal, amely minden hivatalos szónoklat változatlan refrénje: „Viharos taps. Az egész hallgatóság feláll.” Ez a viharos taps, éppúgy, mint a csend, a descartes-i tétel variációja: nem gondolkodom, hogy legyenek.

Az egyetértő, nyilvános, közös szimulálás a megfélemlített élet jele, és mindig visszataszítóbb, mint bármely nyilvánosan kimondott, nyilvánosan kimondható, esetleg téves, esetleg teljesen hamis gondolat. A halál butább minden élő tévedésnél. A tévedni-merés éppúgy hozzátartozik egy közösség intellektuális életéhez, mint a tévedés ellen irányuló állásfoglalás. Egy intellektuális életnek az is megbízható jele, hogy tévedéseket, tévedések sokadalmát is felszínre veti, de ott a tévedések is produktívak, végső fokon még inkább kidomborítják az igazságokat, ösztökélik és érvényre juttatják az igazságok dinamikáját.

A mai Magyarországon, legalábbis nekem úgy tetszik, itt-ott vannak még olyan apparátusok, melyek a múltból maradtak itt és — épp apparátus jellegükénél fogva — nem tudnak lépést tartani a fölszabadult, eleven közszellemmel. Mi itt Jugoszláviában még mindig csak igen hiányosan alkottunk magunknak képet arról, hogy ott kialakult egy a tekintélyekkel és áttekintélyekkel számot se vető közszellem. Ebben az új szellemi klímában, mint hőemberek a heves napsütésben, eltűnedeznek a bálványok, melyekhez a közelmúltban csak a feltétlen hit és a kötelező áhitat buzgalomával, azaz csak képmutatóan lehetett közeledni. Azok a fogalmak és formulák, melyeket csak szajkózni és megtapsolni volt szabad, ebben az új szellemi klímában lehetetlenné, mándinkább türhetetlenné váltak és válnak.

Magyarországon ma az emberek a saját fejükkal gondolkoznak. A szólamok helyét a tartalmi elemzés foglalja el, s az ünnepélyes vagy nem ünnepélyes hivatalos nyilatkozatok és a hétköznapi kritikus emberi tapasztalat között eltűnt vagy tűnőben a szakadék.

Ennek az új magyar szellemi klímának szembeszökő jellegzetessége az az impozáns merészség, mellyel a magyar írástudók néven nevezik a dolgokat, szembesítik a közösséget a jelen megoldatlan vagy csak látszólag megoldott gazdasági, politikai, emberi és ideológiai problémáival.

Az egykori „szocialista állam” alattvalójából, aki fülsiketítő állelkedéssel csörgette láncait, a közösség gondolkodó, bíráló és vitaközö tagja lett. A pesti vicceket, melyeknek az a jellegzetessége, hogy senkit és semmit se kímélnek, ezeket a vicceket, amelyek léleményességükkel minden értekezésnél pontosabban, pár rövid szóval fején találják a szöveget, ezeket a vicceket, amelyek külön tanulmányt érdemelnének — az emberek már nemcsak zárt ajtók mögött, de nyilvános helyeken se mesélik suttogva. S mindennap, az ég tudja, honnan születnek új viccek. Igaz, sokszor kárörvendők, sokszor epések, nem hiányzik belőlük a karikatúra eleme sem, de van bennük valami szellemesség önzetlen élvezetéből, és nemegyszer saját magukon is nevetnek az emberek egy-egy ilyen tréfa poénjével. A párttagok éppúgy, mint a nem párttagok, szidnak, csúfolnak sok mindent, hol dühösen, hol keserűséggel, de van egy biztonságérzetük, ami számukra már magától értetődő. Ez a mai szocialista rezsim sikerének és erejének a legmegnyugtatóbb bizonyítéka.

Nincs már az a fórum, amely bármiféle ideológiai nyilatkozattal bárkit is megijesztene vagy megijeszíthetne. Aki ijeszteni akarna,

az csak a maga esetleges erkölcsi presztízsen ütne csorbát, s ha hangja túlságosan fenyegető volna, a komoly emberek szemében alighanem komikusná válna.

S bár ez a közszellem annyira biztató, jó és főleg új, a dolgok inercióját ismerő sem lepődhet meg azon, hogy egyes intézmények még nem idomultak ehhez, a múlt annyi nyűgétől felszabadult új élethez. Az új élet minden vonalon — lendületesen vagy óvatosan, fokozatosan — keresi, hogy mindent a maga szellemének megfelelően formáljon át. Abból azonban, hogy valami az új viszonyok között anakronisztikussá vált, még nem következik, hogy fel is adta az ellenállást, már el is tűnt.

Erre jó szemléltető példa a hetenként megjelenő „És” szerepe, amíg a lap az Írószövetség, helyesebben az Írószövetség ideológiai vezetőségének hivatalos szócsöve volt. Az „Élet és irodalom” című hetilapot még az újságárusok is csak „És”-nek nevezték, mert a pesti humor, amely a nagyváros népi humora, úgy találta, hogy a hetilapból az élet éppúgy hiányzik, mint az irodalom, s csak a kötőszó, az és nem. S máikor 1963 novemberében a lap megszűnt az Írószövetség hivatalos orgánuma lenni, s csak egy irodalmi sajtótermék lett, új szerkesztője — ezt tőle magától tudom — foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a lap hivatalos múltja iránti leplezetlen iróniával, címét csakugyan a közzájon forgó „És”-re rövidítse, Mindenesetre az új közszellem győzelmének és a mai magyar szocialista rezsim szellemének eredménye, hogy az Írószövetségnek ma már nincs élők és holtak irodalmi helyét és értékét meghatározó hivatalos orgánuma.

Meg-megtörténik ugyan, hogy irodalmi és művészeti produktumokkal szemben még ma is megszólal, valamely ideológiai apparátus részéről, az egyházi enciklikákra emlékeztető, leckéztető és épületes hangnem; ilyenkor rendszerint a kárhooztatás szótára is a régi. Mintha a dicséretes és jó még mindig egyet jelentene azzal, ami a realizmus, szocialista realizmus és pártosság kompromittált mércéjének felel meg, és mintha még mindig az ördögűzés módszereként volna alkalmazható, ha egy-egy műre vagy művészre ráolvassák az individualista, dekadens, formalista, pesszimista vagy egyszerűen „a szocialista valóságunktól” idegen ihlet diagnózisát. A hang ugyan már ilyen esetekben sem olyan szigorúan oktató, és persze nem is olyan fenyegetően dörgedelmes, mint a sztaliní „irodalompolitika” korában.

Magyarországon ma minden másképp fest. Él még, de mert voltaképpen nemcsak lent, hanem fönt se kell, kivesszőben van az államilag jóváhagyott irodalom-tisztviselők típusa. Egy-egy fiatal író, akivel alkalmam volt találkozni, egykedvűen, sőt bizonyos önértéssel említette, hogy az Írószövetség valamelyik alosztályán vagy vitáján elmarasztaló ítéletet hoztak — és publikáltak — prózájáról vagy verséről. A következmény? A „fórum” vagy a „fórumok” meghozták — a különböző esetekben Sztalin-díjakkal kompromittált — ítéleteiket, az író pedig ír, és publikál is. S hozzá kell tenni, hogy a szerkesztők vagy kiadók részéről ehhez nem is kell valami oroszlan-szívű bátorság. Legalábbis az az ember benyomása, hogy még azok

is, akik időnként még anatemizálnak, immár tisztában vannak vele, hogy amelyik író hivatalos receptek szerint lehet idomítani, azt még idomítani sem érdemes, viszont az igazi író és művész kizárólag a maga alkotásának és benső parancsának megfelelően tud dolgozni. Mintha a még föl-fölbukkanó enciklikák inkább a közönség izlését igyekeznének befolyásolni, mint az úgymond csak öntörvényűk jegyében alkotó írókat és művészeket, akik, ha következetesen helytállnak magukért — ma már ez látszik —, előbb-utóbb meg tudnak birkózni az atavisztikus irodalmi apparátus fanyalgásával és esetleges akadémizálásával is.

Írók, tehát vagyok — és ennek a szabad és biztos öntudatnak a jegyében a mai Magyarországon az írók, költők, kritikusok olyan sokszínű, oly gazdag és nemegyszer megrázóan nagyszerű produkciójával találkozunk, amelynek értékeit a nagy népek irodalma is aligha múlja fölül. S ami a legfontosabb: ez a magyar költői termés egyszerre nőtt ki a magyar múlt és jelen problémáiból, ugyanakkor az országhatárokat nem ismerő kultúrának abból a szelleméből, melyet európainak szoktunk nevezni.

IRODALOMTÖRTÉNETI MÚZEUM
A KÁROLYI-PALOTÁBAN

Ebben a múzeumban látszik meg igazán, hogy az az irodalomtörténet, az a gyötrelmesen unalmas középiskolai tantárgy, amelyben még nekem oly bőségesen volt részem, micsoda propaganda volt minden romlatlan irodalmi érdeklődés ellen.

Ez a múzeum — nem is múzeum a szó kriptaszagú értelmében — egyedülállóan, legalábbis még nem láttam hasonlót, a legegyszerűbb, de kitűnően megválogatott eszközökkel, módszeresen szemlélteti egy-egy író életét, küzdelmét és főleg az illető kort. — Mea culpa — mondhatnám, mert még én is, akinek legyőzhetetlen az ellenszenve az írók magánéletében való turkálások iránt, még én is, aki úgy gondolom, hogy az író nem a magánélete eseményeinek „kutatása” és kitergetése, hanem kizárólagosan életműve teszi és teheti érdekessé — mea culpa —, még én is elragadtatással jártam teremről teremre, holott a látogató természetesen itt sem a művekkel, hanem alkotójuk személyével, de főleg a környezettel ismerkedik, a fényképekkel, a jól megválogatott újságkivágásokkal szemléltetett korszakot látja, melyben, vagy sokkal inkább, amelynek ellenére az itt felsorakozó írók alkottak.

Ez a múzeum a korról és az író személyes életével való megismerkedés révén még azokban is, akik egyébként nem olvasnának, fel tudja ébreszteni az érdeklődést az iránt a különleges, a polgár szemében gyanús haszontalan szféra iránt, amely a költészet. Itt a látogatót a szemléltető anyag, szavakba foglalt lecke nélkül, tanítja meg arra, hogy életfeladatul választani a szép szót, az írást, az írást mindennek ellenére — ez a heroikus megszállottság egyik fajtája. És akarva, nem akarva, de sorsszerűen és kivétel nélkül mindig egy fajtája a tompa közöny, a süketség vagy bösz elfogultság elleni kényszerű harcnak.

És az író, Petőfitől József Attiláig, ahelyett, hogy mint mások, elsősorban a jóléte vagy a karrierje biztosításán fáradozna, a nép vagy az igazság vagy a szabadság vagy a szépség vagy a szent emberiség nevében — fejjel megy a falnak. És csak azért, mert balgán, önfejűen, minden szemmel látható és a saját bőrén tapasztalt bizonyíték ellenére, vallja szerelmének a magyar szót, és az a hite, hogy ennek a szónak csodatevő lesz a hatalma. Az annyiszor megbecstelentett szóban hisz, melynek az ő ajkán szüzen kell felhangzania, mint a teremtés napján, mikor a világosságot hívó szóra valóban lőn világosság. Petőfitől — „tudom, hogy siket a magyarok hazája s mégis éneklek, mert énekelnem kell” — József Attiláig búgnak, sírnak, epekednek, kérlelnek, buzdítanak, átkozódnak — ő, hányszor átkozódtak magyar szavaikkal a védtelen költők! —, mintha a papírra vetett kis betű-bogarak harsonahanggá változhatnának, harsónává, melytől le kell hogy omoljanak a szolid terméskőből épült Jerikó falai. Mindig előlről — az előttük járók sorsától vissza nem riadva, az előttük járók sorsán nem okulva —, mindig újra akad, aki kiáll, egy szál védtelen, balga ember, aki mindig más és mindig mást mond és másképp, mint amit és ahogy akkor illik, kell és szabad. Ami hatalmi apparátus, ami szervezet, ami intézmény, ami megszentelt dogma — az mind mintha csak őt hívná ki, hogy egyenlőtlen harcban ellenük szegüljön.

Költő és kora viszonyának az illusztrálása különösen jól sikerült az Irodalmi Múzeum Ady-termében. Dokumentumok és fényképek sorozata beszél arról, hogy milyen volt az a Magyarország, ahol Ady Endre költészete minden pazar változatban fellelhető, ő maga hű maradt „az ember szépbe-szött hitéhez”. Nem lehet képpé dicsérmé az Ady-terem rendezőit, mert ahelyett, hogy a költő magánélete intimitásait tárnák a látogató szeme elé, azzal bilincselik le figyelmét, ami annak idején a költő életének a társadalmi paysage-a volt, s ami annak idején a költő gondolatait és képzeletét tüzelte. Emlékszem múzeumokra, ahol „nagy emberek” pipáját mutatták be. Itt korabeli fényképeket látni: fényes szőrű paripákon vágatató, jól táplált, deli lovasrendőröket, akik kivont karddal ugranak a tüntető tömegek közé, tiporva, ütve-vágva, akit érnek. De az éhségtől tengerentúlra üzött, nincstelen kivándorlók komor seregeit is bemutatják a felvételek.

És furcsa volt fényképen vizontlátni azt az egyenruhát, amelybe az első világháború idején engem is beöltöztettek, mintha kísértéként jönnék szembe önmagammal; és a nyalka, fess tisztet hosszú karddal, akik tegnap még csendes és szerény bankhivatalnokok voltak, de a gallérjukon fénylő csillagoktól, az oly szépen villogó kardtól, a maguk parancsoló vezényszavaitól bizony megbolondultak, akár az aktív tiszték. És látni az eredetileg marhaszállítási célt szolgáló MÁV vagonokat a felvirágozott, majd később a szinte lopva szállított menetszázadokkal. És a hadiparancsok, aztán a rokkantak és bénák, az érdemrendes mankós koldusok és a finálé, 1918, az összeomlás és az őszirózsás forradalom. 1914—18-ig minden megőrzött fénykép, minden dokumentumból beszélő borzalom Ady

legnagyobb kötetének, *A halottak élénnek* empirikus, szuggesztív kommentárja.

Van valami reményeket ébresztő, felemelő vagy legalábbis vigasztaló abban, hogy a mai húszéves fiatal magyarok már csak ilyen sűrített dokumentációs anyag, már csak múzeumi látogatás segítségével képesek képzeletükben rekonstruálni azt, ami egy régi nemzedék számára — konkrétan az én számomra a szabadkai 6-os honvéd gyalogezred kaszárnyájának, Röhrig hadnagy úrnak, Trombitás őrmester úrnak meg a bukovinai tetves lövészárkoknak a nevéhez fűződő — valóság, szégyen, soha el nem felejthető irtózat volt.

De látni lehet az Ady-teremben arcképeket is, azok arcképeit, akik a költőt lankadatlanul támadták, és a hazafias költészet, a fenyköltség, a vallás-erkölcs és a megszentelt hagyományok nevében akarták elvitatni Adytól, hogy magyar és költő. E fényképek közül rám a legmegrendítőbb benyomást Szabolcska Mihály fényképe tette. Eddig csak az iskolai olvasókönyveimben szereplő költeményeiből ismertem, de testi mivoltában nem. Ez a múzeum bizonyos mértékben valóban megtérített; váltig hiszem ugyan, hogy a mű, pl. Ady életműve minden életrajzi adatnál több igazságot tartalmaz a költő személyéről is, de ettől függetlenül mégis hálás vagyok a múzeumnak, mert megmutatta ezt a festett Költőcske Mihályt, a Bega-parti kis hápogó legényt, akit Ady ellenében mint igazi költőt játszottak ki. Látni kell ezt a bajuszos, elhízott, szűk homlokú, a vastag húsosságában vérmes és brutális, a férfiúi önelégültségtől tompa arculatot, látni kell a szellem és a kétség lehetétől még véletlenül se érintett önérzetes tiszteletes urat, hogy az ember felfogja, mit jelentett Adv Endre szenzibilitása, micsoda vakmerő és mily üdvös közmegebotránkozást váltott ki az Adv Endre dekadenciája, a pusztulást íósló, a titkokat valló, az elégedetlen, az éhes és a szemérmetlenül kitarulkozó individualista költészet az akkori — a virtusára és egészségére büszke, még a milleneumi elveket és ábrándokat retorikusan ünneplő — hivatalos Magyarországon.

Macedón delegátus-társam, új barátom komolyan fogta föl kiküldetése célját: képet akart alkotni magának lehetőleg mindenről, amennyire ilyen rövid idő alatt lehet, ami a magyar kulturális élethez tartozik. M. és én lelkes elégedettséggel igyekeztünk segíteni neki, hogy némi fogalmat szerezzen nemcsak a magyar költőkről és jelentőségükről, hanem arról a módszerről is, amellyel a Károlyi-palotában még a be nem avatott magyar látogató számára is sikeresen idézik fel a magyarságnak ezeket a nagyjait — József Attila vagy Radnóti Miklós esetében — egyben költő-mártírjait.

Nem is sejtettem, hogy az utolsó teremben milyen meglepetés vár rám. Annyira váratlanul ért, hogy a lelkes elismerés, melyet az Irodalmi Múzeum koncepciója váltott ki, és az érdeklődés izgalma egyszerre megdöbbenéssé és melankóliává vált, amint ráeszméltem, hogy az utolsó terem, melyben állok, Komját Aladár emlékének a kultuszát szolgálja.

Ady is kortársam volt, de gyerekkövel és később is úgy néztem fel rá, mint az elérhetetlen magasságban lakozó reitelmes nagyságra és eszményre. Komját Aladár azonban az 1918—19-es pesti

hétköznapijaim cimborája — a cimborá szó tőle ered. Különböző okokból komplikált volt a kettőnk viszonya, mint azoké az embereké, akik nem mulasztják el, hogy sűrűn találkozzanak és egymást kölcsönösen egyenrangúnak tekintsék. Ami költői nagyságát illeti, még a *Tett* előtti időből való, elhagyottságról, szomorúságról és vágyakozásáról, valami egészen sötét szegénységről panaszló verseit szerettem. Komját 19 után mindinkább pártköltő lett, én azonban nem tudtam azzá válni, még az 1919-es *Internacionále* című folyóiratban sem, melynek első számát írásainkkal itt, az ő emlékére berendezett múzeumi teremben most üveg alatt pillantom meg. Utoljára Bécsben láttuk egymást. Ő, aki mindig a forradalom kitörését, a világforgóadalom inaugurálását várta, akkor Bécsből a Mussolini előtti forrongó Olaszországba ment. Minden komplikált viszonyunk ellenére szeretettel váltunk el, mint akik rajta lesznek, hogy mielőbb, talán majd Olaszországban újra találkozzanak. Azok az évek viharosan mozgalmasak voltak, különösen az útlevel és pénz nélkül hanyódotvetődő emigránsok számára. S most ebben a teremben látom a fényképeket és dokumentumokat abból az időből, amit egymástól távol, egymás további sorsáról csak hírből értesülve, vagyis egymásról alig tudva, külön éltünk. Ő azok közül való volt, akik íróként is tűzön-vízen át alá tudták magukat rendelni a párt irodalompolitikai követeléseinek. Ha kellett, ha a párt szükségesnek tartotta, akkor az *Imprekort* szerkesztette, ha kellett, kurírszolgálatokat teljesített az illegális munkában. Mint költő is megmaradt pártmunkásnak. Talán ha, csak egy kicsit is, tudott volna eretnek lenni, költői életműve ma elevenebb volna. Indokolt és szép gesztus, hogy a szocialista Magyarország az Irodalmi Múzeum Komját-termével akar emlékeztetni arra az emberre, aki abban látta és úgy akarta betölteni élete és írói feladatát, hogy a párt minden felszólítására, utasítására és követelésére — korai haláláig (46 éves volt, amikor meghalt) — mindig feltétlen igennel felelt.

Melankóliámat nemcsak az emlékek felzúduló sokasága váltotta ki. Mit sem sejtve, íme, egy múzeumi teremben bukkan elém annak az embernek az árnya, aki legszemélyesebb életének részese voltam, és aki az én legszemélyesebb életem egyik tényezője volt. Ilyen találkozások alkalmával önkéntelenül is, szinte elháríthatatlanul eluralkodik az emberen a gondolat: lám, már a fizikai halál bekövetkezése előtt kezdjük és folytatjuk a meghalást. Minden egykori közeli emberünk elmúlásával valami meghal bennünk is.

Furcsa volt az *Internacionále* első számát viszontlátni üveg alatt, e sorok akkor igen fiatal írójának ebben az egy számban egyszerre három, valószínűleg igen lelkes, igen apodiktikusan harcos és nem kevésbé gyenge cikkével. Nem emlékszem rá, s mert üveg-alatt volt, még se nézhettem, miről szóltak a cikkek. A címek után ítélve, leszámolás volt — és természetesen végleges leszámolás — a szocialdemokratákkal, a háborúval — természetesen az utolsó imperialista háborúval, mert hisz a világforgóadalom már csak hetek, legfeljebb hónapok kérdése — és ugyancsak végleges leszámolás, ahogy a címben áll, „a burzsoá kultúrával”. Arra azonban emlékszem, hogy akkor boldoggá tett a három nyomtatásban megjelent, világraszóló cik-

kem, de most, mikor üveg alatt látom őket, csak még melankólikusabb reflexiók hosszú sorát idézik föl bennem az Irodalmi Múzeum Komját-termében.

A Komját-fejezetnek nem ez a záró akkordja. Pesti látogatásom utolsó estéjén, néhány órával a vonat indulása előtt, a hotelben egy értesítés várt: Korach Mór akadémikus kér, hívjam fel telefonon. A név ismerős volt, s nem kellett hosszan gondolkodnom, hogy visszaemlékezsem: Mór Komját Aladár bátyja. Nem tudtam felhívni. Csak megvillant bennem, hogy Komját Aladár is, akár a bátyja, most éppúgy itt lehetne Pesten, ha az élet és a halál nem volna olyan érzéketlenül buta minden emberi követelmény logikájával szemben. Komját Aladár is itt lehetett volna, és vele holtbiztos, hogy találkozott volna.

NAPLÓJEGYZET
UTOLAGOS ZÁRJELES BETOLDÁSSAL

Akad azért vidám viszontlátás is. S ha az embert az idők járása nem túlságosan kényeztette el, készségesen hagyja, hogy megvesztegessék nemcsak nagy, hanem apró örömeikkel is. Különösen akkor, ha ezek az apró örömeik váratlanul érik.

Az *Új Írás*nak, ennek a mai Budapesten alighanem legszínvonalasabb irodalmi folyóiratnak a szerkesztősége baráti beszélgetésre hívta meg a jugoszláv íródelegációt. A folyóirat, melyről majd még külön is kell szólnom, főszerkesztője, Illés Lajos mosolyogva, régi ismerősként üdvözöl engem. Mindig zavarba hoz, mintha valami kínos tapintatlanságot követnék el, ha nem emlékszem valakire, aki engem nemcsak hogy nem felejtett el, hanem láthatóan örül is nekem. Mosolygó, barátságos, még redőtlen, nyílt arc néz rám, de nem tudom kitalálni, hol láttam életemben ezt az arcot. Már-már mentegeetni akarom magam, amikor meghallom a szavát: Šamac—Sarajevo. Már nem kell többet magyarázni. Most már ráismerek.

1947-ben a šamac—sarajevói ifjúsági vasútvonal építésében, sok más ország ifjúsági brigádja között, részt vett a Vasvári Pál magyar ifjúsági brigád is. S mikor én a vasút építőit meglátogattam, ez a magyarországi ifjúsági brigád vendégül látott.

(Hazaérkezve, Zágrábban előkerestem azt a kis füzetet, melyet az ifjúsági vasútvonallról írtam és *A vasút* címmel 1948-ban ki is adtam. A Vasvári Pál ifjúsági brigádról szóló fejezetben olvasom, hogy festett a találkozás a magyar fiúkkal és lányokkal:

„Arról beszéltem nekik, hogy egy kitűnő jugoszláv író barátom, a régi Magyarország jó ismerője, nemrég azzal a megállapítással tért vissza Budapestről: hősi és szívós harc folyik ma Magyarországon demokratizálásért, de közben Budapest még tele van emlékművekkel, mint amilyen a „Sabáci hősök” emlékműve (Sabácon az első világháború egyik legnagyobb mézszárlását vitték végbe, civileket, férfiakat, nőket, öregeket, fiatalokat gyilkoltak meg), szobrokkal, amiket még Horthy és haramiái emeltek a magyar imperializmus dicsőítésére. Hősi harc folyik Magyarországon demokratizálásért, de Magyarországon az az ország, ahol a történelem százszorosan halott halottait még mindig nem temették el.

S a magyar fiúk és lányok bölintottak. Jugoszláviából, az új jugoszláv valóság távlatából néztek hazájukra. Sokan közülük nemcsak Jugoszláviát, de talán Magyarországot is itt a Vasútvonalon fedezték fel.

A Vasvári Pál magyar ifjúsági brigád elhatározta, hogy megtanulja a szerbhorvát nyelvet. Már el is kezdték a rendszeres nyelvtanulást. S nemcsak a nyelvet tanulják meg...

Ott aludtam náluk, s kora hajnalban, mielőtt munkába mentek, odajöttek fekhelyemhez. Verset kaptam. A fiatalok közt is fiatalságával kiütököző, fiatal költő, Illés Lajos a szerzője, s mint a címe mutatja, a vers az Ifjúsági Vasútvonalon termett, Boszniában "

A kis könyvecskében megjelent vers címe: „A Boszna mentén”. Íme az első strófa:

A hegy goromba, bütykös homlokán
 fehérén izzik nagy Tito neve.
 A völgyben lent tömött töltést emel,
 sziklákat tép, dombot bont s énekel
 az ifjak barna bőri serege.

Bár nem tudhatom, miként vélekedik műve esztétikai értékéről a szerző, aki ma az *Új Írás* főszerkesztője, nekem ma is kedvesek ezek a sorok, mint a „fiatalok között is fiatalságával kiütököző”, kezdő költő lelkes érzelmeinek és az akkor már tornyosuló gonosz felhőket nem is sejtő, gyanútlan és boldog hitnek és reményeknek a dokumentuma. S ha a következő versszakaszban a „nyáj”-ra rímelő „száj” el is árulja a materiával még gyakorlatlanul birkózó kezet — emlékezve mindarra, ami 47-től 63-ig történt —, képtelen vagyok műfészként bírálni ezt a versszakot:

A zöldfüves kicsiny tisztásokon,
 magasban csendesen legel a nyáj...
 A völgyben száz feszült, izmos derék
 és száz nyikorgó talicskakerék...
 „Testvériség-egység” — kiált a száj.

Kölcsönösen megőrültünk egymásnak, nemcsak a főszerkesztő, hanem én is, hiszen most már valami távoli közös élmény emléke kapcsol össze bennünket.

De hamar kiderült, hogy a szerkesztőség tagjai és a jugoszláv delegátusok tiszteletére meghívott vendégek között akadnak mások is, akiknek személy szerint se vagyok idegen. Az egyik Kun Ánes, akire nem annyira abból az időből emlékszem, amikor apjánál, Kun Bélánál jártam Moszkvában, hanem inkább 19-ből, a budapesti Szovjetházából: négyéves aranyos kislány volt akkor. Férjével, Hidas Antallal most egyszerre fedték fel inkognitóiukat; mind a ketten úgy üdvözöltek, mint akiknek öröm, hogy idejöttem, itt vagyok, együtt lehetünk ebben a barátságos, tágas szerkesztőségi szobában. És bár szép számban voltak jelen más ismeretlenek is, a kézszerítések, a tekintetek, a hangok hőfoka, úgy éreztem, nemcsak a vendégnek szóló udva-

riasság, hanem valódi benső szívélyesség, érdeklődés, sőt tán nem túlzás, az öröm spontán megnyilvánulása. Volt, aki világosan ki is mondta: abban, hogy engem itt, náluk, Pesten üdvözölhetnek, újabb biztató jelét és bizonyítékát látják annak, hogy csakugyan múlttá lett a li-dércnyomásos múlt.

Számomra az írás sose volt az a bizonyos ibseni ítélőszék önma-gam felett; az írás mindig abból a szükségletemből fakadt, hogy tanú-ságot tegyek, nem annyira valaki mellett vagy ellen, hanem arról, amit láttam, amit átéltem, és aminek magam sem tudom, miért kell betűben megőriznem a nyomát. S lám, írni és írni nem bolondság, még akkor sem, ha az összefirkált papírnak évtizedekig kell hivatal-nok-kezek között bukdácsolnia, míg könyv lesz belőle. Az *Új Írás* szerkesztőségében ugyanis hamarosan kiderült, hogy azok is, akiket először látok, ismerősként beszélgetnek velem. A Novi Sad-i magyar irodalmi folyóirat, a *Híd*, de magyarul megjelent könyveim is, az *Optimisták* és még inkább az *Egy regény regénye*, talán épp azért, mert volt idő, mikor tiltott olvasmányoknak számítottak, megtalálták az utat a magyarországi hivatásos írókhoz — illetőleg az írók találták meg a módját, hogy hozzájussanak ezekhez a jugoszláviai magyar iro-dalmi kiadványokhoz.

A jugoszláviai magyar, valamint a jugoszláv és magyar irodalmi — és általában a két ország között immár lehetségessé vált — együtt-működésről, az ismerkedés és kölcsönös kapcsolatok kiépítéséről szót-tünk terveket, meghánytuk-vetettük, hogy melyek volnának a leg-jobb, legközvetlenebb és legtermékenyebb módozatok. S amíg ott ültem — mintha nem három-négyszáz kilométernyi távolságból, úgy-szólván a szomszéd házból tértem volna be baráti beszélgetésre, ha-nem legalább az Óperencián túlról indultam volna, hogy itt kössek ki, ebben az újra megtalált meghitt körben — az a pogány gondolat járt a fejemben, hogy micsoda köpedelem, micsoda gyalázatos, undok erő-szaktétel az emberen a politika, az az ördögien buta, de hatásos technika, mely egymástól el tudott választani, egymástól el tudott til-tani, a hazugság és kényszer eszközeivel egymás ellenségének meré-szelt deklarálni embereket, akik, íme, ilyen kevés szóból olyan jól megértik egymást, és akik szívből, örömmel fogadják és akarják, hogy együtt, egymás mellett és egymás javára alkossanak. Nem így volt-e 47-ben is, amikor a magyarországi Vasvári Pál ifjúsági brigádöt meg-látogattam a šamac—sarajevói vasútvonalon? Nem gondoltuk-e akkor is, hogy soha többé nem lehet másképp, mint az emberségnek és biza-lomnak ebben a normális, egyedül normális egységében? És ott, az *Új Írás* szerkesztőségében, a szép, okos, nyílt arcok között, nem tud-tam magamban lebunkóznai a kérdést: vajon lehetséges-e, hogy vala-mi ma még előreláthatatlan, megváltozott vagy megváltozó politikai konstelláció következtében, valamilyen formában visszatér és újrakezdődik az, aminek a normális emberi szív és belátás szerint sose lett volna szabad megtörténnie? Lehet-e garanciákat teremteni, nem kellene-e most minden lehetőséget százszeresen és ezerszeresen ki-használni, hogy ama politikának nevezett galádság ellen minden mó-don biztosítékokat teremtsünk, és hogy elhárítsuk még a lehetőségét is annak, hogy „újra és újra leessék a sárba az Embernek arca?”

Mennyi fér egyetlenegy napba! A Berény Róbert emlékkiállítás. 19-ben hozzátartoztak a szovjet-Budapest képéhez a Berény Róbert dinamikus plakátjai. Tudtam, hogy a vérbeli, az igazi festők közül való. Ha egy-egy festmény sokat is mond, a művész egész egyéni nagyságában akkor válik láthatóvá, ha — mint ezen az emlék-kiállításon — a palettája egész sokszínű gazdagságát, az előbbi fázisán mindig túlhaladó, a magával szemben szigorú kibontakozását szemlélhetjük. És még valami: ha önmagában a kvantitás még nem is érték, de olyan nagy művésznél, mint amilyent ez a kiállítás revelál, az alkotások sokasága, a megdöbbenően fáradhatatlan munkatempó a vizuális élményeknek egy olyan túlradó gazdagságáról tanúskodik, amit csak a nagy művész önfegyelme és kiapadhatatlan alkotó kényszere tud ilyen dús életművé avatni.

S még aznap este Macbeth a Nemzeti Színházban, a Szabó Lőrinc ihletett fordításában. Álmodni se lehet tökéletesebb Shakespeare-előadást. Nem véletlen, hogy ezzel a szóval kezdtem: álmodni. Az ember éber állapotban többé-kevésbé szórakozott, szeme előtt a látványok össze-összefolyóznak, a gondolatok és reflexiók, mielőtt még élesen kirajzolódnának, már el is mossák őket más benyomások. Épp éberen, hétköznapi éber állapotunkban vagyunk legkevésbé intenzív szemlélők. Próbáld meg egy este összefoglalni, felsorolni, hogy mi mindent láttál az elmúlt napon, és akkor rájössz, hogy a benyomások tarka gazdagságához képest milyen szegény a regisztráló képességed.

Vannak viszont álmaid, amelyek maximálisan, minden részletükben felülmúlhatatlanul, intenzíven valószerűek, annyira, hogy még felébredve is ott van kiszáradt száánkban a rémület eleven íze, és időbe telik, míg bizonyos kábult erőfeszítéssel újra magunkra találunk, reális értelmünkkel saját lényünkre és vele a valóságban való helyünkre lelünk.

A Macbeth-előadás tempója olyan volt, hogy mielőtt a néző magára eszmélhetne, már újabb és megint újabb bűvölet keríti hatalmába. Az előadás elragadó — a szó pontos értelmében elragadó — hatásának talán épp abban a titka, hogy a rendező, a díszletek és a színészek is egytől egyig, mindjárt a függöny felgördülése után, a legelső pillanattól kezdve szuverénül messze túltették magukat — és a nézőt — a reális és az irreális alternatíváján. Attól kezdve, hogy az éji ködben láthatóvá vált a három torz, különleges, huhogó és vihogó éji madarakra emlékeztető, éji madarakként guggoló, majd szökdecselő, valami fantasztikus tollas ruházatban varázsszavakat ejtő, dünyögő boszorkány, és felhangzott a szubjektíve nem annyira gonosz, mint inkább csintalan játékokon előre mulató hangjuk — máris belevonták a borzongó nézőt egy épp a valószínűtlensége által valóságos, egy egyszerre felfedezett démoni világba. Egy olyan világba, ahol az ember habozik, szándékokkal és gondolatokkal viaskodik abban a hiszében, hogy rajta múlik, mit tesz és mit nem, de a beavatott néző azonnal tudja, hogy olyan világ nyílt meg előtte, melyben a mulató, pajkosan szeszélyes démonoké a döntés, démonok üznek kedvükre csúfot a büszke és bátor hősből éppúgy, mint a szerelemből, bizalomból,

hűségéből és minden földi hatalomból. És mikor a második jelenetben felhangzik az öreg Duncan király ajkáról a kérdés, hogy ki az a „véres” ember —, a vér és a véres többé el nem halványul, ez marad meg szörnyű alapszínnek. A reális és az irreális alternatívája helyett, a rendező, a díszletek és a színészek teremtettek egy harmadik médiomot, amit egyes-egyedül a megmagyarázhatatlan, minden racionális logikától érintetlen, csak a saját logikájú álom világának szuverén realitásához lehet hasonlítani. Mint az álomban, az eszeveszett irreális is magától értetődően szuggerálta a maga teljes és kikezdehetetlen egyedülvalóságát, annak a Macbethnek a szellemében, aki ki is mondja, hogy „semmi se annyira valóságos, mint a valótlan”. A rendező mágus, az előadás pedig minden részletében a mágia hatalmává fokozott művészet.

És még azt is fel kell jegyezni, hogy az utolsó helyig megtelt színházban mintha mindenkinek még a lélegzete is elakadt volna. Nincs modernebb költő, mint Shakespeare. És Budapesten nem hat távolinak a dráma, melynek uralkodó alapszíne, mindig visszatérő domináns motívuma az emlékeket földidéző vér és vér és vér.

HABENT SUA FATA...

Sok éve annak, hogy Veronában — s ha nem tévedek — a XII. századbéli, szent Zeno tiszteletére épült, román stílusú gyönyörű templom homlokzatán pillantottam meg a kőfaragványok közt mindnyájunk bibliai ősanját, Évát, amint ülő helyzetben, két combját szétvetve, egyikken Káint, másikon Ábelt tartva, egyik emléjével ezt, a másikkal amazt táplálja; oldalt pedig Ádám, aki ásóval a kezében a földet művelgeti. Idill.

Ez az idillikus pillanat csak a mi számunkra borzongató, mert a bibliai történet minket beavatott abba, hogy mi történt azután; épp ez az idill érezteti a még nem is sejtett, de az idő méhében már készülődő, tudatunkban felelevenedő testvérgyilkosság előrevetett árnyát. A tudott jövőből nézzük a gyanútlan jelent.

Az idillben mindig van valami antitékus: édes és szívszorongató. Az idill, mennél intenzívebb, annál inkább felidézi a szükségszerűen közeledő rontást és romlást, a közelítő halált.

De a múlt nem kevésbé valóságos dimenziója az időnek, mint a jövőé.

Kun Béla özvegye meghívott bennünket, M.-t és engem. A szép tágas villában csak a Kun család lakik: az özvegy és leánya, Ágnes a férjével, Hidas Antallal. Ők ketten most — Petőfitől József Attiláig — a magyar költőket fordítják orosz kiadók számára.

Nem sokkal azután, hogy nekünk el kellett hagynunk a Szovjetuniót, Sztalin politikai rendőrsége elhurcolta Kun Bélát, és az akkori állam-raisonnak megfelelően, természetesen börtönbe vetették a családtagokat is, majd pedig mindüket külön, más-más szibériai munkatáborba vitték; évekig nem tudtak egymásról, még azt sem, hogy ki maradt életben, ki nem.

Es most szépen, egymástól elválaszthatatlanul, együtt; s az a rémség, amit átéltek, s az elveszett családtag emléke mintha még erősebb emberi kapocssá vált volna köztük. Mint a mese, hol volt, hol nem volt, mint a mese, amely idővel végződik, mert a végén győz az igazság. A meséből azonban hiányzik a valóság két motívuma: az igazság győzelmének az ára, a halott, meg a végtelen évek, melyek a rövid, megsanyargatott életükből visszavonhatóan odavesztek.

És az épületes mese még valamit nem vesz számba. A meggyilkoltaknak, az áldozatoknak történelmi és emberi alakját még haló porában is versenyt igyekeztek meghamisítani és eltorzítani az egykori bajtársak, olyanok, akiket ő nevelt, s akik egykor a bizalmáért versengtek.

Ezt tudtam. Más volt az, ami újsággént lepett meg. Mikor több mint három évtizede hozzáfogtam az *Optimisták* megírásához, eszem ágában sem volt, hogy valami politikai regényt írjak. S hogy a 19-es Magyar Tanácsköztársaság regénye lett belőle, csak azert történt, mert az 1919-es év egy chiliasztikusan lázas, minden vonalon emberibb és szabadabb életformákat kereső forradalmár nemzedéknek, az enyémmek, minden illúziója és reményei, e generáció életének csúcspontján fantasztikus ütemben zuhantak egy sötétségbe, amelyből ennek a generációnak egyetlenegy tagja se tudott többé visszatérni eredeti najongó hitéhez. Csak ezt akartam megírni.

A *Tizennégy nap* című regényemnek a két illegális kommunista, Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése a témája és ihletője. A regény erkölcsi problémája, úgyszólván rejtett lírája, személyes kérdésem, hogy nem áruló-e mindenki, aki csak megrémült szemlélő és nem elkötelezett tevékeny harcos a világ ellen, melyben olyan könnyedén állítják fel az akasztófákat, mint úri gyerekszobákban a csillogó karcsonyfát. Csak ezt akartam megírni.

Az *Egy regény regénye* se íródott más szándékkal vagy céllal, amikor moszkvai naplójegyzeteimet könyvvé formáltam, mint hogy valljak. A kéziratom, melynek a moszkvai peripetíáiról ott szó van, már mellékes volt. Az egyetlen, a döntő fontosságú az volt, hogy a kézirat peripetíájának a médiumán keresztül, világossá lett valami előttem, ami ezerszer több és végtelenül fontosabb, mint lett volna még a világirodalom legnagyobb remekművének sorsa is. A könyv egyetlen motívuma az volt, hogy megkínózva magamat, a magam számára és mindenki előtt világosan megvalljam, szemléletesen megmutassam, hogy mivé lettek a legnemesebb remények, a legáldozatosabb harcok és célok, amikor az, amit a forradalom megvalósításának hittünk, egy új, minden addiginál brutálisabb világi pápaság, egy jutalmakkal és megfélemlítéssel korrumpált és korrumpáló, mérhetetlenül nagyszámú kaszt, egy kiváltságos hivatalnok hierarchia egyeduralmának lett a küzdőtere és szabad prédája. Csak ezt akartam megírni.

Az elcsépeelt bölcsességek néha mégis igazak: habent sua fata libelli. Mert a budapesti irodalomtörténészek, írók, az a sok ember, akivel ez alatt a két hét alatt találkoztam — többel, mint Zagrebban egy egész év alatt — az *Optimistákról* és az *Egy regény regényéről* beszélnek velem. A *Tizennégy napot* kevésbé ismerik, de az első kettőt, az első kettőben szereplő személyeket, ki-ki a maga

szempontjából, mintegy desifírozni akarja. Felmerült az a kérdés is, hogy az *Optimisták* egyik hőse, akiben konkrét személyre vélnek ráismerni, mért nincs magasztosabban, a szocialista realizmus szellemében úgy feltüntetve, hogy megfeleljen — régebben azt mondták volna, a fehér leányszobák — most úgy mondják, a forradalmi ideáloknak. De a legmegdöbbentőbb az volt számomra, hogy Budapesten a könyveimnek egy olyan aspektusát kellett felfedeznem, ami magamtól soha eszembe se jutott volna: ezek a könyvek, melyek csak belülről, benső parancsaimat követve, teljes izoláltságomban és többé-kevésbé monomániakusan, a megjelentetés reménye nélkül íródtak, akár a moszkvai napló is, itt, Magyarországon most afféle bizonyítékokként és ellenbizonyítékokként kaptak szerepet. Költői művek és egy szorongatott költő naplójának világánál hámozzák le a történelemtől a rárakódott, a felgyülemlett tudatos hazugságok vastag rétegét. Soha eszembe se jutott volna, hogy valaha is az én könyveimnek juthat az a szerep, hogy Kun Bélának, a meggyilkoltnak, megtagadottnak és meghamisítottinak igazi alakja mellett vonulhassanak fel tanúként. Soha ez eszembe se jutott volna, ha nem hallom magától Kun Béla családjától, hogy valóban így van. S ők talán, sőt biztosan nem is tudják, hogy ezzel mit kaptam tőlük: a nagy tanulságot, hogy minden útvesztésem és útkeresésem közepette sem hibáztam el egy utat: az íróét, aki csak benső parancsai értelmében ír —, és hogy ez a szubjektivitás a maga elementáris megvesztegethetetlenségében, íme, minden külön határozott szándék nélkül, önkéntelenül az igazság, az objektív valóság tanújává nőhet. És semmi más annyira, mint épp az író szubjektivitása, aki nem néz se jobbra, se balra, aki semmiféle direktívára sincs tekintettel, csak egyre, arra az elementáris szükségletre és kényszerre, hogy valljon. Csak az ilyen emberi, költői szubjektivitás lehet harc és lehet győzelmes lázadás minden hivatalnoki és minden hivatalos hazugság, valamint az embernek és emberinek a hazugságból következő mindennemű degradációja ellenében.

Lám, a szent Zenónak szentelt veronai templom homlokzatának mesterétől kell tanulni. Úgy mutatta meg az embert, ahogy a *saját* szemével látta. A teológiát és a kötelező hittételeket vakmerően a papoknak hagyja. Nem a háttérrel, a teológiai, nem a bűnbeesést és nem a jövőt, hanem egy látomásosan átélt momentumot örökít meg. Tán nem is hitt a bűnbeesésben és az elveszett paradicsomban. Ránk hagyta, hogy fejtsük meg a titkát. A néző szemére és az időre bízta, hogy mit és mennyit olvasnak ki a néma kőből, amelyet ő ihletetten, teljes odaadással formált meg.

FOGADÁS AZ ÍRÓSZÖVETSÉGBEN

Az apparátus, hát igen, úgy látszik, hogy egyelőre valami más, mint akiket név szerint képvisel. Legalábbis olyanokkal szemben, akik az apparátus — az óvatosság sohasem árt — szemszögéből — ha már nem is belpoklosoknak, de, mint az én személyem is, esetleg — gyanúsnak tekintendők. Ennek a magatartásnak egyik komikus megnyilvánulása az volt, hogy derék tolmácsnőnk, az én jelenlétemben, Star-

delovtól verset kért az Írószövetség megbízásából, amit lefordítának az *Élet és Irodalom* számára. Stardelov barátom azt felelte, hogy nem ír verseket, ő esszéista, de mért nem fordulnak hozzám, hiszen az én írásomat még le se kellene fordítani. A kérdés megválaszolatlan maradt, és mi csak neveltünk. S azután elmentünk a *Nagyvilág* című folyóirat szerkesztőségébe, ahová hivatalosak voltunk, s ahol sok kitűnő munkatárs élén Gereblyés László, a főszerkesztő fogadott bennünket. Az első pillanattól kezdve annyira élénk, közvetlen és bizalomteljes volt a beszélgetés, akárcsak otthon.

A legkülönösebb, hogy a végén így alakult az együttlét az Írószövetség fogadásán is, mely egyben búcsúest is volt. Az Írószövetség nevében a ma talán legszorgalmasabb és rendkívül eleven, sokoldalú érdeklődéséről közismert „parasztíró”, Veres Péter mindjárt az ajtóban egyetlen szóval fogadott: „Végre!” És amit rögtön észrevettem, azt ő közvetlen modorában hangosan ki is mondta, hogy „úgy látszik, kevés meghívót küldtek” — ti. mindössze vagy hét író volt jelen, és rajtuk kívül az Írószövetség tisztviselőinők kara. De annál szebb volt, és annál inkább meghatott az a melegség, amely Veres Péternek a jugoszláv íródelegációhoz és külön énhezám intézett üdvözlő beszédéből csak úgy áradt. Nem volt protokolláris szónoklat, hanem annak az embernek a szavai, aki hangosan mondja ki nyilvánosság előtt azt a gondolatát, hogy mindig csodálta a magyarság egyenrangú helyzetét az új Jugoszláviában. Ezt példákkal is illusztrálta. Beszédében sor került személyemre is, akinek a jelenléte Magyarországon, hite szerint, nemcsak a már megtörtént változások eredménye, hanem biztató előjele is annak, hogy nem fogunk megállni félúton.

Talán szentimentális vagyok, de ez az üdvözlő beszéd, melyet Veres Péter a magyar írók nevében intézett hozzám, úgy hatott rám, mintha véglegesen megerősítene abban, amiben a nehéz órákban, fáradtan, nemegyszer monománikus órultnek tartva magam, amiért magyarul írok, már-már nekem is kételkednem kellett, ti. abban, hogy utam Béctől Moszkváig, Párizsig, ez az egész élet, amely nem volt könnyű, lám, mégis élni érdemes élet volt, és az a harc is, amit itt Jugoszláviában folytattam, s aminek az érdemességében a legkishitűbb pillanataimban sem kételkedtem. Nem tudom, mi mindent mondtam válaszként, de egy biztos: én sem beszéltem semmiféle protokoll szabályai szerint.

TERMÉKENY KONTROVERZIÁK

SZÉLJEGYZETEK
SINKÓ ERVIN AEGIDIUS ÚTRA KELÉSE
CÍMŰ NOVELLÁJÁHOZ

Major Nándor

„A semmiből ugyancsak keletkezhet valami. De annak a valaminek léteznie kell csira formájában. Mert senkinek sem adhatunk semmit, ha azt valaki nem birtokolta legalább kívánság formájában, hiszen különben nem fogja ajándéknak érezni, amit felajánlunk. Léteznie kellett a kérdésnek, még ha csupán homályos érzésként is. Hiszen semmi sem tetszik feleletnek, ha már előtte nem hangzott el a kérdés. Ezért marad oly sok világos dolog beláthatatlan, mintha nem is létezne.”

Ernest Bloch: *Subjekt-objekt*

1.

Amikor az elbeszélés elején megjelenik Frigyes páber, nyomban megsejtjük, hogy a kérdés már elhangzott, itt csak a feleletet várhatjuk. S úgy érezzük magunkat, mintha az ógörög tragédiáknak csak a kórusát hallgatnánk, amely gondolati mélységet ad a lezajlott cselekménynek. Vagy mint a metaszínházban, ahol a cselekmény közvetlenül fejezi ki a gondolatiságot, és semmi mást nem kereshetünk, csak azt, ami eszméket sugároz. S amikor megjelenik Salamon, a baptista katona, noha jelenlétét a konstrukció semmiféle szokványos művészi megfontolásai nem indokolhatják, egészen megvilágosodik: ebben az elbeszélésben minden hős a kierkegaard-i felfogáshoz igazodik, mely szerint az emberi életnek közvetlenül ki kell fejeznie egyedi meghatározóját, vezérlő lényegét; az élet nem más, mint egy gesztus, olyan következetes és tragikus gesztus, amilyennek Lukács látta ifjúkorában Kierkegaard-ét, s az így leélt életek sokaságából a művész kiragadhatja azokat, amelyek önmagukban is eléggé beszédeseek: az egyén szubjektív élményvilágában kikristályosodott abszolút tartalmat. Ha ugyan megelé. S a lapok szaporodásával egyre sűrűsödik, s a fináléban, a novella befejező nagy párbeszédében már úgy áttüzesedik az

áttételeken kapott filozófiai mondanivaló, hogy a világirodalom leg-
szébb dialógusai kísértének bennünket, a legkisebb mozzanat is fon-
tosságtól feszül. S mikor rádöbbenünk, hogy az érzéki tapasztalatok,
például a lerombolt város felett *másokért* síró Krisztus, aki Frigyes
páter előtt lebeg, s a keresztre feszített Krisztus, aki a templom kapu-
jában elállja Aegidius barát útját, tulajdonképpen annak az eliot-i
„objektív korrelatívumnak” a szerepét tölti be, amely az érzéki ta-
psztalások rendjét megszabva — minthogy a költészet megismerési
eszközének tekinthetjük — az érzések formuláját nyújtja, és szoros
szálak fűzik a görög megismerési eszményhez, a szenvedés által való
megismeréshez, úgy tetszik tehát, hogy megleltük azt a szilárd pontot,
ahonnan vizsgálódásra indulhatunk, noha Kierkegaard-ral együtt jól
tudjuk: „Amikor a pók egy szilárd pontból a mélybe ereszkedik, sza-
kadatlanul csak üres teret lát maga előtt, és sehol sem vetheti meg
lábacskáit, bárhogy is klapálózik a levegőben. Csupán a saját vé-
konyka fonala hajtja tovább a mélybe, amelyet a hátán kibocsát. Így
vám ez velem is; előttem mindig üres a tér, a mögöttem heverő kon-
zekvencia hajt csak előre.”

Am egyben ez az egzisztencialista sorskérdés legmegdöbbentőbb
kifejezése is.

2.

Ha a görög tragédiákban csakugyan az adja meg a leverő ütkö-
zőpontot, hogy az *öntudatlanul* cselekvő emberen — isteni elrendelés
által — elképesztő, éppenséggel *túlzott logikával* teljesednek be a sors-
szerűség véletlenjei, s a kórus révén — amely gondolatisággal telíti a
történeteket s univerzális rangra emeli a látottakat az isteni világ és
az emberi világ közötti közvetítéssel — mindannyian előre látjuk azt,
ami a hősön beteljesedik, csak épp a hős nem gyanít semmit elrend-
elt sorsáról, akkor az egzisztenciális sorsprobléma épp az ellenkező
úton tör az emberre: *tudatával* foghatja csak fel, hogy helyzete tart-
hatatlan, *logikátlan* abban a pillanatban, mihelyt egyéni létezése
nincs összhangban az emberi lét lényegével. Camus azt mondja a
sisyphosi hősről, hogy abszurd sorsa csak azokban a ritka pillanatok-
ban tragikus, amikor e sors tudatára ébred. Ha a létnek nincs lényege,
amely az ember létezésére is fényt vet, mintegy értelmet kölcsönöz
neki, akkor a tudatos ember nem láthatja létezésének értelmét. Ezért
tulajdonít az ember lényegét valaminek. S ha megkísérli összhangba
hozni a kettőt és közben sikertelenség éri, tragédiája elkerülhetetlen.
Értelmiségi probléma ez kezdettől fogva; az egzisztenciális sors intui-
tív megérzése csupán konzekvencia nélküli hányódáshoz, bomlott te-
nyészéshez, az ürbe ereszkedő pók megrázó képéhez vezet.

Mi is hát az ember? Aegidius ifjú kortársa, Pascal is felvetette
ezt a kérdést, s gyönyörű válaszában már előrevetítette azt, ami ko-
runkat oly lázasan izgatja: „Nádszál az ember, a természet leggyen-
gőbb nádja, de ez a nádszál gondolkodik. Nem kell a világnak össze-
fognia, hogy megsemmisítse: kis pára, egy kis vízcsepp is megölheti.
De ha a világ meg is semmisítené, az ember akkor is értékesebb lenne,
mint a gyilkosa, mert *tudja*, hogy meghalt, de a világ *nem tudja*, hogy
erősebb nála.”

Az ember mint természeti lény a vak erők kiszolgáltatottja itt, noha *animal rationale*. S csak egy erecske az *animalia* fájának azon levelén, amelyen a majmok vannak, és sokkal kevésbé különbözik a majomtól, mint például a majom a békától. Pedig az ember és a többi lény közötti különbség nyilván mégis mélyebb gyökerű. S Pascal is meg Aegidius is máshol keresi a lét lényegét. Mert ha az ember lényege *kizárólag* abból következne, hogy természettudományos értelemben természeti lény, akkor az ember nagyobb önmagánál. Ez pedig alogikus meghatározás: valami nem lehet nagyobb, mint amekkorá. Pedig így van; a pusztán természeti tenyésztés alogikus az ember esetében. Már itt kárlehetetlenül felágaskodik az egzisztenciális sorsprobléma: az ember egyedi létezése csak akkor nyer értelmet, ha az emberi lét lényegével (esszenciájával) összhangban van. De az ember lényege mégsem azoknak a felsorolható tulajdonságoknak az összességéből áll, amelyek minden létezőtől megkülönböztetik, hanem lényének egységes, integrális teljességéből adódik, abból, amivel a teljesség különbözik az összes létezőtől.

Ez a kérdés akkor még homályos formában sem született meg. Ott, a homályban ez derengett: a lét lényege tehát túlmutat az ember személyes közvetlenségén. A létezés (egzisztencia) csak a lét lényegének viszonylatában nyerhet értelmet. Az értelem pedig éppen az esszencia és az egzisztencia közötti közvetítő, vagy más viszonylatban, Heidegger nyomán, az objektív és a szubjektív ész közötti közvetítő, illetve a cél és az eszköz értelmes voltának egybehangolója. Az egzisztencia *értelme* épp ezért válik nyomban kérdésessé, mielőtt a lét esszenciája meginog, vagy összedől, mert az értelem inadekvátságot mutat a kettő között; nincs többé mit, hol, hova közvetítenie, az értelem elillan, a pusztán egzisztencia viszont mint tenyésztés alogikus.

Ha az emberi lét lényege túlmutat az ember közvetlenségén, akkor nyilván az emberen kívül kell keresni. A kérdés létezett, akár homályos formában is, még mielőtt a felelet elhangzott volna: a lét lényege isteni elrendelésű. Az isten az ember *felett* van. Szándékai ki-fürkészhetetlenek, az ember nem érhet fel hozzá, hogy beláthassa, mit rendelt el léte lényegéül, legfeljebb kinyilatkoztatásaihoz igazodhat, illetve azonosulhat vele, miként Pál hirdette. Az esszencia fenn-tartója itt a hit. Mert hiszen akármennyi szenvedéssel és gyötrelmmel járjon is az egzisztencia, elviselhető és felmagasztosító, ha azt *híheti* az ember, hogy az esszencia révén egzisztenciája mégis értelmet nyer. Ámde hitre csak ott van szükség, ahol elég ok van arra, hogy ne higgyen az ember. Mert ott, ahol esszencia és egzisztencia természetes harmóniával simul egybe, hit és hitetlenség fel sem merül, hiszen az ember egyszerűen emberi módon él, s léte a maga kezében van. Ahol hit van, ott a hitetlenség is: az istenek változtak, s minden egyes változás azt jelzi, hogy az ember egzisztenciális problémáinak alakulásához a meglévő isten kinyilatkoztatásai nem nyújthatták már a harmonikus esszenciát, a világok különbözősége és az azokon belüli rétegződés szerint.

Amíg azonban az esszencia régióiban csupán az istenek változtak, az egzisztenciális sorskérdés nem mutatkozhatott meg az ember előtt a maga pőreségében. A kérdés létezett, akár homályos formában, is, még mielőtt a felelet elhangzott volna: annyi istenben csatlakozott

már az ember, hogy léte lényegét nyilván magában az emberi világban kell keresnie. Az ember abban a pillanatban, amikor jobb értelemben *ön maga tudatára* (öntudatra) ébredésének *igazi* kezdetén volt, csakugyan olyan gyámoltalan, amelynek Bloch a világra jövő gyermekembert mondja. Eláll a lélegzete, szokatlan környezetbe került. Az istenek meghaltak; az ember azonban úgy képzelte, hogy létének lényege csak *kívülről* lehet, elvonatkoztatott rangra emelte tehát az emberi világ némely megnyilatkozásait, s az esszenciát az Ember, az Emberiség, a Természet, a Tudomány, az Ész, a Közösség, a Párt az Értelem, a Haszon, a Gép, a Munka lényegétől várta.

Ez a külvilág az ember külsővé vált világa, de már nem felette, hanem *mellette* van. S mert ez azonkívül csupán az ember világának egy-egy *mozzanata*, nem adhat esszenciát az egzisztencia minden rétegének. Inगतag és illanó. Ezért Molochhá kell magasztosulnia, hogy hitet keltsen; egyébként érzéketlenül, ridegen és némán áll az egzisztencia megannyi gyötrelmes kérdése előtt. Naponként porba hull, az emberek újabb esszencia után kutatnak, de csupán újabb Molochokra bukkanak. Az istenek még univerzális lények voltak, nem csupán az emberi élet egy-egy mozzanata. Az istenek halála óta az egzisztenciális sors tragédiái egyre gyakoribbá váltak, mígnem állandósultak.

S ekkor az ember rádöbben, hogy a létnek nincs is esszenciája. A kérdés elszánt, hitetlen, lázadó. A lét kettősségen alapuló felfogása széthullott. Az ember a világba vetetett, élete halál, halála élet, s ki kell tartania, szorongva vagy rettegve, reménykedve vagy reménytelenül. A felelet cserben is hagyhatja a kérdést; *más* kérdésre felel. Az *adott* világba beilleszkedve, még ha tagadjuk is a kereteket, a keretek utánunk nyúlnak, s visszarántanak bennünket. Mivel semmi sincs bebizonyítva, még minden bebizonyulhat, véli Kierkegaard, elkeseredetten csüggyve a reményen. A reményen csüggeni annyi, mint meggyilkolni azt a tudatot, mely szerint a létezés értelmetlen, mert a létnek nincs esszenciája; az öngyilkosság testet, de tudatot is érhet, s ez árulás, véli Camus. Az *igazi* lázadás: kitartani remény nélkül az értelmetlen létezésben, a percnek élni, a jövőtől megfosztva, mint a Don Juan, a színész, a hódító, értelmetlenül, meddőn kimeríteni az életet.

De ezzel Camus már azt mondta, *hogyan* kell abszurdul élni, az egzisztenciának az abszurd lét esszenciáját adta. A keret utána nyúlt és visszarántotta: az esszencia és egzisztencia inadektivitását látván, olyképpen tagadja az esszenciát, hogy azt teszi meg esszenciává, ami miatt az egzisztenciális sorsprobléma egyáltalán felmerült: az értelmetlenséget. Hiszen az értelem, az esszencia és az egzisztencia közötti közvetítő mívoltában, épp ezt mutatta ki. Ezután közvetítése már csak egyszeri és végleges: folyton csak ezt az értelmetlenséget mutathatná ki, akár egybevág az egzisztencia ezzel az esszenciával, akár nem. Az értelem mint közvetítő tehát kiiktatódik; a szubjektív érznek éppolyan felülkerekedéséről van szó, mint amilyenről Horkheimer ír, az érem túlsó oldalát nézve. A kör bezárult; bevégeztetett. Ott áll előtünk Camus Sisyphosa, az istenek megvetője, aki tudatában van munkája reménytelenségének és hiábavalóságának, s tán boldog is, ha elhitetheti magával, hogy a póre küzdelem is, a hegy ormának elérése. elegendő ahhoz, hogy betöltse az ember szívét. De amikor a szikla újra a mélybe zuhan, a szája szögletében ott a mosoly: „Nincs olyan

sors, amelyet ne lehetne felülmúlni megvetéssel." Ez az ő hite. Ez a vigasza. A földindulásé, égszakadásé.

A kérdés létezett, még ha homályos formában is, még mielőtt a felelet elhangzott: hátha az emberi lét lényege nem az emberen kívül, fölötte vagy mellette, hanem benne magában van. Hátha a lét kettős elképzelése skolasztikus tákolmány csupán, a test és a lélek kettősségének visszfénye? A feleletet csakugyan az *adott* világból kilépve kell keresnünk. A dolgok lényege és megjelenési formája (jelenség) csakugyan nem pallossal kettészelt világ, hanem egyívé tartozik. A lényeg nem önmagában, különállóan létező dolog. Magában a kiteljesedett emberben kell keresni léte lényegét. Az ember lényege létének is a lényege.

De mi is az ember? A felelet éppen csak hogy elmosódó, megsejtett körvonalalaiban bukkan fel, s nyilván sokkal több kérdést vet fel, mint amennyire az ember egyáltalán válaszolhat. De ez a ködös elképzelés mégis százszorta termékenyebb azoknál, amelyek kezdettől fogva oly világosaknak látszottak, s mégis csalatkozást okoztak. Az ember természetszerűleg az egyetemes gyakorlat lényé, az alkotó és önlétrehozó gyakorlaté, a tudatos és szabad gyakorlaté, amellyel valóra váltja történelmileg kreált emberi lehetőségeit. „Ha az ember lényege az egyetemes alkotó-önlétrehozó tevékenység, amely révén történelmileg létrehozza saját világát és önmagát — írja Gajo Petrović, akinek a marxai műben foglaltak explikálását köszönhetjük —, akkor az ember, ha ember akar lenni s maradni, sohasem hagyhatja abba önlétrehozásának folyamatát. Ez azt jelenti, hogy az ember sohasem lehet véglegesen befejezett, azt jelenti, hogy nem ember, ha csupán a jelenben vagy a múltba tekintve él, csak akkor, ha a jelenben a jövőjét valósítja meg.”

Az ember tehát nem ember, ha nem leljük meg benne azt, ami az ember lényege. Az ember nem ember, ha elidegeníti önmagát önmagától. Az ember akkor idegenül el saját lényegétől, ha elidegenedik saját történelmileg kreált emberi lehetőségeinek valóra váltásától. Következőleg az ember annál inkább magában hordja az emberi lényegét, minél inkább a történelmileg kreált emberi lehetőségeinek valóra váltását célozza a tudatos és szabad, alkotó s önlétrehozó gyakorlatata.

S ha mindazokra a kérdésekre, amelyek itt most áradatként elözönlének bennünket, nincs válaszunk, nemcsak azért van így, mert a nagy kérdések titkai előtt csak reménykedve állunk s hallgatunk, hanem azért is, mert tudjuk, hogy az ember sohasem bevégezett. S ezt sehoggy sem tudják felfogni a lét lényege és az egzisztencia összefüggésének klasszikus elképzelői: az embert véglegesnek tekintik, és nem fogynak ki a szóból ott sem, ahol pedig felismerésük csúcsára jutnak: ott, ahol kitűnik, hogy az *adott* világban, az *adott* keretekben a létezésnek csakugyan nincs értelme. Mégis találnak újabb esszenciát: az abszurdumét. Ha valahol, hát itt találónak kell látnunk Kierkegaard mondását: „Nem a hallgatás, hanem a beszéd a legteljesebb némaság.”

3.

Mit mivel Frigyes páter és Aegidius barát valahol az újkor kezdetén, amelynek egyik legnagyobb szelleméről, Copernicusról csakugyan elmondhatjuk: „Mozgásba hozta a Földet, megállította az eget és a Napot.” De oly szédületes mozgásba jött az egész kor is, hogy aligha maradt bármi is a helyén. „Az ember nyughatatlan lett — mondja Frigyes páter a korról és Copernicusról elmélkedve —, heinzeleg minden város mindenféle feltalálókától, gondolkodóktól, az egész élet gyökerestől nagy változások elé indul, és ezer oldalról fenyegeti az embert a káosz, a nagy kétségbeesés, mennél inkább előremegy, annál inkább; ha igaz, hogy a Föld mozog, akkor minden meg fog itt mozdulni.”

Úgy látszott, az emberi élet még sohasem volt oly veszendő, a létezés értelme oly viszonylagos, mint abban a forgatagban. Meglelni hát az igazságot s aszerint élni, ha lehet — találhat-e mélyebb értelmet az ember? Ez persze nem új dolog, ezek kísérelték meg már előbb is. Ott lebeg Copernicus példája is, aki, úgy mondják, nem sokat törődött a világgal, mégis saját mindennapos életével szándékozta bemutatni, hogy igaza van. Igaza szerint élt.

Évszázadokkal később Kierkegaard azt mondja, hogy minden igazság csak akkor igazság, ha az ember egzisztenciájával gyakorlatilag hitelesíteni tudja. A test alávetése ez a léleknek, de fordítva is: ha az egzisztencia képtelen véghezvinni s igazolni azt, amit az esszencia igényel, akkor ez az esszencia hamis.

Aegidius vándorlásai semmi mást nem céloznak, csak azt, hogy kitapasztalja, melyik az az igazság, amely a lét esszenciája lehet, amely szerint tehát élni, létezni lehet. S ahányszor csak tapasztalása egy-egy ilyen vélt igazság, vélt esszencia csődjét jelzi, felmerül benne az a végzetes kérdés, amit Frigyesnek is annyiszor felvet: „Még mindig túlságosan megkönnyíted az életet”, s megannyiszor felrémlik a szenvedéssel való megismerés, a *to pathei mathos* árnya, amely révén talán mégis kifürkészhető volna ez az épp csődöt jelző, de talán mégis igaz esszencia.

Ez a tapasztalás és szenvedés nem anyagi természetű, hanem a valóságosnak hitt idea érzelmileg felfogható, szinte érzékelhető, képzelt szülte képekből fakadó, értelmileg kifejthető jeladásaiból áll. Aegidius sokat töprengött azon, „mi mindent jelent a megfeszített Krisztus története”, egyszer pedig *álmában* volt egy látomása: Krisztus a templomajtó gerendájára feszítve útját állta, társai, a barátok mind bementek, imádkoznak már s bosszús pillantást vetnek rá, amiért a küszöbön túl áll, nem látják a halott Krisztust, aki mindannyiukat beengedte, ő viszont nem bír belépni föle: úgy igaz hát, hogy Krisztus nem támadott fel és nem váltotta meg az embereket, nincs üdvözülés — Pál tanainak radikális tagadása ez —, s Aegidiusból feltör a sóhaj: „Énnekem nem lehet hinnem, mert szememmel láttam és ujjammal tapintottam”. S megdöbben, mert sohasem hitte volna, „hogy az érzéki érzékelés mindennél több”, hiába hallott tehát ő a feltámadás általi megváltásról — amely, ha ugyanolyan érzékletes látomásban jelenne meg neki, mint a keresztre feszítettetés, „egész életre a biztos reménynek a kiapadhatatlan forrása” volna —,

benne csak amaz ragadt meg, az ő látomása, talán mert „ami fá j, az erősebben gyökerezik az emberben”. Ez szabja meg az útját. A látomásból fakadó érzelmi megrendülés és értelmi kisugárzás Saul és Ágoston megtéréséhez vezet. Ez az az áhított megismerés.

Frigyes páterben pedig ez merül fel, amikor Aegidiushoz beszél: „Túl nehézzé teszed magadnak az életet”. Mert Aegidius reménnyel él. Saját maga sorsát illetően is reménykedik, a megvilágosodást várja. „Ha feladtad volna a reményt egyszerűen, komoran, mint akít nem foszthat ki senki útonálló”, mondja Frigyes, pedig tudja, hogy a remény a „teológiai erények centruma”, de ő elutasítaná, „ha maga az isten angyala” kínálná is neki, mert őrajta már nem segít semmi látomás.

Ellenben van egy látomással felérő fikciója: mit is jelent a Jeruzsálem sorsán síró Krisztus képe? Azt, hogy *másokért* sír, nem önmagáért. S Frigyesben felmerül a kérdés, vajon amikor az egyház parancsára a boszorkányokat a máglyára kíséri, holott tudja, hogy ez fatális, „véres tévedés”, és könyvet is írt a boszorkányüldözés ellen. vajon akkor önmagáért sír-e, önmaga sorsa miatt, vagy másokért, akiket a máglyára kísér, vagy akik ezt elrendelik? Mert sírt ő már életében, de miért? „Vagy egy nagy ügy feletti kétségbeesésben, vagy a magammal való elégedetlenség kínjában, de még egyetlenegyszer sem, egyetlen könnyet sem pusztán csak azért, mert egy ember szomorú szívét a magamévá tettem, pusztán csak részvéteből még soha.” Az út tehát: nem magunkért, másokért lenni, remény nélkül. Frigyes ehhez igazodik.

A *reménynek* ez az elszánt elvetése, s Frigyes rendületlen *kítartása* azon az abszurd ponton, ahova vettetett, az élet *megvetése* — *saját* élete megvetése másoké ellenében, s *mások* élete megvetése a fiktív még másoké ellenében ad infinitum —, a visszájára fordult szabad cselekvés és a hétköznapiságba való abszurd, lázadásos belenyugvás, félreérthetetlenül felbolygatja bennünk a leggyötrőbb egzisztenciális sorsproblémát. Korunkét. S felötlenek bennünk Franz Kafka remény nélkül is oly esztelenül kítartó hősei. A *Kastély* hőse. Következatosan cselekszik. A pók fonala szerint. „Ki kell pusztítanunk a földi reményeket — mondja Kierkegaard —, csak így menekülhetünk meg az igazi remény által.”

Ez a remény azonban, ha jól meggondoljuk, nem is remény, hanem hit. Aegidius is szemére veti Frigyesnek: csak azért vetheted el a reményt, „mert nem hiszel!” Holott Frigyesnek megvan a hite — ezt nem érti meg Aegidius —, csak *másban* hisz, az anyaszentegyházban, holott tudja róla: oly vétkes ez az anyaszentegyház, hogy az márnár az eretnakségnél is többre ad okot — Aegidius szerint. S mert Frigyes is tudja ezt, reménytelenül hisz. Hinni abban, ami összemorzsol bennünket, ez az egzisztenciális lázadás titka — mondja Camus. Frigyes nem restelli bevallani, hogy isten útjáról bizonyosat alig-alig tud, de azt rendületlenül vallja, hogy hisz az anyaszentegyházban. „Hiszek az egyház hivatásában” — mondja. „És boszorkányokat kísérek a máglyára, mert az egyház parancsolja, s mert hiszem, hogy az egyház nagy érdeke, hogy még tévedéseiben is feltétlenül engedelmességre találjon”, mondja. S jusson csak eszünkbe az elbeszélés első

fele, amelyben szakadatlanul az anyaszentegyházba vetett hitről beszél, már-már megdőbbentő tántoríthatatlansággal.

Vagyis félreérthetetlenül kitűnik, hogy Frigyes páter számára a lét esszenciája az anyaszentegyház, s az egzisztenciát ennek feltételül alá kell vetni. S ez sokkal jelentősebb dolog, mintsem első pillanatban gondolnánk. Első ízben történt meg, hogy egy széles körben elterjedt ideológia nem ember feletti, hanem ember melletti dolgot tett meg a lét esszenciájává: a földi, kézzelfogható egyházat. Frigyes így kiált fel: „Az isteninek egyetlen, látható letéteményese az egyház.” S hányszor emlegeti ezt a láthatót! Ez a tántoríthatatlanság, hogy inkább ragaszkodik az érzékelhetőhöz, ez a furcsa áttételeken jövő empirizmus már az új világ szele. Ez a kor csakugyan az istenek alkonya. Az eretnekek kényszerítették rá a pápistákat, hogy nyíltan válasszanak isten és egyház között — már itt felmerül a végzetes egzisztencialista választás —, amelyeket azelőtt évszázadokon át kacifántos gondolati bukfencekkel azonosítottak. Luther a lét esszenciájaként az istent választotta, s megtagadta az egyházat. Innen érthető Marxnak Engels nyomán tett észrevétele: „Mint ahogy Luther a külsőleges világ lényegeként ismerte fel a vallást, a hitet, és ezért szembelepett a katolikus pogánysággal, mint ahogy megszüntette a külső vallásosságot, amikor a vallásosságot az ember belső lényegévé tette...” Luther a lét esszenciájaként az istent választotta, a földi hatalmat pedig földi uralkodókra bízta, Frigyes a földi hatalmat választotta esszenciaként — az egyházat —, s az isten csak ezen át, közvetítve jelenhetett meg számára.

Ebből mindenekelőtt az látszik, hogy az eretnek szót sem lehet abszolutizálni, hiszen nagyon is kétséges, hogy az iménti tekintetben vajon Luther-e vagy Frigyes-e az eretnek. Luther a lényeg tekintetében (isten)félően ortodox, s radikális választásának következményével vitt véghez forradalmi tettet: megnyitotta az utat a földi élet teljes elvilágiasulásához.

Az eretnekekkel isten felfogása ügyében Frigyesnek egyetlenegy helyen sincs számadása, csak a földi hatalom ügyében. Ez felettébb fontos körülmény. S hátborzongatóan tisztában van vele, hogy földi ügyekben folyik a harc: a katolikus francia király a német protestánsokat támogatja a katolikus német császárral szemben, mégpedig a pápa — a katolikus egyház — titkos jóváhagyásával. Mindketten tartanak a német császár megerősödésétől. És ez most megint rendkívül fontos: ez a lét esszenciájaként felfogott egyház, amelyben az isten csak közvetítve jelenik meg, Frigyes szemében éppúgy a sátán rejteke is. Nyíltan hirdeti, hogy „a sátán magába az egyházba férközött be”, hogy „förtelmes betegségek homályosították el” az egyházat, s felkiált: „Lopók és gyilkosok surrantak be az anyaszentegyházba, mondják az elpártolt eretnekek. Ne vitázunk veletek, testvérek, s mondjuk, hogy így van.”

Ámde ez nem csoda: Frigyes azt vallja, a föld fejedelme a sátán, s az anyaszentegyház is a földön van. Az anyaszentegyház pedig azért nem mondhat le a földi hatalomról, mert akkor teljesen átengedi a földet, a földi életet a sátánnak; ezen a földön kézzelfoghatóan egye-

BENES JOZSEF

dül az anyaszentegyház isteni eredetű, neki kell hát uralkodnia a földön.

Frigyes tragédiája pedig abból fakad, hogy habár *érezte, sohasem tette fel* magának a döntő kérdést: ha az anyaszentegyház az *esszencia*, amelynek azonban isten is, sátán is egyaránt a meghatározója, ezt az *esszenciát* követvén sohasem tudhatja az ember, melyik tette szolgálja az istent, s melyik a sátánt. Pedig *érezte, sőt tudta ezt* a nagy kérdést, hiszen a boszorkányokat égetve *b e l e ő s z ü l t*. A kérdés létezett, még ha homályos érzésként is, a felelet előtt azonban Frigyes elnémult; nem a hallgatás a némaság, hanem a beszéd; folyton beszélt, csak *másról*, a boszorkányok ártatlanságáról, ahelyett hogy arról szölt volna, isteni vagy sátáni tett-e az égetés. Pedig nyilván ott ébredt tudatára, hogy *semmiféle esszencia nem lehet az, amelyen belül két további különféle, választásra készítő lényeket szolgálhatunk, illetve amely saját lényegeit maga alá rendeli közvetítőnek, ő maga pedig lényegként lép elő, holott valóságosan csak annak a két lényegnek a közvetítője lehet*. Nem lehet az isten mellett s a sátán ellen küzdeni, miként Frigyes szándékozott, olyképpen, hogy az ember olyan *esszencia szolgálását* vállalja, amelyik mind a kettőt felöleli. Ez az *esszencia felbomlik*, s az egzisztencia pórén lép elének. Frigyes mégis tudatosan vállalja, kitarva ott, ahova vettetett, s így válik valami különös, abszurd hőssé.

„Bátorság istenhez!” — hirdeti Frigyes, s úgy érti, hogy legyen bátorságunk az egyházat szolgálni most, midőn kitént, hogy a sátán is az egyházban van. Bátorság istenhez, ez az élethez való bátorságot jelenti akkor, amikor öngyilkosnak kellene lenni, mert mihelyt rákényszerült az ember, hogy válasszon isten vagy egyház között, akár ezt, akár amazt választotta, végső következményében világossá vált, hogy az isteni világ menthetetlenül paradox, az egzisztenciát pórén hagyja, s az *adott keretekben egyedül* az abszurd kitarás kínálkozik.

Így mondhat le a reményről — megtartván hitét abszurd módra az egyházban —, hiszen *saját* elveszettsége nem kétséges előtte: reménye nincs. És felötlik benne: ha már az embernek tudnia kell, hogy ő maga elveszett, még mindig tehet egyet: sírhat másokért. Miként Krisztus tette. S mélyen magába rejtve, be nem vallva: még is halvány *remény* ez az üdvözülésre. Mert midőn Aegidius, Frigyes egykori árnyképe és tanítványa, aki most már azt vallja, hogy az egyház ügye „egy túlvilági világból földre esett gondolat — talán majd lesznek egyszer a földön lények, akik rátermettek, de ezek, de mi — soha!” — kegyetlen, életre, halálra menő igazságkeresésével Frigyes szemére veti: „oltárt építettél magadnak, a magad kifolyó vérenek, hogy ne lásd esztelenül a nagy pocsolyába folyni — és az oltárt egyháznak nevezted”, s rázúdítja a vádat, hogy megkönnyítette magának az életet „nemcsak az oltárral, amit emeltél, hanem apró, magadnak osztott alamizsnákkal is”, s nem más, csak alamizsna ez a másokért való sírás és másokért való meghalás is, melynek jegyében a pestises betegeket gyógyítani jött, s végül is megvádolja, hogy mindezt voltaképpen azért teszi, „hogy te is meghalhass végre, mert már te sem bírod tovább — az életed hazugsága elől a halálba menekülsz”, akkor Frigyesből halkán feltör a sóhaj: „Ha ez igaz, jaj nekem”.

S ez a jaj kétszeres, noha Frigyes egy szót sem szól róla. Mert ha csakugyan igaz, hogy a másokért való sírás, a másokért való meghalás még is utolsó tütkös reménye volt az üdvözülésre, akkor megint csak önmaga miatt sírt másokért, s megint nem sikerült Krisztust követnie a másokért való meghalásban, s utolsó üdvözítő reménye is szertefoszlott. S jaj azért is, mert mégis volt benne egy fikarcnyi remény, hiába ölte ki magából az abszurd hit ellenében, ha pedig volt személyes reménye, akkor értelmetlen az ő abszurd sorsa és hite.

Aegidius sorsa pedig épp ezen a ponton bonyolódik össze, s ha ezt nem érezzük meg, nem fogjuk fel legalább főbb pontjaiban, akkor csukott könyv mellett haladunk el. Aegidiusnak ugyanis már nincs hite, de van reménye. Amikor a magdeburgi nagy mézszárláson hirtelen ráébred sorsára és Frigyeshez siet a távoli városba, a katonák nem engedik be, Frigyes pedig kiúzen neki, hogy távozzon útjára, ekkor Aegidiusban felmerül: „De mit jelent ez az embertelenül büszke elutasítás a hite hagyottal szemben?”

S midőn a katonák a városban pusztító pestisről beszélnek neki, Aegidiusnak ez jár az eszében: „Ha a katona arról beszélt volna, hogy tud valahol várost, ahol az emberek többé-kevésbé *emberségesek* és egy kicsit boldogok is, akkor felütötte volna fejét... hogy odasiessen megnézni, a saját két szemével *győződjék meg* a különös város létezéséről”.

Itt a remény. Egyfelől ismét a hitetlen Tamás bűnének vállalása, a *személyes* meggyőződés igénye, az újkor legjellemzőbb, előremutató sajátása (Bacon kortársa), vele együtt a természeti világtrend többszöri emlegetése, másfelől pedig az, hogy az emberektől elsősorban csak *emberséges* életet vár, s felmerül a mesebeli, szinte utópisztikus város képe is, ahol ezt talán meg lehetné (Campanella kortársa).

Ezzel szorosan összefügg a Frigyes városában megismert szép, fiatal katonával folytatott beszélgetése Frigyes halála után. Ez a fiatal katona teljességes boldogságban élt saját házában szereteteivel, s hiába hívta az istent, hazugság volt az imája, mert hisz szíve minden örömét megtalálta a földön, úgy élt otthon, amilyen a paradicsomi élet lehetett egykoron. Talán ez lett volna az a remény, amely Aegidiuszt éltette? A fiatal katona azonban folyton csak félt, hogy elveszthet valakit, magára marad, s „a nagy elhagyatottság kézen fogja majd a hitet”. És be is következett. Szeretteit elragadta a pestis, bárhogy is óvakodtak, s midőn már mindent elvesztett, megkönnyebbült, hisz nem volt már többé mitől félnie, semmit sem vehetett már el tőle az isten, még ha ő is került sorra: bátran meghalhat már. Frigyes ekkor ezt mondta neki: „Isten még mindig elvehet tőled egyet, a halált”.

És csakugyan, folyton pestiseselek között forgolódott, akár Aegidius is most, és mégis él: így ő nyilván kiválasztott. De ugyanazokban a napokban mondta néki Frigyes: „A teljes elégedettség veszedelme a léleknek, és kell legalább egy kívánság, egy olthatatlan szomjúság, emlékeztetőnek, mélyítő szomorúságnak.”

S Aegidius itt ismét rajtakapta Frigyeset. Mert mi a kívánság, a vágy, ha nem remény? A hit, ha csakugyan hit, nem kell neki remény,

nem tűrhet meg kívánságot. A hit ugyancsak valamelyes megelégedés. A megelégedés is valamiféle hit: úgy jó, ahogy van, nincs mit vágyani s remélni. S Aegidius megérti: az utópisztikus reményt is fel kell adni, a hittel körülötte jár az. Olyan remény kell tehát, amely soha ki nem elégíthető, folyton továbblép. Ennek a reménynek nincs szüksége *vigasra*, ez a remény *vigasztalan*, mert soha be nem teljeseedik; de mert remény, önmagát élteti. A hitnek *vigas* kell, hogy hit maradhasson, vagy félelem, hogy hitre vagy a hitben való kitartásra ösztökéljen.

S ekkor Aegidius, mielőtt véglegesen útra kel, tudja már: „Mert csak az találhat rá az igazságra, aki már *nem a vigasztalást keresi.*” S midőn tudja már, hogy „ma nincs templom és nincs gyülekezet, melyben nekem hely adatott”, s megérlelődik benne az elhatározás, hogy „világgá megyek, nem az én egyházam megkeresésére, nem az én seregem megtalálására, hanem hogy eljussak valami olyan könnyig, amelyet a *vigasztalan* emberfia sír Jeruzsálemet látva”, úgy tetszik, a fentiekkel egyetemben erre az elképzelésre indít bennünket: a magam reményével másokért is élni.

De ehhez az élethez is csak olyan vékonyka szálon függött a reménye, oly vékonykán, amilyent a tátongó ürbe ereszkedő pók a hátán kibocsát: egyedül megy a nagyvilágba, „zászló nélkül és követő nélkül”, ahogy másoknak is menniük kell. S ott kísért az, ami útnak indítja, mert a d o t t sorsa tarthatatlan, s Frigyes abszurd létezését sem látja követésre érdemesnek; talán a kötet legmeggrázóbb, *legvigasztalanabb* szavai ezek: „Hiszen igaz, mi vagyok én *ma* más, mint egyetlen ostoba verejtékcsőpp, ami a sárba hull, a nagy verejtékező világ arcából kiizzadt verejtékcsőpp? Igaz, senkinek hasznát nem szolgálom. Igaz, hogy élek, a magam gondja, s ha meghalok, csak magamnak halok meg. Igaz, igaz...” S micsoda emberi bátorság rejtőzik ezekben a fájdalmas szavakban; micsoda újkori, öntudatos polgári individualizmusnak éreznénk, ha nem csatlakozna hozzá a másokért való sírás; micsoda eltökélt konzekvenciára készíti az az egy szó: *ma*.

A pók fonálának következetességét betartani — ez volt élete legfőbb tanulsága, amelyet a baptista katona, Salamon értetett meg vele, ott, a magdeburgi öldöklésben: ez a katona azt tartotta, hogy emberre fegyvert emelni a legnagyobb véték, s mivel ennek a förgetegnek kellős közepén véték nélkül életben maradt, azt hitte, hogy ő isten kiválasztottja. S midőn nagy dühében véletlenül megölt egy embert, megértette: ha ezt megtehetette, akkor isteni jeladás ez, hogy ő sem kiválasztott. S ez a katona Aegidiusnak szegezte a kérdést, Aegidiusnak, aki az öldöklés közepette *nem merte* levonni a maga konzekvenciáit, még akkor sem, amikor az újra felszentelt templomba képtelen volt belépni, mert az ajtóban ott látta az útját álló Krisztust: „Jobb-e annak — kérdezte a katona —, ki elvesztette istent, ha — akár tűztől, akár víztől — mielőbb meghal?”

Aegidius igennel felelt, a katona bólintott, elment és felakasztotta magát. S Aegidiusnak felnyílt a szeme: „Öt perccel előbb még úgy beszéltem Salamonnal, mint minden igazhívő pap, és nem tudtam, hogy *hitem hatyúdálát* mondtam el.”

S úgy tetszik most, van okunk azt képzelni, hogy Aegidius végső útra kelésének a vezérfonala, *a magam reményével másokért is élni* olyasfélélt sugalmaz, hogy a pusztaságba, magányba vonulva sem élhet egyedül és magáért az ember, s talán nemcsak merő képzelődés, ha azt mondjuk, hogy valami nagyon távoli dolgot idéz: talán azt az embert, aki már nem az emberen kívül keresi emberi léte lényegét, hanem saját magában, s ezzel megleti létezésének értelmét is.

Hiszen Aegidius többet vont le a magatartás ügyében, mint amennyit kora egyáltalán kínálhatott: túllépett a hiten, az eretnek-ségen, az ember melletti, külsővé vált lényegen, még az utópián is, s ez talán elég ok elképzelésünk helyességére. Másfelől mégsem vonhatta le *annyt*, amennyi csak későbbi korokból következhetett, s nem az övéből. A szerző inkább a kínzó eszmét vetette fel, a hős ehhez igazodott, s nem a kor közvetlen realitásaihoz: érzékeltetnie kellett, hogy a probléma túllép a fizikailag rögzített időn, s egy még ma is tartó történelmi korszakot gyötör. „És itt, egyelőre, vége az Aegidius történetének”, így fejezi be Sinkó az elbeszélést, s ez az egyetlen szó, az egyelőre, hallatlanul fontos: Sinkó korunk nagy létkérdéséről szólván *igen logikusan* visszanyúlt abba a korba — az istenek alkonyának korába —, amikor a létezés sorsproblémái először merültek fel modern formájukban: ez a történet *még folytatódik*.

És csakugyan. Hallatlan időszerűsége abból is látszik, hogy az elbeszélés keletkezése óta magunk is többször láttuk az egzisztenciális sorskérdés nagyméretű, majdnem tömegesen átértett tragédiáit, még azokban a világokban is, amelyek el akarták hitetni magukkal, hogy megoldották már az összes emberi problémákat, s minden világos. Ismételtten rá kellett döbbsenünk, hogy amiben *hittek*, még mindig csak a létezés esszenciája volt, az ember még mindig elidegenült, s nem jutott el odáig, hogy léte s létezése alkotó-önlétrehozó szabad gyakorlatában, történelmileg kreált emberi lehetőségeinek megvalósításában összeforrjon, tudván persze, hogy sohasem hagyhatja abba önlétrehozását, ha ember akar lenni s maradni.

Frigyes és Aegidius sorsa így kimeríthetetlen. Magunk is csupán egy-két halovány reflexiót nyújthattunk, csak a könyvhöz fűztük észrevételeinket, mert egyszer csak, akár homályos formában is, megszülettek a kérdések, és válaszolnunk kell majd rá: minden kritika, amely a műről szól, s nem csupán jegyzet a műhöz, abból a hiú ábrándból és tévedésből fakad, hogy *teljességgel* meg lehet egy művet ragadni legalább *lényegénél*, pedig ha ez így volna, végkövetkeztetésként be kellene látnunk, hogy a mű *helyett* elég volna ezeket a kritikákat elolvasni. Reflexióinkból csak az látható, hogy egy művet miként vetünk birtokba, mily tökéletlenül, s ahányszor csak valódi gazdagságát kívánjuk áttekinteni, menthetetlenül vissza kell térnünk magához a műhöz. Úgy látszik, ez a művészet természetével jár. Sohasem érezzük ezt még oly határozottan, mint az Aegidius-útra keléséről szólván. Mert végül is ide kell kilyukadnunk: alkármennyire is izgalomba hoz és magával ragad bennünket Aegidius, ez a messzire mutató, nyughatatlan, bátran következetes, álmairuk sóvárogta hős, Frigyes páter, a mindig nyugodt, mérsékletes, sima, felhőtlen, sugárzó, nyílt arcú, helyén rendületlenül kitartó, féktelen gyötrelmeket némán elviselő, igé-

nyelven egyszerű, legjobb belátása szerint *folyton* cselekvő, nem pusztán szemlélődő ember éppúgy belopja magát szívünkbe, tragédiája éppúgy megráz bennünket, mint Aegidiusé, s érezzük, legmélyebb éntünk énjévé vált. Mert a nagy művészetekben mindig bekövetkezik egy pont, amikor minden választás lehetetlenné és fölöslegessé válik, minden ellentmondás feloldódik és felmagasztosul abban az érzésben, amikor megindultán kibuggyan a szánk: emberi sors. S ez az, ami előtt minden reflexió megtorpan, s nem tud hozzá felmagasztosulni úgy, ahogyan a műalkotásból kisugárzik. Végül is mind Aegidius, mind Frigyes sorsáról oly szelíden szólhatunk Slavko Mihalić meg-
rázó soraival:

„És végül lombbal és fűvel azonosultam
Ábrázat nélkül, mert a tőkély minden égtájon egyforma
Magam diploma és magam istene, magam papja egyedül

És végképp vége lesz, ha a vers utolsó szavai csendbe halnak,
Ha a végső rettenet szétfolyik a győzelem szomjas homokján
Hiába készülődtek, fellegek
Villámlatok az üres semmit szeldesik.”

(Dudás Kálmán fordítása)

4.

Itt azonban még egy igen érdekes probléma merül fel. Úgy tetszik ugyanis, hogy *Aegidius útra kelése* különös fényt vet Sinkó egy másik, úgy véljük, rendkívüli horderejű, hallatlanul termékeny művére, amelyben a költészet eretnokségéről is szól.

Az *Aegidiusból* ugyanis azt látjuk kisugározni, hogy tulajdonképpen nem létezik, sőt nem is létezhetik egyéni magatartás — nem *kizárólag* költői, hanem bármiféle magatartás sem —, amely valamilyen ne térne el attól, amit Sinkó kollektív mítosznak mond. Lehetetlen olyan dogmatikus rendszert megalapozni, amely — anélkül hogy valahol is ellentmondásba kerülne önmagával — *minden* emberi magatartást megszabna. Ha egy ilyen rendszer lehetséges volna, akkor az csak ugyan a lét legvalóbb, soha véglegesen fel nem fedhető törvényeit foglalná össze, s tulajdonképpen nem volna dogmatikus. Ha pedig egy dogmarendszer képtelen *minden* emberi magatartást megszabni, akkor még az az ember is, aki *tökéletesen* azonosulna a dogmarendszerrel, a hiányzó pontokon elkerülhetetlenül eretnek lenne.

Vagyis a dogmatikus kollektív mítosz és az egyedi ember viszonya, úgy tetszik, olyasféle, mint az általános és az egyedi viszonya, s nincs az az egyedi, amely tiszta formájában kifejezhetné az általánosat. Az általános a valóságban nem létezik önállóan, csak az egyedi *bizonyos* vonatkozásaiként. Eszerint minden dolog egyedi vonása eretnek. De minden egyediben (eretnekben) ugyanakkor van valami az általánosból (dogmatikusból) is. Másfelől nézve a legcsekélyebb gyakorlati találékonyság is eretnokség, mert újat ad hozzá a meglevőhöz. Ami pedig minden dolog egyedi vonása, az nem lehet *külön* a költé-

szeté, legfeljebb ha a költészet fogalmát kiterjesztjük a minden egyéni megnyilatkozás fogalmára, arra pedig, amit eddig szűkebb értelemben költészetnek tekintettünk — megkülönböztetve a tágabb értelmű *alkotástól* —, új fogalmat keresünk. Ebben az esetben azonban csak a terminológiai eltérésről volna szó.

De ha a költészet fogalmát minden *egyéni* megnyilatkozásra értjük — amelyek tehát eltérnek a dogmává merevedett kollektív mítosztól —, akkor számolnunk kellene azzal, hogy ezek az egyéni megnyilatkozások még ehhez a kollektív mítoszhoz viszonyítva is retrográdok lehetnek, ennél fogva pedig a költészet jellege távolról sem olyan egyértelmű. Az *Aegidius* is épp azt mutatta ki, hogy az eretnokség fogalma sokértelmű, s némely vonása, megnyilatkozása ortodoxiát, sőt retrográd dolgot is jelenthet.

Másfelől nézve a dolgot, hajlunk Christopher Caudwell elméleteire, mely szerint a költészet éppoly mértékben elképzelhetetlen az egyszeri, megismételhetetlen költői egyéniség, mint például a *kollektív érzelem* — és annyi más dolog — nélkül, hiszen élvezése azon alapszik. Tulajdonképpen a legvégtetesebb individualizmus is azért élvezhető, mert az individualizmus kollektív érzés, illetve mindenki képes átérezni. Különbözik a művészetnek nyilván az a legkevésbé felderített oldala, hogy miként rögzítődik a műben a művész megismételhetetlen egyénisége. Világos, hogy minden nagy művész minden művében felfedhetjük ezt az egyéniséget, de nagyon is igaza van Lukácsnak, amikor megállapítja, hogy egyetlenegy műalkotás egyénisége sem azonos az őt létrehozó művész közvetlen egyéniségével. A Goncourt-testvérek műalkotásai más egyéniséget mutatnak, mint a külön is író Edmond de Goncourt-é. A közös alkotások nem két egyéniséget, hanem egyetlen egyéniséget mutatnak. Ez nem a két egyéniség közönséges összeadásából fakad.

Ugyancsak Caudwell utal bennünket arra, hogy talán mégiscsak volt az emberiségnek egy korszaka, amelyben a költő *nem* találta magát szemben egy megcsontosodott dogmatikus világgal, s nem kellett eretneknek lennie. Ehhez a költészet eredetéhez kell visszatérni. Abba a világba, amikor a mitológia — a későbbi dogma — *szervesen* élt, önellentmondó volt, rugalmasan alakult, s elbírta, hogy ahány költői leleményű ember tolmácsolja, annyiféleképpen fessen egyazon dolog. Vagyis, amikor a vallás és a költészet még nem vált külön, hanem egybeforr a mitológiában. De még ez a különválás is lassú folyamat. Caudwell szerint az athéni görög tragédia még sok mindent magán visel az egykori egységből. A hindu mitológia még a mai napig is formálódik, a papoknak még mindig nem sikerült az ellentmondásokat áthidalniuk, s apokrifá nyilvánítani bizonyos műveket. Hallatlanul érdekes például, hogyan illeszkedett be a hindu mitológiába Buddha. A *szerves* mitológia korában a költő nem lehet eretnek, mert maga a hit vagy hitetlenség fel sem merül, közösségével együtt egyszerűen benne él a mitológia világában, közösségével együtt *teremti*, új élményei során megváltoztatja azt; egyszerűen az őseredeti, természetes *hívés* ez, nem pedig hit. „Mivel a mitológia oly mélyen áthatja a primitív ember mindennapi életét, nincs szüksége nyílt, formális helyeslésre”, mondja Caudwell. A mitológia hajlékony, változékony, van

valami *önkiigazító* tendenciája; azt is mondhatnánk, hogy a költőre épp az a feladat várt, amit Sinkó a későbbi korok esetében eretnek-ségnek mond. Mondhatnánk: a társadalom követelménye, hogy a költő eretnek legyen, s épp ezért nem lehet eretnek: a társadalom elvárja tőle, hogy azt tegye, ami a dolog természetével jár, nincs tehát dogma, amellyel ellenkezhetne.

Ez az ősi hívés (nem pedig hit) a későbbi korok babonája esetében is fellelhető. „A babona (a legendák stb. is) nem más, mint a népi mitológia, amely továbbra is régi kollektív szerepét tölti be”, mondja Caudwel. „Az emberek könnyen elhiszik éppen azért, mert senki sem kényszeríti rájuk ezt a hitet, hanem a kollektív szellem spontán terméke... A babona a vallás költészete abban az időszakban, amikor maga a vallás nem költői többé.” S a babona költészete „nem lehet valóban nagy költészet, mert nagyon is igaz az, hogy nagy költészetet csak szabad emberek alkothatnak”, tudniillik azok, akik a törzsi társadalomban a mitológiát teremtették, szabadok voltak, akik pedig babona formájában folytatták, a későbbi társadalmakban már elnyomottak: szabadságtudatuk elenyésző.

A fentiekből úgy tetszik, hogy a költészetnek, művészetnek — genézisét nézve — nem eredendő, nem állandó, s nem is sajátos vonása az eretnekség. Ha jól szemügyre vesszük a már vallássá, dogmává csontosodott mitológia világát — a mit is —, akkor is erre a megállapításra jutunk. Mert hisz csakugyan, az ellentmondást nem tűrő, merev mitológiáról vagy dogmarendszeréről Caudwell — úgy tetszik — helyesen állapítja meg: „Elfogadásához hit kell, vagyis egy olyan erény, melyet a primitív ember nem ismer. Neki nem volt szüksége hitre, mert egyszerűen közvetlenül átélte a kollektív érzelem világát. A regényolvasónak sincs szüksége hitre, mert közvetlenül átéli a művészet világát. Hitre akkor van szükség, amikor a mitológia 'igazi' vallássá csontosodik. A hit és a dogma annak a jele, hogy hiányzik a hit, s a doktrína gyanússá válik.”

Ha mármost eretneknek azt a embert tartjuk, aki némely lényeges kérdésben az általánosan elfogadottal — vagy a dogmával — szemben valami mást vall, akkor úgy rémlik, hogy az eretnek nem a nem-hít embere, hanem a más-hité. Miként láttuk, itt megmarad a kérdés, hogy ez a *más* konkrétan milyen természetű minden egyes esetben. S vallhatjuk akár azt is, hogy egyik-másik költő radikálisan tagadja kora dogmáit, akkor sem bizonyos még, hogy ez nem más-hít csupán. A költészet eretneksége viszont, a szó igazi értelmében, túlságosan kevés. Lukács elmélete, mely szerint a művész a mozgalom partizánja, aligha jelent mást: a művész a saját feje szerint, több dologban különvéleményhez tartva magát, halad az áradattal. Az eretnekség sem szakítás: mihelyt *gyökeresen* más lenne, nyomban több lenne az eretnekségnél.

A fenti idézetben azonban van egy mondat, mely szerint a művészet világának átéléséhez nincs miért a hithez fordulni, illetve a művészet nyilván nem a hit vagy más-hít síkján át érintkezik a való világgal, hanem talán valami más síkon. Mindenesetre a művészet világról azt mondhatjuk: lehet is meg nem is; illetve nem a vak meg-e-le-vő adottság, hanem a lehetőség, vagyis az alkotás és szabadság vi-

lága. A dogmatikusok minden művészdöze — Aiskhylos esete is — talán ennek a dolognak a meg nem értéséből fakad: hinni akarnak, ámde a műalkotásban nem hihetnek, mert az az eleve hívés világához tartozik. S visszajára is fordulhat bennük a dolog: olyan műalkotást kívánnak, amelyben hihetnének. Olyan pedig nincs. Az tehát, hogy valakik *hinni* akarnak a művészetben s üldözik, mert nem *hihetnek* benne, csak ennek a meg nem értésnek a tényét jelzi, de nem következtethetünk belőle arra, hogy a művészet csakugyan közvetlenül a hit vagy a más-hit szférájában leledzik, mert akkor magunk is az ő posztjukra jutunk.

Ha pedig nem akarjuk éppen kiélezni a dolgot, annyit legalábbis megállapíthatunk, hogy vannak, akik nem hisznek a művészet világában, mert az eleve hívés állapotában élük át, s vannak, akik hinni akarnak benne, mert képtelenek az eleve hívés állapotában *átélni* a művészet világát. Vagyis — ez bizonyosnak látszik — a művész *hit*-nek vagy *nem-hit*-ének ügye más szférába tartozik, mint amelyikben az általa létrehozott művészet világa leledzik. A művész *nem hit*-ének világát, hanem *hivés*-ének világát hozza létre műalkotásában. Az eleve hívés világa viszont, ha jól meggondoljuk, a remény világa. Az eretnesség, úgy tűnik, bizonyos történelmi korokban, a kor jelenségei folytán, a költészet járulékos jegye (tulajdonképpen e korok impudenciájának a költészetnek ezt a jegyet), de ha e korok alapján abszolútizáljuk ezt a jegyet, szintén egyfajta hisztoricizmusba esünk, mint ahogy például az ember lényegéről sem ítéltünk kizárólag bizonyos korok jelenségei, hanem csak genetikus vizsgálata alapján.

Talán ez a talány nyitja. Úgy tűnik fel, ez magyarázza talán azt is, hogy a költészet eretneknek *látszik*, holott nem az. Anélkül, hogy itt belebocsátkoznánk a dolog részletes kifejtésébe, jegyezzük meg azt, hogy a művészet *művészeti* mozzanata talán épp abban a szférában lelhető fel, amelyet az eleve hívéssel jelöltünk meg — ez magyarázná talán azt is, hogy a műalkotásokról való reflexiók miért képtelenek olyképpen felmagasztosulni, felérni magukhoz a műalkotásokhoz, ahogyan az előző fejezet végén szöveztünk, s talán ugyanez deríthető fényt az alkotó egyénisége és a műalkotás-egyéniesség között mutatkozó különbségre, s annyi más, ezúttal nem érintett dologra.

De hogy egy műalkotás világa nem *kizárólag* arra korlátozódik, amit az eleve hívéssel jelöltünk, az világos: mindegyiknek megvan a szociológiai, etikai, religiói, pszichológiai, biológiai stb. mozzanata, s mindezekben a területeken reflexióinkkal többé-kevésbé kimeríthetjük a költő, illetve a mű ilyen értelmű üzenetét. Ha a mozzanatokat összekeverjük, azt hihetjük, hogy épp azon mozzanat révén meríthetjük ki egy műalkotás „lényegét”, amelyhez vizsgálódásunkkor személy szerint tartjuk magunkat, s vég nélkül folyhat a vita, hogy tulajdonképpen melyik mozzanat a legalkalmasabb a művészet „lényegének” kiderítésére, holott el sem jutottunk a művészet *művészeti* szférájának felismeréséig. Mindegyik mozzanat szerinti vizsgálódás hasznos, de nem téveszthetjük szem elől, hogy egy műalkotás nem a mozzanatok közönséges keveréke, valamiféle összessége, hanem egy sajátosan szervezett teljesség, s épp a művészeti mozzanata miatt tekinthetjük művészetnek, vagyis azokhoz a területekhez tartozó jelenségek esetében

is, amelyekről a szociológia, etika, pszichológia stb. útján reflexióink támadhatnak, e művészeti mozzanat többletébe fogunk beleütközni. Ha a műalkotás teljességét átéljük, a külön mozzanatok szerinti reflexiók kiegészítik élményünket, de a *művészeti* momentum igazi megragadása még várat magára: a kérdés éppen csak hogy homályos formában bontalkozni kezd. Mert ha a tudományos módszerek csődjét látva pusztán az élményre hagyatkozunk, s fejtegetni kezdjük a *hogyan*, végtére az intuício birodalmában kötünk ki, s ez éppoly kevésbé elégíthet ki bennünket, mint amaz. S talán azt kellene megvizsgáljunk, amire Grlic hívta fel a figyelmet, hogy tudniillik minden műalkotásnak van egy alkotó jellegű ontológiai — léttel kapcsolatos — szövevénye, s nyilván ez teszi művészivé; ezt pedig nem lehet más úton, csak épp alkotó, magához a művészethez hasonló filozófiai megközelítéssel megragadni. Mélyebben rejlik régió ez, mint ameddig a racionalizmus vagy irracionálizmus, az érzékek a posterioritása vagy az értelem a prioritása, az intuício vagy az érzelem hatolhat, s ily módon túlhaladhatók ezek a kettősségek. Hiszen körülöttük keringünk már évszázadok óta, s eredményünk az eredménytelenség. Ha *csakugyan* túlhaladhatjuk őket, gyökeres változás áll be.

A feleletet az elkövetkező kor adja majd meg. Úgy tetszik, minden mitológia halálát magával hozza majd, a primitív törzsi társadalom szerves mitológiájának folytatásaként élet és a dogmává merevedett mitológiáét is. Kődös képzeletünket a remény szítja. S amikor megszűnik minden dogma, s nem lesz szükségünk hitre, mert a jövő felé fordulva, soha meg nem állva alkotó-önlétrehozó emberséges gyakorlatunkban — hogy emberek lehessünk, kiteljesült, megismételhetetlen egyéniségek —, akkor majd ismét visszaszerezjük, amit elidegenítettünk magunktól, az eleve hívést is, az adott világból való szakadatlan kilépés igényét is, az ellentmondás bátorságát is az önkigazítás szakadatlan folyamatában. Művészet és tudomány ezen a ponton találkoznak majd. Amikor Marx egy eljövendő korról szólva a *termelés* művészi jellegéről beszélt, talán az is az eszében járt, hogy nem a hit, hanem az eleve hívés művészi világa hatja majd át a társadalmat. Az önmagát éltető remény világa. Az emberhez visszatért ember világa. S többé nem lehet eretnek az alkotó ember, mert ha közössége felismeri, hogy emberré levésének záloga épp az, hogy folyton átlépjen a meglévő, akkor a közösségi igény épp az alkotó magatartás lesz. De olyan hallatlanul nehéz más kategóriákban gondolkodunk, mint amit ez a mi adott világunk nyújt. Pedig nagyot kell lépnünk, át kell lépnünk mindazon — *Aegidius* tanulsága ez —, amit a kor kínál. Túl kell lépnünk a passzív *elfogadáson*. Meg kell szülnünk a kérdést, hogy feleletül a kínálnál többet kaphassunk.

KONCZ ISTVÁN VERSEI

TÉL, KRISTÁLY ÉS AZ ETELKA

Ismerem,
sok síkú fehér tér,
(pompázó vázlat-nevetés),
mély, mint a mámoros révület,
szeme, millió kis kristályban mosolyog.

Ilyen ő télen,
— jaj, a kristály, kegyetlen,
bölcs álom-fedezék, lám a test,
fázó tudat gyilkol künn és
színes verőfény országol csak —
s a millió kis kristály visszakacag.

Maradj idebenn!
A tél, szép, fehér mese,
ritmus a kristály, remek összhang, —
sivatag-égről meneküljön a
csillag.

A kristályban zene is szól,
csábító fehér-végtelenség szólít, —
emlékezés-e a világ csak, vagy utánczat,
bennem a képe mindig ugyanaz,
mint nyáron s a kristályok meghalnak.

Kanizsa, 1964

CÉLTALAN SZEMBESÍTÉS

Igazság

Tarka ruhás, hengegő bohóc (lehet sajnálnivaló),
az én nevemben,
te nevedben,
mindannyiatok nevében,
pózoló sziklahegyekről visszapergő
echóval felel:

„Majom — jom — jom — jom!”

Tragédia...

türelmesen ismétlődik az engedelmes
válasz, a tudat határt szab magának:

„Félek — lek — lek -- lek!”

Méri az időt, furcsa égitest,
támad
a kő, fák távoznak a magasba:

„Hol vagytok — gytok — gytok -- gytok?”

Számot ad, —
pásztor maga is; az egybegyűlt
tárgyaknak

Hazugság

Hiszem,
(a tárgy becse számít — hatalmam van)
feladat s az élet jutalmát
elköltjük...
a hegyek közt boldog a várakozó.

Kígyófészket keres, aki harcolni akar,

szerte a kövek alatt, hús vacok,
romantika bújik,
célszerű áldozat, hős életbenmaradó.

Az álom pártos cinkosa mégis az akarónak,

történelem hegyek, komolyan, —
méltóságos az idő,
védik a furcsa hitet.

Távolság az utolsó ellenség, hát,

a szó alakot ölt, időt-érő kövek
sebei őrzik, véd bele nevedet,
hátha majd mesélnek rólad?

Grohot, Macedónia, 1962

A SZÉP TISZA ÉS MÁS

A part ellenségem!

Medrének mélyén,
ott a lusta örvény alatt
a Tisza lelke bújik:
gyöngykagylók rejtik,
aranyhalak őrzik,
a Tiszát.

Hulláma árnyán
zöldes az árnyék, —
meglestem a Tiszát,
a tolvaj bárkát,
olvastam álmát:
tényleg szép.

A part ellenségem!

Könyiza, 1963

FOGÓ A ROZSBAN

R E S Z L E T

J. D. Salinger

21.

Amikor hazaértem, évek óta először az a kellemes meglepetés ért, hogy Pete, a régi éjszakai liftesfiú nem volt a liftfülkében, s ezért úgy találtam, hogy amennyiben véletlenül nem futok egyenesen a szüleim karjaiba, üdvözölhetem Phoebe-t s utána olajra léphetek, anélkül, hogy bárki is megtudná, hogy itthon jártam. Ez igazán klassz fordulat volt. És ami még ennél is jobb, az új liftesfiú elég ostoba fickónak látszott. Teljesen közömbös hangon kértem meg, vigyen fel Dicksteinékhez. Dicksteinék az emeletünkön levő másik lakásban laktak. Vadászsapkámat már jó előre levetettem, nehogy túlságosan gyanúsán nézzenek ki. Úgy léptem be a liftbe, mintha rettenetesen sietnék.

A liftesfiú már becsukta a liftajtót, teljesen készen állt az induláshoz, de aztán váratlanul felém fordulva megszólalt: — Úgy tudom, nincsenek otthon. Egy estélyen vannak a tizennegyedik emeleten.

— Rendben van — feleltem. — Akkor meg kell várnom őket. Az unokaöccsük vagyok.

Valami bután gyanakvó tekintettel méregetett. — Inkább az előcsarnokban várd meg őket, öcsém — mondta.

— Azt sem bánám — válaszoltam. — De a lábam megrándult. Fel kellene támasztanom valahová. Inkább az ajtajuk elé ülnék egy székre.

Nem nagyon értette, mit is beszélek össze-vissza, de mindössze valami olyasmit mormogott, hogy „aha”, azután felvitt az emeletre. Egyébként nem látszott rossz fiúnak. Furcsa. Mászt sem kell tennie az embernek, csak valami olyasmit mondani, amit senki sem ért, s jóformán mindent megtesznek neki, amit csak kíván.

A mi emeletünkön kiszálltam, és — bicegve, akár egy nyomorék — elindultam Dicksteinék lakása felé. Később, mikor hallottam, hogy a liftajtó becsukódik, megfordultam és átmentem a mi oldalunkra. Minden a legnagyobb rendben ment. Még csak részegnek sem éreztem magam többé. Elővettem a lakáskulcsomat és — irtó csendesen — kinyitottam az ajtót. Azután, nagyon, de nagyon óvatosan, beléptem, s az ajtót behúztam magam után. Igazán jó szajrás lehetne belőlem.

Az előszobában természetesen állati sötét volt, s persze nem gyűjt-hattam villanyt. Vigyáznom kellett, nehogy valaminek nekimenjek és zajt okozzak. És egyszerre mégis érezni kezdtem, hogy otthon vagyok. Valami olyan különös szag van az előszobánkban, amit máshol sehol sem lehet megtalálni. Nem tudom, mi a fene lehet. Se karfiol se kölni-víz — tényleg nem tudom, mi az ördög —, de valahányszor ezt érzem, tudom, hogy otthon vagyok. Először le akartam vetni a kabátomat, hogy beakasszam az előszoba szekrényébe, de aztán eszembe jutott, hogy az tele van ruhaakasztókkal, amelyek örülten zörögnek, valahányszor a szekrényajtót kinyitja az ember, úgyhogy a kabátomat mégis magamon hagytam. Azután nagyon-nagyon lassan megindultam Phoebe szobája felé. Nem tartottam attól, hogy a lány meghallja a lépéseimet, mert tudtam, hogy csak egy dobhártyája van. Az öcse, még gyerekkorában, megsértette egy szalmaszállal; ezt ő maga mesélte nekem egyszer. Meglehetősen süket, meg miegymás. De a szüleimnek, illetve főleg az anyámnak, akár valami vérebnek, olyan füle van. Így aztán nagyon-nagyon vigyáztam, amikor elhaladtam az ajtajuk előtt. Bizisten, még a lélegzetemet is visszafojtottam. Az apámnak még akár egy székét is földönthetnék közvetlenül a füle mellett, nem ébredne fel, de az anyám talán még azt is meghallaná, ha valahol Szibériában elköhinteném magam. Irtózatosan ideges. Sokszor a fél éjszakát is ébren tölti és cigarettázik.

Azután végre, talán egy óra múlva, elértem Phoebe szobáját. De ő nem volt ott. Valamiről megfeledkeztem. Teljesen kiment a fejemből, hogy általában, ha D. B. Hollywoodba vagy bárhová utazik, Phoebe mindig az ő szobájában alszik. Szereti azt a szobát, mert a legnagyobb a házban. És mert ott az a nagy marha íróasztal, amit D. B. egy alkohola nőtől vásárolt Philadelphióban, és az az óriási ágy, amely vagy tíz mérföld széles és tíz mérföld hosszú... Szóval Phoebe szeret D. B. szobájában aludni, ha az távol van a háztól, és D. B. ezt meg is engedi neki. Látniok kellene, amikor a leckéjét írja a mellett a nagy dög íróasztal mellett, vagy valami mást csinál. Majdnem akkora, mint maga az ágy. A kislányt, amint a leckéjét írja, alig lehet észrevenni mellette. De neki éppen ez tetszik. A saját szobáját nem szereti, mert túl kicsinek találja. Azt mondja, szeret elterpeszkedni. Ez mindig földhöz vág. Miért kell Phoebe-nek elterpeszkedni? Semmiért.

Így tehát csendben D. B. szobájába mentem, és felkattintottam az íróasztalon álló lámpát. Phoebe nem ébredt fel. Mikor a lámpa már égett, egy kis ideig csendben néztem. Ott feküdt, álomba merülve, arcával egészen a párna szélén. A szája kissé nyitva volt. Érdekes. Ha felnőtten lát az ember nyitott szájjal aludni, az mindig igen visszataszító, de a gyerekekre ez nem vonatkozik. A kölykök így is szépek. Még de a párnájukat összenyálazzák, akkor is szépek.

A legnagyobb csendben körüljártam a szobát, és szénéztem egy kissé. Egyszerre remekül kezdtem érezni magamat. Többé már nem félttem attól, hogy tüdőgyulladást kapok, meg miegymás... Egészen jól éreztem magam. Phoebe ruhái az ágy melletti széken heverték. Ahhoz képest, hogy gyerek, igazán nagyon rendes. Már úgy értem, nem hajigálja szét a holmiját, ahogy azt sok gyerek teszi. Egy cseppet sem

hanyag. Rozsdabarna ruhájához való kabátkája, amelyet anyám Kanadában vett neki, a szék támláján lógott. A blúza és a többi holmija az ülőkén volt. Cipője és harisnyája a padlón a szék alatt, szorosan egymás mellé helyezve. Ezt a cipőt azelőtt még sohasem láttam. Egészen új pár volt. Sötétbarna félcipő, hasonlatos az enyémmhez, és csuda klaszszul illett a ruhához, amit anyám Kanadában vásárolt neki. Az anyám nagyon szépen öltözteti. De igazán. Bizonyos dolgokban szörnyen jó ízlése van. A korcsolyavásárláshoz meg más efféléhez nem ért, de a ruhákhoz annál inkább. Phoebe-nek mindig van valami ruhája, amitől hasra esik az ember. A legtöbb kisgyereknek, még ha a szüleik gazdagok is, rendszerint borzalmas ruháik vannak. Csak látnák Phoebe-t abban a ruhában, amit anya Kanadában vásárolt. Komolyan mondom, nem tréfálok.

Leültem D. B. íróasztalára, és a rajta heverő holmit kezdtem nézegetni. Főleg Phoebe vackai voltak, iskolai dolgok, meg ilyesmi. Leginkább könyvek. Legfelül az volt, amelynek címe: *A számtan csak játék*. Kinyitottam és megnéztem a címlapot. Phoebe a következőt írta rá:

PHOEBE WEATHERFIELD CAULFIELD

4 B—1

Ez földhöz vágott. Az isten szerelmére, hiszen a második keresztnéve Josephine és nem Weatherfield. De neki az nem tetszik. Valahányszor újra látom, mindig új második keresztnévet talál ki magának. A számtankönyv alatt egy földrajzönyv volt, az alatt pedig egy nyelvtan. Phoebe nyelvtanban a legjobb. Minden tantárgyból kitűnő, de a legjobb nyelvtanban. A nyelvtan alatt nagy halom jegyzetfüzet lapult. Van vagy ötezer jegyzetfüzete. Sohasem láttam még egy kölyköt, aki-nek ennyi jegyzetfüzete lenne. Kinyitottam a legfelsőt, és megnéztem az első oldalt. A következő állt rajta:

Bernice várj rám a szünetben valami nagyon-nagyon fontosat akarok mondani.

Más nem is volt ezen az oldalon. A következőn viszont:

Miért van délkelet Alaszkában olyan sok konzervgyár?

Azért mert ott nagyon sok lazac van.

Miért van olyan sok értékes erdeje?

Mert az éghajlata megfelelő.

Mit tett kormányunk azért, hogy az alaszakai eszkimók életét megkönnyítse?

Holnap utána nézni!!!!

Phoebe Weatherfield Caulfield

Phoebe Weatherfield Caulfield

Phoebe Weatherfield Caulfield

Phoebe W. Caulfield

Phoebe Weatherfield Caulfield, Esq.

Kérlek add át Shirleynek!!!!

Shirley te azt mondtad hogy a nyilas jegyében születted pedig csak „bikás” vagy hozd el a korcsolyádat ha eljössz hozzánk

Ott ültem D. B. íróasztalán, s egyszuszra az egész jegyzetfüzetet átolvastam. Nem tartott sokáig, de különben is az ilyesmit, egy kölyök jegyzetfüzetét, akár Phoebe-ét, akár másét, egy egész napon és éjszakán át képes lennék olvasgatni. A kölykök jegyzetfüzetei megdöglészenek. Azután rágyújtottam — ez volt az utolsó cigarettám. Vagy három dobozzal elszívtam már aznap. Végül aztán felébresztettem Phoebe-t. Talán az életem végéig is ott tudtam volna ülni az íróasztalon, de mégis attól féltem, váratlanul bebuknak a szüleim, én pedig, végül is, üdvözlölni szerettem volna. Így hát felébresztettem.

Nagyon könnyen felébredt. Már úgy értem, hogy nem kell kiabálni, meg meggyász. Elég csak leülni az ágy szélére és annyit mondani: „Ébredj fel Phoebe”, és hópp, már ébren is van.

— *Holden* — kiáltott fel rögtön. Karjait a nyakam köré fonta. Mindig nagyon gyengéd. Ahhoz képest, hogy gyerek, úgy gondolom. Talán túlságosan is. Megcsókoltam, ő pedig megkérdezte. — Mikor jöttél haza? — Irtó megörült nekem. Elhihetik.

— Ne olyan hangosan. Egyelőre maradj csendben. Hogy vagy?

— Én jól. Megkaptad a leveletem? Öt oldalt írtam neked...

— Megkaptam... ne olyan hangosan. Kösz.

Tényleg írt nekem egy levelet. De még nem volt időm válaszolni rá. Arról a színdarabról szolt az egész, amit az iskolában készültek előadni. Arra kért, ne csináljak semmiféle programot, randít vagy ilyesmit pöntekre, hogy megnézhessem az előadást.

— Hogy áll a darab — kérdeztem. — Hogy is mondtad, mi a címe?

— Az amerikaiak karácsonya. Hülyeség, de én játszom Benedict Arnoldót. Nekem van körülbelül a legnagyobb szerepem — mondta. Te jó isten, milyen ébren volt máris. Egészen izgatott lett, ahogy elkezdett a darabról beszélni. — Azzal kezdődik, hogy én haldoklom. És akkor megjelenik egy szellem és megkérdezi, szégyellem-e magam. Tudod, azért, mert elárultam a hazámat. Eljössz? — Egészen felült az ágyban. — Ezért írtam neked. Ugye eljössz?

— Egészen biztosan elmegyek. Persze hogy elmegyek.

— A papa nem jöhet. Kaliforniába kell repülnie — mondta. Hihetetlen, mennyire ébren volt. Két másodperc elég neki, hogy teljesen felébredjen. Félig térdelve ült az ágyban, és a kezemet szorongatta. — Te, várj csak. Anya azt mondta, szerdán jössz haza — szólalt meg aztán. — *Szerdát* mondott.

— Hamarabb eljöttem. Ne olyan hangosan. Felvered az egész házat.

— Hány óra van? Anya azt mondta, csak nagyon későn jönnek haza. Egy estélyre mentek Norwalkba, Connecticutba... Találd ki, mit csináltam ma délután. Milyen filmet láttam. Találd ki!

— Nem tudom... Inkább ide figyelj. Nem mondták, mikor jönnek...

— Az *Orvost* néztem — mondta Phoebe. — Egészen különleges film, a Lister alapítvány készítette. Csak egy napig adták, ma volt az egyetlen nap. Egy doktorról szolt, aki Kentuckyben paplant szorít egy gyerek szájára; a gyerek nyomorék volt, és nem tudott járni. Aztán börtönbe csukják és minden. Csodálatos volt.

— Hallgass egy pillanatra. Nem mondták, mikor jönnek...

— Később a doktor megbánja, amit tett. Tudod azt, hogy a paplant a kislány szájára szorította és megfojtotta. És aztán életfogytiglani börtönre ítélik, de a gyerek, akit megölt, mindig *eljön* hozzá látogatóba és megköszöni neki, amit érte tett. Mert hogy ő könyörületből lett gyilkos. De a doktor mégis tudja, hogy megérdemli a börtönt, mert egy orvosnak nem szabad beleszólni az isten dolgába. Annak a kislánynak az anyja vitt el bennünket, aki most a legjobb barátnóm. Alice Holmborg. Ő az egyetlen lány, aki...

— Hagyd abba legalább egy pillanatra! — szoltam rá. — Valamit kérdezni szeretnék. Mondták, hogy mikor jönnek haza, vagy nem mondták?

— Nem mondták, de tudom, hogy nagyon soká maradnak el. A papa elvitte a kocsit, úgyhogy nem kell törődniük vele, mikor megy a vonat. Most rádió is van benne. Csakhogy anya azt mondja, senkinek sem szabad használnia, ha az utcán nagy a forgalom.

Kissé kezdtem fellélegezni. Már úgy értem, hogy végleg megszűntem aggódni amiatt, hogy itt érnek-e vagy sem. Ha itt érnek, hát itt érnek.

Csak látták volna Phoebe-t. Kék pizsama volt rajta, piros elefántokkal a gallérján. Rajong az elefántokért.

— Tehát jó film volt, mi? — kérdeztem.

— Klassz volt, csak az volt a baj, hogy Alice egy kicsit meg volt iázva, és az anyja állandóan azt kérdezte tőle, nem érzi-e úgy, mintha influenzája lenne. Még a film kellős közepén is. Mindig éppen akkor, amikor valami nagyon fontos dolog történt, odahajolt hozzá és kérdezte, hogy érzi magát. Borzasztóan az idegeimre ment.

Azután a lemezt hoztam szóba. — Ide süss, vettem neked egy lemezt — mondtam neki. — Csak az a baj, hogy összetörtem az úton. Kivettem a darabokat a kabátom zsebéből és megmutattam neki. — Úgyetlen voltam.

— Add ide a darabokat — mondta. — Megőrzöm őket. — Kivette a kezemből, és az éjjeliszekrény fiókjába tette mind. Igazán döglesztő volt.

— D. B. hazajön karácsonyra? — kérdeztem.

— Anya azt mondja, lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Attól függ... Lehet, hogy Hollywoodban kell maradnia és egy filmet írnia Annapolisról.

— Annapolisról! Te jó isten!

— Valami szerelmi történet és mindenféle. Találd ki, ki játszik benne! Melyik filmsztár. Találd ki!

— Nem érdekel. Annapolis, az isten szerelmére! Dehát mit tud D. B. Annapolisról, az istenért? És mit is lehet kezdeni azokkal a történetekkel, amelyeket mostanában ír? — mondtam. Az ilyen tézista mindig megbolondít. Az az átkozott Hollywood. — Mit csináltál a kezeddél? — kérdeztem. Észrevettem, hogy a könyökén egy nagy darab sebtapas van. A pizsamája teljesen ujjatlan volt, azért láttam meg.

— Az a fiú, Curtis Weintraub, lökött meg, amikor a parkban lefele mentem a lépcsőn — felelte. — Akarod látni? — Kezdte leszedegetni a tapaszt a karjáról.

— Hagyd csak. Miért lökött le a lépcsőn?
— Nem tudom. Azt hiszem, gyűlöl — szólta Phoebe. — Egy másik lány, Selma Atterbury és én tintával leöntöttük a viharkabátját.
— Hát ez nem szép. Mi vagy te, utcagyerek, az isten áldjon meg?
— Nem. De valahányszor a parkba megyek, mindenhová utánam jön.

— Talán szeret. Ez még nem ok arra, hogy összetintázd a...
— De én nem akarom, hogy szeressen — mondta. Azután egyszerre különösen nézett rám. — Holden — kérdezte —, hogy van az, hogy nemcsak szerdán jössz haza?

— Tessék?

Nohát, látniok kellett volna ebben a percben. Aki nem hiszi, milyen dörzsölt kislány, az sültbolond.

— Miért most jöttél haza, és miért nem szerdán? — kérdezte újra.
— Csak nem rúgtak ki megint?

— Mondtam már. Hamarabb elengedtek. Elengedtek mindenkit...
— Téged kirúgtak! Egészen biztosan! — kiáltotta. Azután öklével a lábszámra ütött. Néha, ha rájön, verekedős is tud lenni. — Kirúgtak! Jaj, Holden! — Kezét a szájára szorította, meg miegymás. Nagyon könnyen előnti az indulat, bizisten, nagyon könnyen.

— Ki mondta azt, hogy kirúgtak? Senki sem mondta és én...

— De igen. Tudom! — kiáltotta. Öklével újra rám vágott. Dilis, aki azt hiszi, hogy ez nem fáj. — A papa agyonüt — folytatta. Azután hasra vetette magát és a párnát a fejére húzta. Gyakran csinálja ezt. Néha egészen megvadul.

— Hagyd abba ezt — szóltam rá. — Senki sem fog agyonütni, csak... No nyugi, Phoebe, vedd le azt a vackot a fejedről. Senki sem fog agyonütni.

De mégsem akarta levenni fejről a párnát. Nem egykönnyen lehet rávenni valamire, ha semmiképpen sem akarja. Egyre csak azt ismételte. — A papa agyonüt. — Alig lehetett a szavát megérteni a párna miatt, amely a fején volt.

— Senki sem fog agyonütni. Használd a fejed egy kicsit. Először is, én most elmegyek. Bizonyosan kapok majd munkát egy ideig, valami ranchon vagy hasonlót. Ismerek egy pacákot, a nagyapjának van egy ranchja Coloradóban. Ha akarok, oda is elmehetek dolgozni — mondtam. — Állandóan levelezni fogok veled, ha majd elmentem... Ha tényleg elmegyek. No nyomás. Vedd le azt a fejedről. No Phoebe. Kérlek. Kérlek, vedd le már...

De mégsem vette le. Megpróbáltam leráncigálni róla, de nem ment, fene erős kislány. Az ember belefárad a vele való küzdelembe. Ha mindenáron a fején akarja tartani a párnát, ott is tartja.

— Phoebe, kérlek. Bújj már elő — kérleltem továbbra is. — No mozgás, ejnye... Ejnye, Weatherfield. Bújj elő.

De még most sem jött elő. Néha egyáltalán nem lehet beszélni a fejével. Végül is felkeltem, kimentem a nappaliba, kivettem néhány cigarettát a dobozból és zsebre dugtam őket. Egészen kifogyott a készletem.

Mire visszatértem, végre levette fejről a párnát — tudtam, hogy ezt fogja tenni —, de, bár már a hátán feküdt, még mindig nem nézett rám. Megkerültem az ágyat, és újra leültem mellé, mire az arcát elfordította tőlem. Kiközösített. Akárcsak a vívócsapat a Pencey-ben, amikor az aluljáróban azokat a nyavalyás vívőtőröket elvesztettem.

— No, hogy van az öreg Hazel Weatherfield? — kérdeztem. — Írtál-e újabb történeteket róla. Még mindig a táskámban van az, amelyet nekem elküldtél. Ott maradt az állomáson. Nagyon tetszik.

— A papa agyonüt.

Ha egyszer valamit a fejébe vesz, sehogyan sem lehet kiverni belőle.

— Ne fog agyonütni. A legrosszabb, amit tehet, hogy alaposan lehord, és aztán elküld abba a rohadt hadapródiskolába. Csak ezt teheti, mást nem. De ami a legfontosabb, úgysem leszek itt. Távol leszek. Valószínűleg Coloradóban azon a ranchon.

— Ne nevettesd ki magad. Még lovagolni sem tudsz.

— Ki nem tud? Légy nyugodt, tudok. Komolyan tudok. Két perc alatt megtanítanak rá — mondtam. — Ne piszkáld azt. — A karján levő sebtapaszt piszkálgatta. — Ki vágta le így a hajadat? — kérdeztem aztán. Csak most vettem észre, milyen bután vágták le a haját. Valahogy túlságosan rövid volt.

— Semmi közöd hozzá — felelte. Néha nagyon harapós is tud lenni. Csuda harapós. — Biztosan megint mindenkől megbuktál — mondta aztán nagyon fölényesen. De ez egyben valahogy muris is volt. Néha úgy beszél, mintha valami tanár lenne, pedig kisgyerek még. — Nem mindenkől — feleltem. — Angolból átmentem. — Azután, csak úgy tréfából, belecsíptem a fenekébe. Valahogy erősen kidomborodott, ahogy az oldalán feküdt, és kiváltotta belőlem ezt a tréfát. Bár egyébként alig van hátsőrésze még. Nem csíptem meg nagyon, mégis megpróbált a kezemre ütni, de elvétette.

Azután egészen váratlanul megszólalt: — Mondd, miért tetted ezt? — Arra gondolt, miért tették ki a szűrömet ismét. Egy kicsit elszomorított a mód, ahogyan ezt mondta.

— Jaj istenem, Phoebe, ne kérdezd ezt. Torkig vagyok mindenkivel, aki ezt kérdezi tőlem — mondtam. — Millió okom van rá, hogy miért. Talán ez volt a legrosszabb iskola, mind közül, ahányba csak jártam. Tele volt álszent alakokkal. Csupa hitvány pasas. Te még sohasem láttál annyi hitvány pasast életedben. Például egyszer afféle murit rendeztünk egyikünk szobájában, valaki be akart jönni, és senki sem akarta beengedni, mert unalmas és pattanásos volt. Valami olyan titkos összetartás volt közöttük, hogy félttem nem csatlakozni hozzájuk. És az a pattanásos, unalmas pacák, Robert Ackley be akart jönni. Megpróbált hozzánk csatlakozni, de nem engedték. Csak azért, mert unalmas és pattanásos. De nem is szeretek erről beszélni. Bűdös egy iskola volt. Becsszóra mondom.

Phoebe egy szót sem szólt, de azért figyelt. A nyaka tartásáról láttam, hogy figyel. Mindig odafigyel, ha mond neki valamit az ember.

És az az érdekes, hogy még a felénél se tartok, máris tudja, mi a fenéről van szó. Tényleg tudja.

Tovább beszéltem neki a Pencey-ről. Valahogy jólesett.

— Még a rendesebb tanárok is álszentek voltak — folytattam. — Volt ott egy öreg muki, Mr. Spencer. A felesége mindig forró csokoládéval kínált, meg miegymás. De akkor kellett volna látnod, amikor az öreg Thurmer, az igazgató bejött hozzánk történelemórára és leült hátul a tanterem végében. Mindig bejött, és vagy félórát ott üldögélt hátul. Talán azt hitte, nem vesszük észre, vagy mit tudom én. Egy idő múlva aztán, ahogy ott ült, elkezdte félbeszakítani az öreg Spencert, és egy nagy rakás elcsépelte viccet mesélt. Az öreg Spencer pedig valósággal törte magát, csakhogy minél jobban röhögjön, meg minden, mintha az a koszos Thurmer valami herceg lenne, vagy mi a fene.

— Ne káromkodj folyton.

— Okádni tudtam volna, esküszöm, okádni — mondtam. — No és az öregdiákok napja. Mert ott az is van, az öregdiákok napja, amikor azok az ürgék, akik valamikor még 1776 táján nevelkedtek a Penceyben, újra ellátogatnak és körüljárnak mindent a feleségükkel, a gyerekeikkel meg az egész pereputtyukkal együtt. Csak láttad volna azt az öreg pasit, körülbelül ötvenéves lehetett. Bejött a szobánkba, kopogtatott az ajtón és megkérdezte, használhatja-e a fürdőszobát. A fürdőszoba a folyosó végében volt, nem tudom, mi az ördögnek kérdezett *mindket*. Tudod, mit mondott? Azt mondta, szeretné látni, ott van-e még a névjele az egyik klozetajtón. Valaha, talán kilencven évvel azelőtt bevészte a nyavalyás neve buta kezdőbetűit az egyik klozet ajtajába, és most látni akarta, ott vannak-e még. A szobatársam és én lementünk vele a fürdőszobába, s aztán várakoznunk kellett, amíg megnézi, ott van-e a névjele valamelyik klozet ajtaján. És egész idő alatt folyton arról beszélt nekünk, hogy a Pencey-ben töltötte élete legszebb napjait, s egy rakás tanácsot adott a jövőre nézve. Úristen, hogy kétségbe ejtett. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy rossz pasas volt —, egyáltalán nem. De ahhoz nem is kell senkinek rossznak lennie, hogy kétségbe ejtsen valakit. Elég, ha egy csomó süket tanácsot ad és a monogrammját keresi a klozetajtón; más nem is kell. Én nem tudom. Talán nem is lett volna olyan borzalmas az egész, ha nem kapkodott volna folyton levegő után. De egészen kifogyott a lélegzete, amíg azt a sok lépcsőt megmászta, és egész idő alatt, amíg a névjelét kereste, nehezen lélegzett az orrán keresztül; és olyan fura és szomorú volt, ahogy Stradlaternek és nekem magyarázta, hogy mit is tegyünk, ha egyszer kikerülünk a Pencey-ből. Istenem, Phoebe! Nem is tudom neked megmagyarázni. Semmit sem szerettem, ami a Pencey-ben történt. Én nem is tudom, miért.

Phoebe mondott valamit, de nem értettem meg a szavát. Szája félig a párnán volt, úgyhogy nem hallhattam jól.

— Mit mondtál? — kérdeztem. — Emeld föl a fejed. Nem értelek, ha a párnába beszélsz.

— Te semmit sem szeretsz, *akármi* történik is.

Azzal, hogy ezt mondta, még jobban elkeserített.

— Ez nem igaz. Van olyasmi is, amit szeretek. Egészen biztosan Mi a fenének mondtad ezt?

— Mert te nem szeretsz semmit. Egyetlen iskolát sem. És még millió dolgot nem szeretsz. Ez így van.

— De igenis szeretek. Ebben tévedsz... Éppen ebben tévedsz! Mi az ördögnek kellett ezt mondanod? — A fenébe is, hogy elkészerített.

— Mert te nem szeretsz semmit — mondta újra. — Mondj valamit.

— Valamit? — kérdeztem. — Valamit, amit szeretek? No jól van.

Nem nagyon tudtam koncentrálni, az volt a baj. Néha nehezen koncentrálok.

— Olyasmit, amit nagyon szeretek? — kérdeztem.

Nem felelt. Valami furcsa helyzetben kuporgott, egészen az ágy másik szélén. Mintha ezer mérőföldnyire lett volna tőlem. — No nyomás, felelj — sürgettem. — Olyasmit mondjak, amit nagyon szeretek, vagy amit éppen csak hogy szeretek?

— Amit nagyon szeretsz.

— Rendben van — mondtam. De sehogy sem tudtam koncentrálni. Csak arra a két apácára tudtam gondolni, akik abba a viharvert szalmakosárba gyűjtögették a gubát. Különösen az egyikre, amelyiknek drótkeretes szemüvege volt. És arra a fiúra, akit Elkton Hillben ismertem. James Castle-nek hívták, ő volt az, aki ott Elkton Hillben nem akarta visszavonni, amit arról a beképzelt Phil Stabile-ről mondott. Felfuvalkodott pasasnak nevezte, és Stabile koszos barátai közül valaki beköpte magának Stabile-nek. És akkor Stabile, vagy hat más piszkos fattyúval együtt, bement Castle szobájába, bezárta az ajtót és megpróbálta rákényszeríteni, hogy vonja vissza, amit mondott, de ő nem akarta. Erre nekimentek. Meg sem mondom, mit csináltak vele — túlságosan undorító lenne —, de még mindig nem akarta visszavonni; szegény James Castle. Látniok kellett volna. Nyiszlett, vékonypénzű kis pasi volt, olyan karokkal, akár a ceruza. Végül is, ahelyett, hogy visszavonta volna a szavát, kiugrott az ablakon. Én a zuhanyozóban voltam, de mégis hallottam, ahogy kinn a földre esik. De csak azt gondoltam, hogy valami kiesett az ablakon, egy rádió, egy íróasztal vagy valami, de nem azt, hogy egy fiú. Aztán hallottam, hogy mindenki kirohan, végig a folyosón és le a lépcsőn; felvettem a fürdőköpenyemet, és én is leszaladtam. James Castle ott feküdt a kőlépcsőn. Halott volt, a fogai szerteszét heverték, körülötte véres volt minden, és senki sem mert a közelébe menni. Az a sportszetter volt rajta, amit én adtam neki kölcsön. És mindössze az történt, hogy a pacákokat, akik akkor a szobájába bementek, kidobták az iskolából. Még csak be sem zárták őket.

Csak erre tudtam gondolni. A két apácára, akiket a reggelinél láttam, és James Castle-re, akit Elkton Hillben ismertem. Az a legfurcsább a dologban, hogy az igazat megvallva, alig ismertem James Castle-t. Nagyon csendes fiú volt. Az én osztályomba járt, de a terem másik felében ült, és nagyon ritkán felelt vagy ment ki a táblához. Némelyik pacák az iskolában alig néhányszor felelt vagy ment ki a táblához. Azt hiszem, mindössze akkor beszéltem vele, amikor megkért, adjam neki kölcsön a sportszetteremet. Majdnem hanyatt estem, amikor erre kért. Annyira meglepődtem. Emlékszem, éppen a fogamat mostam a fürdőszobában, mikor a szettert elkérte tőlem. Azt

mondta, az unokatestvére jön hozzá látogatóba és autózni viszi. Én meg még azt sem tudtam, honnan tudja, hogy van sportszvetterem. Mindössze annyit tudtam róla, hogy a neve mindig közvetlenül előttem szerepel névsorolvasáskor. Cabel, R, Cabel, W., Castle, Caulfield, erre tisztán emlékszem. Az igazat megvallva, alig adtam oda neki a szvettert. Csak azért, mert nem ismertem eléggé.

— Tessék? — kérdeztem Phoebe-t. Mondott valamit, de nem értettem.

— Még csak eszedbe se jut semmi.

— De igen. Mindjárt.

— Nohát, akkor nyomás.

— Allie-t például szeretem — mondtam. — Meg ezt is, amit most csinálok. Itt ülni veled, beszélgetni mindenféléről, és olyasmire gondolni, ami...

— De Allie meghalt. Mindig őt említed. Ha már egyszer valaki meghalt, akkor az *égben* van, és többé nincs is igazán.

— Tudom, hogy meghalt! Csak nem képzeled, hogy nem tudom? De attól még szerethetem, miért is ne? Ha valaki meghalt, azért még nem szűnik meg szeretni az ember, az isten áldjon meg. Különösen, ha ezerszer kedvesebb nekem, mint a többi ember, akit ismerek és akik élnek, meg minden...

Phoebe egy szót sem szólt. Ha semmi sem jut az eszébe, egyetlen árva szót sem szól.

— Azonkívül pedig ezt is szeretem — mondtam. — Itt ülni veled, dumálni és vacakolni.

— De ez mégsem *komoly* dolog!

— De ez nagyon is komoly! Igenis az! Hogy a fenébe ne lenne az? Az emberek számára soha semmi sem elég komoly. Az istenit neki, hogy torkig vagyok az ilyesmivel.

— Hagyd már abba a káromkodást. És mondjál valami mást. Mondd meg, mi szeretnél lenni. Mondjuk tudós. Vagy ügyvéd vagy valami...

— Tudós nem lehetek. A tudományban nem vagyok jó.

— Hát akkor ügyvéd. Mint a papa meg mások.

— Ügyvédnek lenni nem rossz, elismerem, de... nekem ez sem tetszik — mondtam. — Úgy gondolom, ha mondjuk ártatlanul vádolt pasik életét mentik meg, meg ilyesmi, akkor minden rendben is van, de ha ügyvéd vagy, nem ezt csinálsz. Mást sem teszel, minthogy egy nagy rakás dohányt keresel, golfot és bridzset játszol, Martinit iszol, kocsikat vásárolsz és, mint valami fejcs, kihúzod magad. És még ha ártatlan ürgék életét is mented meg, honnan tudhatod, *valóban* ezt akartad-e, vagy inkább azt, hogy valami csuda klassz ügyvéd váljon belőled, akinek mindenki gratulál és a vállát veregeti, mikor a tárgyalás véget ér, és akit körülvesznek az újságírók meg mindenki, akárcsak valami szemét filmben. Végül is, honnan tudnád, hogy nemcsak megjátszod magad. Éppen az a baj, hogy ezt sohasem tudhatod biztosan.

Nem vagyok egészen biztos abban, hogy Phoebe megértette mindazt, amit mondtam. Mert hát mégiscsak gyerek még. De hiszen figyelt rám. És ha figyelnek az ember szavára, hát már az is valami.

— A papa agyonüt. Agyonüt — mondta aztán.

De én csak hallgattam. Valami másra gondoltam, valami egészen bolond dologra... — Tudod, mi szeretnék lenni? — szólaltam meg aztán. — Ha választhatnék... Tudod-e, mi az istennyila szeretnék lenni?

— No mondd meg. De ne szitkozódj.

— Ismered-e azt a dalt, hogy: „Ha két test egymásnak fut, amint megy a rozson át”?... Hát én azt szeretném, ha...

— Nem így van. „Ha egy test egy testre *lel*, amely jön a rozson át”. — mondta Phoebe. — Ez egy költemény. Robert Burns-től.

— *Tudom*, hogy Robert Burns költeménye.

Igaza volt. Tényleg így van: „Ha egy test egy testre *lel*, amely jön a rozson át...” De akkor ezt nem tudtam még.

— Azt hittem, úgy van: „Ha két test egymásnak fut...” — mondtam. — No mindegy. Egy nagy rozsföldet képzelek magam elé és egy nagy csapat kisgyereket, amint a rozs között játszanak. Sok ezer kis kölyköt, és senki sincs körülöttük... egyetlen felnőtt sem... csak én. Én pedig valami fene nagy szikla szélén állok. És ha valaki le akar esni a szikláról, nekem kell megfogni. Úgy gondolom, hogy amikor a gyerekek össze-vissza szaladgálnak és nem nézik, hova lépnek, nekem ott kell teremnem valahonnan, és el kell kapnom őket. Ezt kellene csinálnom egész nap. Én lennék a „fogó a rozásban”, vagy micsoda. Tudom, hogy ez hülyeség, de nekem csak erre lenne kedvem. Persze tudom, hogy hülyeség.

Phoebe sokáig semmit sem szólt. S aztán, mikor megszólalt, megint csak ennyit mondott: — A papa agyonüt.

— Azt se bánom, ha megteszi — feleltem. Azután felkeltem az ágyról, mert fel akartam hívni Mr. Antolinit, aki Elkton Hillben az angol tanárom volt. Most New Yorkban élt. Otthagyta Elkton Hillt. Az egyetemen lett angol szakos tanár. — Telefonálnom kell valakinek — mondtam Phoebe-nek. — Mindjárt visszajövök. El ne aludj. — Nem akartam, hogy elaludjon, amíg én a nappaliban vagyok. Tudtam ugyan, hogy nem fog elaludni, de a biztonság kedvéért mégis szóltam neki.

Miközben az ajtó felé haladtam, Phoebe utánam szólt. — Holden! — kiáltotta, és én megfordultam.

Most felült az ágyban. Csuda helyesnek látszott. — Egy kislánytól, Phillis Margulies-től most tanulok mesterségesen bőfogni — mondta. — Hallgasd csak.

Figyeltem, és valamit tényleg hallottam is, de alig észrevehetően. — Jól van — mondtam. Azután kimentem a nappaliba, és felhívtam Mr. Antolinit.

A telefonálással sietve végeztem, mert attól féltem, a szüleim éppen azalatt toppannak be. De mégsem jöttek. Mr. Antolini nagyon kedves volt. Azt mondta, mindjárt elmehetek hozzá, ha kedvem tartja. Azt hiszem, álmából vertem fel, őt is meg a feleségét is, mert állati soká tartott, míg a hívásomra jelentkezett. Mindjárt azt kérdezte,

nincs-e valami baj, én pedig azt feleltem, hogy nincs. De aztán mégis megmondtam, hogy kirúgtak a Pencey-ből. Gondoltam, neki igazán megmondhatom. — Te jó isten! — kiáltotta, mikor megmondtam neki. Általában jó humorérzéke van. Azt mondta, rögtön menjek el hozzá, ha akarok.

Mr. Antolini volt a legjobb tanár, aki valaha is tanított. Aránylag fiatal pasas volt, nem sokkal öregebb D. B.-nél, a bátyámnál, és az ember komédiázhatott, tréfálhatott vele, anélkül, hogy megszűnt volna tiszteletet érezni iránta. Ő volt az, aki végül is felemelte a földről azt a fiút, aki kiugrott az ablakon, James Castle-t, akiről már beszéltem. Odament hozzá, megtapogatta a pulzusát meg miegymás, aztán ráterítette a kabátját, és vitte egészen a kórházig. Még azzal sem törődött, hogy a kabátja csupa vér lett.

Mire D. B. szobájába visszamentem, Phoebe közben felcsavarta a rádiót. A készülékből tánczene áradt. Egészen lehalkította, nehogy a lány meghallhassa. Látniok kellett volna. Az ágy kellős közepén ült, a takaró tetején, és lábait keresztbe rakta maga előtt, ahogy az indiai jógik csinálják. És a zenét hallgatta. Néha igazán megdögleszt.

— Gyere — mondtam. — Van kedved táncolni? — Még egészen csöpp kölyök korában tanítottam meg táncolni. Nagyon jól táncol. Valójában csak nagyon keveset tanult tőlem. A legtöbb dolgot egyedül tanulta meg. Arra senkit sem lehet megtanítani, hogyan kell igazán jól táncolni.

— Cipő van rajtad — mondta.

— Majd levetem. No nyomás.

Hirtelen leugrott az ágyról, megvárta, amíg levetem a cipőmet, azután táncoltunk egy ideig. Tényleg irtó jól táncolt. Nem szeretem, ha felnőttek gyerekekkel táncolnak, mert az rendszerint rémes látvány. Már úgy értem, ha az ember vendéglőben van, és látja, amint egy öreg hapsi valami kis kölyöklánnyal táncol. Rendszerint akaratlanul is majd leráncigálja róla a ruhát, a gyerek pedig össze-vissza lépked, úgyhogy még nézni is borzasztó, de nyilvánosan én nem is csinállok ilyesmit, sem Phoebe-vel, sem mással. Csak otthon hülyéskedünk néha. De Phoebe-vel különben is más az egész, mert ő tud táncolni. Mindenben követni tudja az embert. Ha elég közel tartom magamhoz, nem sokat számít, hogy a lábam sokkal hosszabb az övé-nél. Lépést tart velem. Megfordulhatok vele, félredőlhetek, még rángatózhatom is egy kicsit, mindent utánam csinál. Bizisten, még tangót is táncolhatunk.

Négy számot táncoltunk egymás után. De két szám között volt a legmulatságosabb. Phoebe ilyenkor is táncoló állásban maradt. Még beszélni sem akart, meg ilyesmit. Mindkettőnknek úgy kellett állva maradnunk és várni, hogy a zenekar újra játszani kezdjen. Még csak nevetni sem volt szabad.

Szóval négy számot táncoltunk, azután lecsavartam a rádiót. Phoebe visszaugrott az ágyába, és bebújt a takaró alá. — Ugye sokat fejlődtem? — kérdezte.

— De még mennyit — mondtam. Újra leültem mellé az ágyra. Egészen kifulladtam. Állati sokat cigarettáztam, és most alig kaptam levegőt. De Phoebe egyáltalán nem fulladt ki.

— Érintsd meg a homlokomat — mondta egészen váratlanul.

— Miért?

— Érintsd csak meg. Tapintsd meg, csak egyszer. — Kezemet a homlokára tettem. De semmi különöset sem éreztem.

— Nem érzed úgy, mintha meleg lenne? — kérdezte.

— Nem. Miért, talán melegnek kellene lennie?

— Igen. De csak most gyújtom be. Érintsd meg újra.

Ismét megtapogattam, de most sem éreztem semmit. — Azt hiszem, kezdődik már — mondtam mégis. Nem akartam, hogy valami kisebbségi érzés fejlődjön ki benne.

Enre bólintott. — Annyira fel tudom hajtani, hogy még a lázmérő is megmutatja.

— A lázmérő. Ki mondta ezt neked?

— Alice Holmborg tanított meg rá. Keresztbe kell raknod a lábadat, visszatartani a lélegzetedet és valami nagyon-nagyan forró dologra kell gondolnod. Egy fütőtestre vagy ilyesmire. És akkor az egész homlokod olyan forró lesz, hogy még a kezét is megégetheti vele az ember.

Ez földhöz vágott. Gyorsan elrántottam a kezemet, mintha szörnyű veszélyben lennék. — Köszönöm, hogy szóltál — mondtam.

— Oh, hát a te kezedet nem is égettem volna meg. Abba hagytam volna, még mielőtt... sss... — Azután váratlanul nagyon gyorsan felült az ágyban.

Irtó megijesztett ezzel. — Mi bajod van — kérdeztem.

— Az előszobaajtó! — mondta hangos suttogással. — Biztosan *ők* azok!

Gyorsan felugrottam és eloltottam az íróasztali lámpát. Cigarettaimat elnyomtam a cipőm talpán, és a zsebembe tettem. Azután megkevertem a levegőt, hogy a füstöt szétzavarjam; az isten szerelmére, legalább ne cigarettáztam volna. Felkaptam a cipőmet, beléptem a szekrénybe, és magamra csuktam az ajtót. Te jó isten, milyen örülten vert a szívem.

Azután hallottam, hogy anyám belép a szobába.

— Phoebe — szólalt meg. Ilyesmit máskor ne csinálj, kisasszony. Láttam, hogy égett a lámpa.

— Jó estét — hallottam Phoebe hangját. — Nem tudtam elaludni. Jól mulattatok?

— Nagyszerűen — felelte anyám, de érezni lehetett, hogy nem gondolja komolyan. Általában ritkán van igazán jókedve, ha elmegy valahová. — Miért vagy még ébren, ha szabad kérdezni? Elég melegen betakaróztál?

— Igen, elég melegem volt. Csak éppen nem tudtam aludni.

— Phoebe! Csak nem cigarettáztál te itt? Mondd meg az igazat, kisasszony!

— Tessék? — kérdezte Phoebe.

— Értetted te nagyon jól, amit kérdeztem.

— Csak egy pillanatra gyújtottam meg. Csak *egy* szippantottam. Azután kidobtam az ablakon.

— És miért, ha szabad érdeklődnöm?

— Mert nem tudtam aludni.

— Nem szeretem az ilyesmit, Phoebe. Egyáltalán nem szeretem. Akarsz még egy takarót?

— Nem. Kösz, jó éjszakát! — mondta Phoebe. Érezni lehetett, hogy meg akar szabadulni tőle.

— Milyen volt a mozi? — kérdezte anyám.

— Kitűnő. Csak Alice anyja... az egész film alatt azt kérdezgette Alice-től, nem érzi-e betegnek magát. Hazafelé taxin jöttünk.

— Mutasd a homlokodat.

— Semmi bajom. És Alice-nek sincs semmi baja. Csak az anyja vacakolt folyton.

— Jól van. Hát akkor aludj. Milyen volt az ebéd?

— Pocsék — mondta Phoebe.

— Tudod, hogy apád megmondta, ne használd ezt a szót. Miért lett volna pocsék? Gyönyörű báránycsibot kaptatok. Egészen a Lexington Avenue-ra kellett mennem érte.

— A csib tényleg jó volt, de Charlene folyton rám lehelt, ha valamit a tányéromra tett. Mindenre rálehel, az ételre meg mindenre. Mindenre rálehel.

— No jól van. Igyekezz elaludni. Csókold meg anyádat. Imádkoztál?

— Még a fürdőszobában. Jó éjszakát.

— Jó éjszakát. De most aztán, gyorsan elaludni. Rettenetes fejfájásom van — mondta anyám. Nagyon gyakran fáj a feje. Valóban gyakran.

— Vegyél be néhány aszpirint — ajánlotta Phoebe. — Mondd csak, Holden hazajön szerdán?

— Úgy tudom, igen. Húzd magadra jobban a takarót. Még jobban, egészen.

Hallottam, ahogy kimegy és becsukja az ajtót. Néhány percre még várakoztam. Azután kijöttem a szekrényből. Egyenesen Phoebe-nek ütköztem, olyan sötét volt, hogy nem vettem észre, közben kiszállt az ágyból és felém közeledik, hogy szóljon, kijöhetek már. — Megütöttelek? — kérdeztem. Most, hogy a szüleim itthon voltak, már csak suttogni lehetett. — No én most elszelelek — mondtam. A sötétben megkerestem az ágyszélét, leültem rá, és a cipőmet kezdtem húzni. Meglehetősen ideges voltam. Elismerem.

— Ne most menj — suttogta Phoebe. — Várj, amíg elalszanak.

— Nem. Most megyek. Most van a legjobb alkalom — mondtam. — Anya a fürdőszobába megy, és a papa még bizonyára belenéz az újságba. — Alig tudtam befűzni a cipőmet, olyan állati ideges voltam. Nem mintha attól féltem volna, hogy ha észrevesznek, *agyonütnek*, vagy ilyesmi, de az egész mégis nagyon kellemetlen lett volna. — Hol a csodában vagy? — kérdeztem Phoebe-től. Olyan sötét volt, még őt sem láttam.

— Itt vagyok — felelte. Ott állt egészen közel hozzám. És mégsem láttam.

— A bőröndjeim az állomáson vannak. Ide figyelj, Phoebe. Nincs véletlenül egy kis gubád? Teljesen le vagyok égve.

— Csak a karácsonyi pénzem. Az ajándékokra, meg ilyesmire. Még semmit sem vásároltam.

— Ja úgy... — Nem akartam elvenni a karácsonyra szánt pénzét.

— Adjak valamennyit? — kérdezte.

— Nem akarom elvenni a karácsonyi gubádat.

— Adhatok kölcsön belőle — mondta. Azután hallottam, hogy oda-botorkál D. B. íróasztalához, és a millió fiók közt kotorász. Korom-feketeség vett körül, olyan sötét volt a szobában. — Ha elmész, nem fogsz látni a darabban — jegyezte meg. A hangja egészen elváltozott, amikor ezt mondta.

— De igen, látni foglak. Nem megyek el addig — válaszoltam. Ha lehetséges, megpróbálok egészen kedd estig Mr. Antolininél maradni. Azután hazajövök. Ha alkalmam lesz rá, majd telefonálok.

— Nesze, itt van — mondta Phoebe. Megpróbálta átadni a pénzt, de sehogyan sem tudta a kezemet megtalálni.

— Hol?

Kezembe nyomta a gubát.

— No nem kell az egész — tiltakoztam. — Két dolcsi éppen elég lesz. Ne vacakolj... Fogd meg. — Megpróbáltam visszaadni neki, de nem akarta elvenni.

— Elviheted az egészet. Ha akarod, visszafizeted. Majd elhozod az előadásra.

— Mennyi ez, az isten áldjon meg?

— Nyolc dollár, nyolcvanöt cent. Azaz hatvanöt cent. Egy kicsit már elköltöttem belőle.

Ekkor, egészen váratlanul, sírni kezdtem. Sehogyan sem tudtam visszatartani. Teljesen hangtalanul sírtam, úgyhogy senki sem hallhatta meg, de mégis. Szegény Phoebe egészen odalett, mikor észrevette; odabújt hozzám és megpróbált vigasztalni, de ha én egyszer rákezdem, egyhamar úgysem tudom befejezni. Leültem az ágyszélére, Phoebe a nyakam köré fonta karját, én pedig őt öleltem át, de mégsem tudtam sehogyssem abbahagyni. Azt hittem, megfulladok. Irtózatosan megjisztettem szegény Phoebe-t. Az ablak nyitva volt, éreztem, hogy egész testében reszket, hiszen csak pizsama volt rajta. Igyekeztem rávenni, bújjon a takaró alá, de erre nem volt hajlandó. Végül mégis befejeztem a bögést. De tényleg nagyon-nagyon soká tartott. Aztán begomboltam a kabátomat, meg miegymás, és megmondtam Phoebe-nek, hogy továbbra is kapcsolatban maradok vele. Felajánlotta, hogy aludjak ott mellette, ha akarok, de én azt mondtam, jobb, ha most olajra lépek, és hogy Mr. Antolini vár rám, meg ilyesmi. Azután kabátom zsebéből kivettem a vadászsapkámat és odaadtam neki. Szereti az ilyen muris tökfödőket. Először nem akarta elvenni, de én ráerőszakoltam. Fogadni mernék, hogy egész éjszaka azzal aludt. Még egyszer elmondtam, hogy alkalomadtán majd felhívom, azután leléptem.

Valahogy sokkal könnyebb volt kijutni a házból, mint bejutni. Talán mert most már egy cseppet sem bántam volna, ha elcsipnek. Úgy gondoltam, ha észrevesznek, hát észrevesznek. Még talán kívántam is egy kicsit.

A liftet nem használtam, inkább a lépcsőn mentem le. Majdnem a nyakamat törtem a rengeteg szemetesvödör miatt, de aztán mégis csak szerencsésen kijutottam. A liftesfiú észre sem vett. Talán *még most is azt hiszi, hogy Dicksteinéknél vagyok.*

Varga Zoltán fordítása

PAP JÓZSEF VERSEI

KIHÍVOTT NÉMASÁG

1

Kellett ez neked
Szétfeszítetted
A kétkedés állkapcsait
Arcába csaptál
A hullámszájú kétségbeesésnek
Felhasítottad
A hangok kérges tömlőjét
Kellett ez neked
Elárasztottál
Kíváncsiságod buborék szemeivel
Letépted
Szavaim fehér kötéseit
Kellett ez neked
Felkavartad
Hallgatásom iszap-sima rendjét
Most már nem egyezkedhetünk
A pállás hasüregébe vájtak ujjaid

3

Gyolcsba útifübe pólyálni való
Szívemmel papíron felsejülő öklök
Kürtös hajnalú mámorát lengettem
Kerültem az egyenes beszéd meredekét
S szavaimba lassan a rontás leve ivódott
Mert áradatok felszínét habzsolva
Tonkom óvatos szűrőjén fennakadt
Csonttalan halacskák nyálkás pikkelye
Volt csak mint szavarnként kimondtam
Ágzöld égkék galambfehér így a béke
S nem az enyém volt akár az ütemre
Lépdelő fegyelemmé feszülés sem
Szavaimban mikor már rég parttalan
Folyóvá árasztott a szerelem
S a bensőmből kelő hang elpirult
Szégyenében hogy kiáltoznia kell
Utánam a lehevert fűvű réteken

5

Mert látásunk vizslái megcsaholják
Az állhatatos homály minden lépését

Mert az értelmetlenség ütötte réseket
Betömjük szavaink kemény ércével

Mert hirtelen haragunk tenyerével
Az épétlen csillagok arcába csapunk

Mert a szívek bolygótávközébe
Vakmerő terpeszünk hídját ékeljük

Mert erőnk partjait áttörve
Megbolygatjuk a megférés fehér körét

Mert alázatunk homokóráját
A türelmetlenség tűzébe vetettük

Mert a megtorpanás-mosolyú szájakba
Az elszántság zabláját feszítjük

Mert szeretetünk mohó indáival
A mindenség töviseire fonódunk

Nem lesz nyugodalmunk haló porunkban sem

7

Tisztába tették a lelket
Fehér lett
A tömegsirt mésszel öntözték
Fehér lett
Mégfestették a békegalambot
Fehér lett

vakítón
fehérlett

Csak
Mi

Nem lehetünk eléggé fehérek
Tízkörmösen a világ szeméneik

A
fehér
a
tisztá
a
fehér
a
színtiszta
a
fehér
a fehér enyészet

IGÉRET

Herceg János

A lovagnak nem kellett sisakrostélyát felhúznia, mert inkognitóban érkezett nemrég ide, s jóllehet új nevén még meg se száradt a nyomdafesték, egészen fesztelenül mozgott a kis szobában és az ifjú hölgy álmában, aki az este éppen csak beleolvasott a róla szóló történetbe, de máris a szívébe zárta őt. Talán azért is aludt most oly édesdeden, hogy nyitva felejtette a száját és mosolygósan pihegett.

A lovag meg csak nézte, és azt mondta magában:

— Mi lenne, ha felkelteném?

Kezét már kinyújtotta az ágy felé, de aztán mégse keltette fel.

— Nem lenne semmi értelme — intette le magát. — Először megijedne, mint mindenki, akit álmából ébresztenek, s aztán csalódna bennem. Mert ha külső megjelenésben nem is különbözöm semmiben a mai férfiaktól, kötött ingben járok és gumitalpú cipőben, ahogy megszólalnék, elárulnám magamat. S ha nem is hinné el, hogy engem egy középszerű író középszerű környezetből ültetett át, mint minden valamire való regényhőst, életre azonban az ő álma keltett, végül éppen ez lenne a baj.

Tanácsztalanul ült a lovag egy kopott konyhaszéken, keresztbe tett lábbal, az ágy és márványlappos ócska éjjeliszekrény kilencvenfokos szögében, és körülhordta tekintetét a kietlen kis szobán. Ha először, természetéhez híven, a nőre volt kíváncsi, most már a hely is érdekelte, ahol megpillantotta ezt az új világot. Ez már a kor hatása volt.

Barnára festett szekrény állt a falnál, peremén egy kopott ruhaakasztón éles ráncokba szedett olcsó szoknya száradt, ahogy az este levetette és kimosta a kislány, hogy reggel, ha a gyárba megy, tiszta legyen megint, odébb egy parányi asztalon megsárgult, műporcelán tányért látott, három félbevágott krumpplival, melyekre ráfagyott a paprikás zsír és vöröshagyma leve. Ezt a három dermedt krumpplit megenni vacsorára nyilván már nem volt guztusa, amin a lovag csöppet sem csodálkozott.

Annál jobban meglepte, hogy a karcsú csuporba állított művirág-csokor, melynek szirmait színes szivacsból vágták ki egyes női kezek,

émelyítő pacsuliszagot árasztott, úgyhogy többször a zsebkendőjéért kellett nyúlnia, mert nem bírta elviselni ezt a kellemetlen borbély-illatot.

— Ha őszinte akarnék lenni — mondta magában a lovag —, be kellene vallanom, hogy alaposan lezüllöttem. Emlékszem, mielőtt az ólomkamrákba zártak volna, D'Arrigo hercegnő volt a szeretőm, és a velencei polgármester felesége. Titokban ugyan eljártam még egy gazdag péknéhez is — szívem szerint leginkább hozzája vonzódtam —, sőt a szolgálójához se voltam hálátlan, aki a pálmafához kipányvázott lovamra vigyázott, s az országot tartotta szemmel, de ilyen sivár és szegényes környezetben sose jutott eszembe szerelmesnek lenni.

És erre valószínűleg azért gondolt a lovag, mert egy kicsit máris szerelmesnek érezte magát. Hiszen azért volt lovag, hogy az iránta megnyilvánuló érzelmeket ne hagyja viszonzatlanul. S miután a kor leszállította lováról, mellvértje sem volt, mérgezett hegyű tör sem lapult kancája nyeregkápája alatt, meg kellett békülnie a viszonyokkal, s szerénységre szoktatnia magát. Tovább nézte hát a kis szobát, mintha az éppúgy hozzátartozna a lányhoz, mint a szépsége és fiatalsága.

De mi volt még látnivaló a szobában? Jóformán semmi. Egy pár kitaposott barna cipő az ágy előtt, melyet a lány talán papucsnak használ, ha éjszakának idején véletlenül ki kell mennie; a kályhánál egy kifeszített madzagon harisnya száradt, súlytalanságában halkan libegve, megint csak a rendszeret példajaként; a kicsi ablakra csikos vászondarab volt kifeszítve, hogy útját állja a kíváncsi szemeknek, afölött hullott le olcsó, szakadt és régi csipkefüggöny.

— Tulajdonképpen miért is gondolom, hogy tetszem neki? — kérdezte aztán aggódalmasan, miután a szobából eleget látott. — Olyan rossz író használt fel engem ebben a könyvben, melyet a kislány elalvás előtt olvasni kezdett, hogy egyenesen utálok magam. Hogy vasztergályos lettem, az ellen nem is lenne semmi kifogásom. Nem hagyhatott meg grófnak, ha az egyszer már nem divat. Csak a történet ne lenne olyan lagymatag, és a hajánál fogva előráncigált minden megoldás benne. Azért is szöktem ki egy félórára, hogy elfelejtsem kilátástalan sorsomat.

Most megint minden figyelmével az alvó felé fordult:

— Csak a nők nem változnak, úgy látszik — állapította meg, mert a csikos rongy fölött besütő holdfény elég volt ahhoz, hogy egész szépségében megmutassa a lány arcát. Valószínűtlenül hosszú seprűs szempillája volt, mint a játékbabáknak, domború homloka; puhán elomló szája, akár a kiscsikóké, s bár szépen ívelt orrának hegye kicsit eltompult, ezért még külön szeretni kellett. Ez a kis hiba tette ugyanis kedvesen meghitté az arcát.

Sokáig nézte volna még s tépelődött volna, hogy valóban tetszik-e neki, de mivel az ifjú hölgy álmának delejes ereje volt, s abban ott volt a válasz is, nem töprenghetett tovább. Le kellett hajolnia, hosszú ujjáival félrehajtani a lány homlokából a gesztenyés fürtöket, melyekről ugyancsak illett volna szólni az imént, s megcsókolta duzzadt, forró száját.

Közben arra gondolt, hogy utána gyorsan visszaoson a könyvbe, s magára hajtja az ízléstelen, narancssárga fódelet, mintha mi sem

történt volna. De egy kicsit megfeledkezett magáról, s mire észbe kapott, késő volt már.

A lány átkulcsolta a nyakát, és magához húzta.

— Drágám — pihegte álmosan és kicsit butuskán, mint ilyenkor tíz nő közül legalább kilenc. — Csakhogy visszajöttél hozzám! Oly régen várok rád. Hol voltál ilyen sokáig?

És még jó volt, hogy válaszra se hagyott időt a lovagnak, mert igazán nem tudta volna, mit feleljen, hol is volt ilyen soká. De a meglepetéstől se tudott volna szólni, hogy ez ilyen egyszerűen megy, akár csak régen. Mert a lány szabad kezével máris félrehajtotta a paplant, és anélkül, hogy egy pillanatra is felhagyott volna a csókolózással, helyet csinált neki maga mellett az ágyban.

— Kétszáz éve nem szerettem senkit... — szerette volna bevallani a lovag és így folytatni aztán: — De most itt vagyok veled, s úgy érzem, érdemes volt rád várni kétszáz évig.

Mert gyenge volt most is, mint minden szerelemben, és most is úgy érezte, mint mindig, hogy ez az egyetlen, az igazi és örök szerelem, ami után már csak a sír jöhet. De most kivételesen jobbnak látta a hallgatást. A két évszázad megtanította arra a bölcsességre, hogy néha jobb, ha a nők beszélnek.

S a kislányból úgy ömlött a vallomás, mintha egész életében erre az éjszakára várt volna, hogy elmondjon mindent, ami a szívében fekszik. Egy-egy forró és önfeledt csók szünetében be sem állt a szája.

— Tudom, hogy Liánál voltál, de megbocsátok neked. Az a fő, hogy visszajöttél. De vedd tudomásul, nem volt igazad. Mert én hú maradtam hozzád. Mikor az az özvegyember megkérte a kezemet, hogy négy árvájának legyek az anyja, kicsit valóban meginogtam. De én is árva vagyok, s te el se tudod képzelni, milyen nehéz élni, ha az embernek nincsen senkije. Öt évvel ezelőtt, még jóformán fel se cseperedtem, Terus, a néném férjhez ment ahhoz a kötőmesterhez, és én vég'leg magamra maradtam. Azt mondta, eleget kínlódtam, amíg felneveltem, most már boldoguljak magam, neki is joga van boldogságra.

— És boldog? — kérdezte a lovag, hogy mondjon valamit.

— Ó, dehogya! Dolgozik ő is, az ura is, s csak este találkoznak. Közben Terus elmegy a napközibe, hazahozza a kislányát; délután oda áll vacsorát főzni, mosni, megfoltozni a rossz ruhát, aztán énekel egy verset a gyerekeknek, mert azt mondja, így tanulta anyáktól, s akkor már le is kell feküdnie, mert hatkor kezdődik a műszak, ami azt jelenti, hogy négykor csenget az óra. Míg lány volt, hetenként kétszer járt moziba. Dehogya boldog! De legalább nincsen egyedül. Ez nagy szó; s ezt én, úgy éreztem, sose fogom elérni. Mert, én nem tehetek róla, engem mindig mindenki elhagyott.

Halkan sírni kezdett, és a lovag mellére hajtotta borzas fejét.

— Én nem hagylak el — vigasztalta a lovag. — Látod, visszajöttem hozzád. Nem mondom, bántott, hogy egy vastag bajszú özvegyemberért képes lettél volna faképnél hagyni engem. Mert Lia mindent elmondott, akkor kezdtem hozzá járni, de nem tudtalak elfelejteni, s amint kitted a bajszos szűrét, látod, újra itt vagyok.

— Ó, csacsi te, csacsinszki! Hát mondom, hogy egy percig se vettem komolyan azt a kérést, csupán a gondolattal játszottam, hogy asszony

leszek. Ez is csak azért van, mert te nem akarsz elvenni engem. Pedig most már tizennyolcezerre emelték a fizetésemet, s ha ahhoz hozzátesszük azt a húszat, amit te keresel, abból valahogy már mégiscsak meg lehet élni. Én megtanultam beosztani a pénzt, látod, apránként bűrtort is veszek magamnak, nem lenne rossz dolgod velem. Arra azért nekünk is telne, hogy friss vacsorát főzzek esténként, s valami meleg kerüljön a hasikódba.

Tenyérével pajkosan ráütött a lovag hasára, és göcögve nevetett. Ez jólesett. Ilyesmit az ő idejében nem engedtek meg maguknak a nők.

— Nem tudom — mondta, és szorosabban magához ölelte a lányt, hogy némileg viszonzozza ezt a gyengédséget —, talán még meg is gondolom a dolgot. Őszintén szólva, félek a szegénységtől. Egy koldusból kettőt csinálni, esetleg még többet is, ha az ember a gyerekekre gondol, mi értelme van annak? A szerelem nem barátja a nyomornak, de mondom, talán mégis elveszlek azért egyszer.

Ez a biztatás egy kis időre véget vetett minden további párbeszédnek. A lány hálásan bújt hozzá, s a lovagnak meg kellett értenie újra, amit már sajnos oly régen tudott, hogy a nők képtelenek önzetlenül szeretni, mert végül is mindegyik anya és feleség akar lenni.

— Hadd áruljam el már neked azt is — dicsekedett később a lány —, hogy azért én nem vagyok ám egy szánandó hamupipőke, aki senki- nek se kell. Engem már az igazgatóm is el akart venni. Leállította a kocsiját tavaly, mikor a munkából hazafelé mentem. „Mira, azt mondja, szállj be a hintómba!” És akkor mindjárt rákezde, észrevettem-e én, hogy ő vellem másképpen bánik, mint a többi lánnyal. Mondtam, csak el a kezekkel, elvtárs, mert belegázolok a kuplungba, vagy mi a frásznak hívják, s akkor együtt megyünk a gajdeszba. „De hidd el nekem, te nemcsak egy éjszakára kellenél. És nem szűrnám ki a szemedet egy nájlonnadrággal, ne hidd. Elnézlek, hogy milyen szép és rendes vagy, tiszta, mintha skatulyából vettek volna ki mindennap, s ott állsz a gép mellett, és énekelsz. Olyankor szeretném leállítani az egész üzemet, hogy a hangodat halljam. Én bármikor otthagynom a családomat, és világgá megyek veled!” Szerencse, mondom, hogy már hazaértem, igazgató elvtárs, és tiszteltetem a kedves feleségét. Na hallod? Egy ilyenmel menjek én világgá? Itt még csak lehet igazgató valahol, de másutt mi lenne, hiszen semmihez sem ért. Arról nem is szólva, hogy mindig téged szerettelek. Mert ami benned van, az hiányzik minden más férfiből. Senki se tud ilyen jó, kedves és gyengéd lenni, mint te, s mégis megőrzöd mindig férfias fölényedet. Ha pedig néha megharagszol és megversz, akkor arra biztosan nyomós okaid vannak, s megérdemlem a verést.

Ez egy ismeretlen, új változat volt a lovag számára, a regényíró nyilván a korszellemhez alkalmazkodott, amikor ilyen merőben nyers tulajdonságokkal ruházta fel őt, de nem mert tiltakozni, vállaltia kellett új szerepének ezt a részét is. Csupán egy keveset korigált rajta:

— Ha egyszer végleg együtt leszünk, megnyugszom én, meglátod. Így az ember olyan, mint a kóbor kutya, kocsmázní jár a barátaival, és azzal is gorombáskodik néha, akit szeret.

— Sose mentegesd magad — mondta a lány. — Tudom én, mi a házasság. Szegény anyám is ki volt téve ilyesminek nemegyszer. Emlék-

szem, már nagyocska kislány voltam, jöttek a repülőgépek, menekülnünk kellett a pincébe. Apám felkapott, és rohant velem, s amíg az arcához, borostás állához szorított, éreztem, hogy részeg, dőlt belőle a pálinkaszag. „Én ittam?“, kiabált lenn a pincében, mert anyám szemrehányást tett neki, hogy részegen még majd elejt engem. „Az anyád jóistenit, hát nem látod, mi van itt? Földönfutók leszünk nemsokára, ha ugyan megérjük. És neked még van kedved korholni engem? Nesze, te dög!“ Hasba rúgta szegényt, pedig akkor már vért köpött, és tudta, hogy meg fog halni. Én sírni se mertem, csak vacogtam a sötét sarokban, csupa pókháló volt a kis hajam, és fölöttünk zúgtak a gépek. Hát így nőttem fel én.

— Miért kellett a pincébe menni? — szólta el magát a lovag, mert úgy meghatódott a lány meséjén, hogy könnyek gyűltek a szemébe. De a lány észre se vette az együgyű kérdést, illetve egészen másként értette.

— Igazad van. Mi értelme volt! Egyszer meg kell halni. Anyámat még azon az ősön eltemettük, rá egy esztendőre elvitték apámat, és soha többé nem került elő. Most, ha mindenszentekkor kimegyünk anyánkhoz a temetőbe Terussal, sietnünk kell, mert délután indul a vonat a falunkba, s akkor elmegyünk a nagy folyóhoz, bedobunk egy koszorút a vízbe apámnak, és gyertyát gyújtunk a parton. Leülünk a padra a fák alatt, Terus előveszi a zsebkendőjét és sírni kezd, s közben egyre mondogatja nekem: „Ne sírj, testvérem, ne sírj.“ Pedig én nem is sírok. Alig is emlékszem rájuk, mintha sose lettek volna az én szegény szüleim. Csak amikor hazamegyek és magamra csukom az ajtót, akkor érzem, milyen árva vagyok és boldogtalan. És hogy ne féljek, énekelni kezdek. „Ez a Mira már megint ivott!“, hallok a háziasszonyom dörmögését a konyhából, és a vörös hajú vasutas a másik szobában szöges bakancsa sarkával veri meg a falat, hogy hagyjam abba az éneklést. Pedig ők hányszor ordítoznak, ha összevesznek a feleségével. Hát érted te ezt? Én nem.

A lovag sem értette, s különben sem ismerte ki magát ebben a megváltozott világban, melyet a lány mutatott be neki. Többször közbe akart szólni és megkérdezni például azt is: „Mért vitték el?“, de jobbnak látta a hallgatást. A regényben szó sem volt szegénységről, árvaságról, gyertyagyújtogatóról a folyóparti esős őszi délutánokon. Azonkívül csupa vidám, derék ember vette őt körül a történetben, még az igazgatója is makulátlan jellemrajzban feszített, s ezért most még inkább megesett szíve a lányn.

— Mira — mondta, és mutatóujjával a lány kis gödrös álla alá nyúlt, s hogy legalább erre az éjszakára boldoggá tegye, így folytatta: — Én nem tudtam, hogy ilyen az életed, ne haragudj. És bár másképpen nagyon megírva, azt hiszem, mégis én leszek az, aki elinduló veled világgá, hogy megszépítem az életedet, hogy ne legyél többé árva, s ne zörgessen neked folyton az a vasutas.

Talán kissé könnyelmű ígélet volt, ha az ember kicsit jobban meggondolja, de a maga nemében korántsem egyedülálló. A szegény lányok, Mirához hasonlóan, mind ilyesmiről ábrándoztak, mint örök időktől fogva a nők, úgyhogy Mira sem lepődött meg, eszébe se jutott kételkedni a lovag szavaiban.

Nem is szólt mindjárt, csak rózsaszínű hálóinge kivágásához nyúlt, előhúzott kebléből egy csöppnyi amulettet, és a lovag szájához szorította:

— Ez maradt jó anyám után, s úgy viselem titokban, hogy senki se tudja. Csókold meg, drágám, s a szegények pártfogója megsegít majd minket.

A lovag lehunyta szemét, és őszinte áhitattal lehelt csókot a Szűzanya képére, amiben egyébként hosszú gyakorlattal rendelkezett.

És abban a pillanatban valóban egy velőtrázó, sikolyosan csengettyűző hang térítette magához. Megszólalt ugyanis az ébresztőóra az éjjeliszekrényen, és a szép éjszakának egyszerre vége volt.

S az ígéret csak álom maradt.

A MERÉNYLŐ

Deák Ferenc

Azt hiszem, most már végső ideje, hogy Elli képeit elfelejtsem. Ellire már jóformán nem is emlékszem. A hangját is elfelejtettem, arcvonásából csak a részletek jutnak eszembe, de az arcát sehogyszem bírom összerakosgatni...

Még testét sem sikerült fölidézniem, bár azt többször láttam, mint az arcát... „Az igazi művésznők nem is nők már!” Számatalanszor hallottam ilyen kijelentéseket tőle.

Nem hittem.

Végül, legvégül mégis megbizonyosodtam róla: Elli kegyetlenebb ellenfél, mint bármelyik férfi!

Halotti pompa. A színek a halál szolgálatában. Még a zöld is, még a sárga is, még a piros is, még a lila is! A színes üveggolyók megdermedve, meghökkenve álltak meg lenn a ravatal alatt. Valahol a szívünkben azonban hangok hancúroztak, és gyerekek dulakodtak. Elli tudta, hogy ez a képe a legjobb, mégis, miután elkápráztatta a két műértőt, s miután meghallgatta ömlengéseiket, eszébe jutott egy furcsa töredék, valamikor régen hallotta: amikor elismernek, akkor kezdődik műveid inflációja. S amint a két sima, kiegyensúlyozott, bólogató öregúr elment, Elli a *Halotti pompát* a legegyszerűbb, a leghidegebb elszántsággal elégette.

Így égett el jómaga is. Így égett el ő is... egyszer. Régen.

Ma úgy rémlik, minden nagyon régen történt.

Ott voltam... jelen voltam Elli 48 vásznának mártírhalálánál.

Láttam, mily büszkén, hidegen néztek vissza rám is (az odátódlult csöcselékre) és rá is (szülőanyjára) a forrongó színek...

Nekem nem volt jogom megállítani a lavinát.

Nekem nem volt jogom belepusztulni Elli jeges tombolásába.

Elli tudta, miért tett félre az útból.

Nekem nem égni kellett a színekkel, nekem darabokra kellett szakadnom, ahogy Elli mondta. Külföldön talált rám, hazahozott, élesztigetett, etetett-itatott, gyógyított. Ahogy a bűnözőt szokták kivégzés előtt...

Miron több mint negyven éve portás a Royalban. Nyerges orrán le-föl sétál a régi fajta szemüveg, melynek lencséje középen el van vágva, s csak alulsó fele van a keretben, hogy a felső résen könnyedén fölmérhessen távolabbi eseményeket is, mert a vastag lencse azt nem engedné meg.

Száraz ujjait valami undorító lilás reflex járja át.

Miron ezekkel az ujjakkal tornászta magát minduntalan vissza a Royalba, ezekkel az ujjakkal zsonglorködött pénzzel, erkölccsel, szobakulcsokkal, melyeknek ő volt igazi parancsnoka...

Szürkés-kék egyenruháját filiszteri rettegéssel, gonddal őrizte, mert ez mégiscsak egyenruha volt, s egyben régi beteljesületlen, örökre megmaradt álmainak csöppnyi elégtétele is. Igaz, ez a majdnem penészes hotelportási paszomány csak halvány, alig észrevehető árnyéka a hadfi díszes egyenruhájának...

Az utóbbi háborúig Mironban az elégedetlenség és a leértékeltek méltatlankodó füstjei gomolyogtak... S akkor valami értelmetlen dolog történt. Április közepe táján egy este, hogy épp készülődni kezdett a munkába, valakik lefogták...

Kiáltani sem bírt.

Száját betömtek, kezeit összekötözték, és magukkal vitték...

Öt napot töltött a hegyekben ezekkel a vadócokkal, aztán visszavezették.

Másnap már nemcsak hogy kötelékeit leszedték, de egy kunyhóban ágyat rögtönöztek neki a markáns legények, és barátságosan elbeszélgettek vele. Harmadnap reggel nagy lövöldözésre ébredt.

Ijedten feneklett vissza a sötét kunyhóba, amikor azt látta, hogy a legények keményen harcolnak a közeli sziklákon.

Védekeztek csak, de elszántan és komolyan.

Sokáig tartott a csetepaté.

Tán két napig.

A nyolc közül egyet súlyos sebekkel hoztak be hozzá a kunyhóba, lefektették a rögtönzött ágyra...

Aztán jött még egy, annak a jobb válla vérzett...

Miron, a hotelportás halálsápadtan lapult meg az ágy mögött, s kimeredt szemmel nézte a haldoklót...

Miron, a „hadfi” itt levitézlett.

Ezt jómaga is érezte akkor, és egy csomó iróniával illette a hősiességet...

Igen, ötödnapra ketten lekísérték a városba, és megmagyarázták neki, hogy nagy baja lehet belőle, ha bárkinek is szól valamit az esetről.

Dehogyan szól...

Miron hosszú hetekig csak félig ette régi kedvenc ebédeit, vacsoráit...

Torkát kaparta a puskapor kesernyés szaga, agya, képzelete még híven ápolta a haldokló mozdulatait, arc kifejezéseit... most azonban annyi év után Miron mégsem hagyja magát teljesen demilitarizálni...

Ha a hadfi el is hervadt benne, az obszitos komótos és nyugodt parádéja nem...

Novák mindig keres valamit... Valami határozatlant.

Az aggokban ösztönösen szenvedéllé válik az, amit valamikor hosszú éveken át majdnem robotként csináltak...

Nem, nem az egész munkakomplexumról van szó, hanem inkább olyan mellékes tevékenységről, melyről az embernek évekig nagyon, de nagyon lesújtó véleménye volt.

Tán azért, mert megalázóznak, vagy éppen mellékesnek találta...

Novák az utóbbi pár hónap alatt örökké kutat valami után. A nyolcvan év körüli jelmezszabó, mióta nyugdíjba került, s mióta hajlandó lett visszavonulni a városi dráma szabóműhelyéből, állandóan négykézláb tölti napjait valami padlásokon és tehetős családja lomtáraiban.

Soha nem visz magával észrevehetően értékes dolgot, de amit elhord kis házi műhelyébe, azt olyan kéjes rendetlenségben tartja, mintha ezzel önmagát akarná sanyargatni.

A kínai selyemtől az avult posztóig mindent odahord...

Újabban komoly munkálkodással tölti napjait.

Valamit varr...

Tanakodva bontja föl naponta ötször is a fércet, s újrászabja, illesztgeti a darabokat...

Hosszasan motoz a nagy kartondobozokban, s a színes rongyocskák halkán suhogva kiömlenek...

A könnyebbek röpülnek, akár a lepkék... A súlyosabbak méltóságosan leszállnak.

Novák csillogó selyemzsinórt húz elő a mélyből.

A végén, ahol az öreg fogja, egy csomó duzzad...

Novák óvatosan megfordul vele, s az ablakon beszüremelő koraesti vörös fényben úgy áll, mint aki veszélyes kígyót csípett nyakon.

A nehéz zsinór meg izeg-mozog, evickélne, de nincs ereje. A dús, mézszárga selyemtől fáradtan kiegyenesedik, s meghal...

Novák szeme tele van arannyal és győzelemmel...

A hajam kiszáradt, a bőröm suhog, ha megérintem.

Napestig kinn álltam a tengerparton a szélben...

Gyúlékonyra szikkadtam...

Estefelé néhányszor végigsétáltam a nyirkos parti romok között.

A víz már mereven várta az éjszakát...

Ahogy újra meg újra elsétáltam a homokos parton, megolvastam saját nyomomat, megolvastam az ismétlődést és az időt...

Reggel az egészet elmosásák a hullámok, aztán meg lehengerli a dagály, s nem létezem tovább...

...Elli megkért, hogy öntsek terpentint a kezére. Az olajos, színes maszatok összefolytak a bőrön, aztán a fehér, átlátszó folyadék lemosta az egészet...

A beilem is tele vannak émelygős festékekkel, színekkkel... Mintha saját magamat mérgezném lassan... No de te csak maradj tisztán, és ülj vissza a fotójbe... Ha ebben a dzsungelben sétálsz, óvatosan lépkedj... Ezek a szoros keretbe szorított állatok senkit nem is-

mernek... Ez a bősztörő flóra mérges csápjaival, sötét, mély porzóival, kifordított bibéivel halálosan beléd törölközik... Nem bírja ki...

— Nem félek, nem félek a színektől — mondtam Ellinek —, egyáltalán semmitől se félek itt nálad...

Egyelőre nagyszerű menedéked vagyok... Amikor rád akadtam, nem féltél, mert az állatok ösztönösen nem rettegnek a haláltól, miután a szenvedésben eltompultak. Most nem félsz, mert hibátlanul tiszta az öltözéked, s ez belső biztonságot kölcsönöz, meg azért nem félsz, mert én itt vagyok melletted... De ha egyszer annyira magadra hagylak, hogy sehol, még csak rám emlékeztető tárgyat sem találsz, akkor félni fogsz, mert tudod majd, mit kell tenned...

— Ez is szerelem...?

...Nem jó ez a bor se már. Miért bántják meg azokat, akik a vörös bort annyira szeretik, hogy csak két-három pohárral isznak meg naponta belőle...

Megint egyedül töltöttem hát a napot, s ez a magány ízesíti falataimat, boromat...

Gondolataimat Elli, akire már nem is emlékezem.

A kanári széttárta szárnyát és aprókat csapkodva, vidáman körözött a kis kalitkában.

Az előszoba ajtaja becsukódott, aztán a szobaajtóban lassan megjelent Miron erősen kopaszodó feje...

Miron fáradtan foglalt helyet az egyik közeli széken.

A kanári még mindig hevesen röpködött.

— Boldog madár... Csontjai levegőből vannak, beszélni senki sem tanítja, mert nem papagáj... Tolla világít és különb a... — erre nagyot sóhajtott. Nehézkesen öltözött át valami kopottas háziruhába. S a kis vitrin előtt megállt. Hosszasan tanakodott önmagában. Végül hosszú lilás ujjai mégiscsak belenyúltak a titkos sötétbe, előhúztak egy kristálypoharat...

A kanárinak pici gyöngyszeme volt, és parányi szíve...

Miron arcán könny csorgott le...

Lassan kinyitotta a kalitka ajtaját...

A madár mindjárt kiröppent...

Miron kacagva ugrott utána...

A színes madár nagyokat kanyargott a szoba levegőjében...

Miron súlytalanul úszott utána...

Úgy rémlett, szeme előtt hatalmas, tarka egzotikus madarak szállnak...

Az egyenlítő dobpergése... Hatalmas levelek mögött megbújó vadak...

A kanári alig észrevehetően megérintette a csillár egyik gyöngyfűgőjét.

Miron megmercdt lila ujjai most teljesen átlátszóak voltak...

A madár szeme kicsi volt, a madár szíve parányi...

Valaki csöngetett!

Amikor Miron kinyitotta az ajtót, a kanári benn ugrált a kalitkában...

— Elhoztam... elhoztam... — suttogta az ember a sötétből. Aztán belépett. Novák zörgő, finom, áttetsző papírba csomagolva hozott valamit...

— Sikerült? — kérdezte hidegen Miron.

— Sikerült... — válaszolt suttogva Novák. A nagy csendben a finom papíros nagyon is hangosan csörgött, ahogyan Miron idegesen kibontotta...

Novák nagy szakértelemmel segédkezett Miron körül...

Az, míg öltözött, úgy félvállról azt kérdezgette:

— Hol is dolgozott maga, Novák? Hol is dolgozott maga? Hogy mondta? Császároknál? Ó... Hisz császárok már rég nem élnek... Így van ez, kedves Novákom: a rossz a jót túléli...

A ríktó posztómundér sehogyan sem simult Miron kiugró csontjaira, de ő nem azt kifogásolta...

— Novákom, ezt a zsinórt itt, látja ezt a zsinórt, nos, ezt nem ártott volna egy picit hosszabbra engednie... Ennek pontosan a bal mellbimbón kell átívelnie... Érti, ugyebár... Képletesen mondtam csak, de Önnek, mint császári szabónak tudnia kellene...

Novák előtt felsorakoztak a császárok, királyok, imperátorok, hadvezérek... Akik vagy győztek, vagy elbuktak, akik énekeltek, vagy zokogtak, de mindig csillogtak pár négyzetméteres birodalmukban, és azok soha nem szóltak rá, és nem dűnnyögtek a zsinórok miatt... Ez az amatőr tábornok meg nyavalyog... Novák nehéz szívvel hallgatta, de... Novák nem az, aki ezt a maga módján meg nem bosszulja!!!

Miron végre megunt a kényeskedést, és fizetni készült...

Akkor Novák alázatosan elébe surrant, s csendesen ezt mondta neki:

— Tudja, uram, én nemcsak az egyenruhát hoztam... Én üzenetet is hozok Önnek... A vezérkar azt üzeni, hogy ezt az egyenruhát kitüntetés is illeti... azaz... ehhez az is jár... és hogy Ön meg is kapja azt... azt a kitüntetést, ha valami hősiecs dolgot visz véghez... Érti uram? Valami nagy dolgot! Ma péntek van — mondta egyre biztosabb hangon Novák — nos, keddre tűzték ki a határidőt... Érti, uram? !!!

Miron szája kiszáradt a rémülettől és az ámulattól...

Csak bámult maga elé, és semmire sem sikerült gondolnia...

Már nem is tudom, hogy milyenek a szombat esték...

Vagy nem is fontos, milyen nap estéje az este...

Ma hétfő van, és egyszerre jogosan kérem magamtól számon a szombat estéket...

Meg minden estét...

Azt is, amikor Miront, ezt a szerencsétlen hotelportást elhurcoltuk. (Mily nagy szerencse, hogy az öregek sokszor még szeretteiket

sem ismerik föl.) Az emlékeket s az időt, ahonnan veszély fenyegetőzik a múltból, igyekezzenek gyorsan elfelejteni...

Naponta átveszem tőle a kulcsot, meg átadom neki, és ő csak hallgat...

Nem ismer...

Nem is beszél velem, mert nem ismer...

Ki tudja milyen ember... Amikor megkérdeztem tőle, hogy itt a második emeleten történt-e valami átrendezés a háború óta, ő azt mondta: az egész hotelben nem történt semmi átrendezés a háború óta!

Már este van.

Megint este van...

Félbe kell szakítanom az írást, mert vár új ismerősöm, a fiatal Leó..

— — — — —
Annamária haragszik Leóra...

Annamária haragszik a halálra...

Leóval ültünk lenn a tengerparton, és számoltuk a hullámokat.

— Minden habkoszorú: koszorú... — mondta Leó.

— Igen — mondtam —, nagy azúr-temető... Aranytallérokat ölelnek az algák, és görög amforákban laknak a rákok...

— Átkozott betegség!

— Minden hal ismeri lengő erdejét... Felhőiben él a tintahal. Számára a szín a bűz... A labirintus, melyben önnönmagát kergeti... És a rákok is ásítva nézik a lassú angolnákat...

— Nem fáj... de tudod, hogy behalsz... — Leó négyzetgyököt vont a nyirkos homokban...

— Mi várjuk hősiezen az estét, amikor megérint bennünket a szél... A tér eltörpül, s pontosan érzed belső dimenzióidat... Ugye, hogy nem félünk?

— Mégis azt hiszem, valahol forradalom van... Elmegyek! Magadnak lesz ajándék, ha eladod a bőröd, hiszen pár nap múlva már úgyse érne semmit... Közel-Keletre, Távol-Keletre!

— Nem vagyok biztos benne, hogy ott elesik az ember, hogy ott puskával a kezében a barikádokon elesik az ember... Nem is tudod, kihez tartozol, nem is érted az ő elveiket... Legyen az a világ bármely sarkában...

— A hős az hős bárhol is.

— Én tudom: sokszor nem sikerül bátornak lenni... Mindenesetre tudnod kellene, milyen az ember, amikor meghal...

Annamária felöltözött.

Arcán csillogott a só, haja mintha permetes lett volna...

Tincsei kemények és hidegek voltak...

Végigterült Leó mellett az esti parton...

Vakon, kinyújtott kezével, csigákat kotort elő a mélyből...

Ilyen átkozott közönnyel még gyöngyöket is találhatott volna...

— Igen... Leónak látnia kellene, hogyan hal meg az ember. Sokaknak ez újdonság! — mondta Mária, s aztán úgy tett, mintha aludna.

Most már minden mindegy.

Egész éjjel gyomorbántalmai voltak.

Nem vagyok biztos benne, hogy nem Leó barátsága okozta-e az egészet.

Élni próbálok, de nem sikerül...

Miron elhívta az ismeretlent, elhívott engem konyakozni.

Miron, a valaha elrabolt portás most nagyon szerencsétlen.

El kellene mondanom neki mindent...

Félek, nagyon megijedne a robbanóanyagtól, mely ott alszik napok óta a feje fölött, a második emeleten, a robbanóanyagtól, mely nem hagy el attól a naptól, hogy Mironról fölhurcoltuk a hegyekbe...

A robbanóanyag nem valami nehéz, alig félkilónyi, de...

Szegény öreg bolond! száraz ajkakkal könyörög, hogy most segítsék neki, csak most az egyszer!

Találjak ki valami gyönyörű tűzijátékot!

Tegyek valami csuda érdekességet, hogy lássa az egész város. Gyújtsak nagy tüzet a hotel tetején, mert ez az utolsó este.

Ez az utolsó este!

Ez az utolsó este.

— Fönn, a negyvenhatos szobában ellenséges vezérkari tisztnek laknak, jó lenne ellenük valami merényletet elkövetni. Igen! Értem. 1943. április 19-e van. Este tíz óra — kiáltottam.

— Nem, nem! Nem, uram, most július van! Nyár, nyár! — szepegett Miron.

— Nem, kedves Miron, ma április 19-e van! — Ma ön nyugodtan beülhet a portásfülkébe!

Elli, segítenem kell Mironon.

Elli, Miron segít nekem.

Elli! Hát ennyire szerettél!

Elli, szerettél annyira, hogy nem túrted, nem túrhatted, hogy tovább éljek. A becsületes szeretőnek meg kell halmnia.

Elli! Gyönyörűen felhizlaltál, s magamra hagytál. Végre itt az ideje, hogy feladatodat véghezvigyem!

Miron, te öreg karvaly, te csak ülj be nyugodtan a portásfülkébe és szenderegj!

Miron, nem magyarázhatom meg, miért szöktem el 1943. április 19-én, miért nem robbant fel a Royal, de Leó, a fiatal mérnök nem tudja, hogy a hősök nem születnek, hogy a hősök nem is tudják előre, mik lesznek...

Leó nem beteg.

Annamária mondta, hogy Leó nem beteg, s míg óvatosan hátra-símítottam sós haját, Annamária megharapta kezem...

Annamária haragszik Leóra.

Annamária haragszik a halálra.

Elli! Most befejezem ezt a pár sort, mert nehéz a fejem, és mert Miron feszülten figyel lenn a portásfülkében.

— Megnyílt fejem fölött a mennyezet, s a hatalmas csattanásban tisztán láttam a csillagokat... A rendőrségen azt mondták, egy ember halt meg csupán. És... És nagy véletlen, hogy én élve maradtam. Feladatomat elvégeztem... — Miron nem szólt a nehéz selyemzsinór ellen... Most nem szólt semmit, csak mereven állt Novák előtt, aki reszkető kézzel, arcán át meg átsuhanó mosollyal mellére akasztott egy csillogó érmet.

Sem ő, sem Miron nem olvasta el, mi áll nagy markáns betűkkel a medálián...

De ha egyszer mégis eszébe jut, elolvashatja: POUR LE PLUS BEAU CHIENE — BADEN-BADEN, 1923.

A MAGYAR SZÉPPRÓZA SZÜLETÉSE

Bori Imre

Irodalomtörténeti közhely, hogy a magyar irodalom prózai eredményei nem érik el azt a színvonalat, amit a magyar líra képvisel. Fajiság és lelki alkat, szerencsétlen történelmi körülmények összejatszása — íme, néhány az érvek közül, amellyel a kutató magyarázatát akarja adni, miért is nem volt a lírával egyenértékű a magyar széppróza a múltban, s miért kellett évszázadokig hamupipőke-életet élnie, miért oly nagy még kortársaink írásaiban is a „prózai örökség” teher-tétele. A szaktudomány nem fogott még a prózairodalom megszüle-tése körülményeinek tisztázásához, főleg nem az esztétika világából szemlélve a kérdést, holott igazi kulcsa csakis ott lappanghat, hiszen a közhelyszerű érvek majd mindegyike ráülnek más népek irodalmára is, még azokéra is, amelyek az európai próza legrangosabb alkotásait teremtették meg.

Az irodalomtörténész, aki a „van”-nak, a „ránk maradt”-nak a tudósa, történeti szemléletével tehetetlenül állt e kérdés előtt. Végig-kíséri ugyan egy-egy korszakon belül a prózai formák életét, felku-tatja az egyes művek forrásait, tisztázza az írók életrajzi adatait, kor-képet fest, ám problémánkra nem talál feleletet, vagy legalábbis eddig nem talált; s régebbi századokról lévén szó, ilyen formában fel sem vetődött e kérdés, hiszen csak a legutóbbi időben merült fel az a gon-dolat is, hogy véget kell vetni az olyan hagyományos szemlélet ural-mának, amely nem szépirodalmi kritériumaival az irodalomtörténet körébe vonta a szépirodalmi jelleggel nem bíró alkotásokat, pusztán csak azért, mert magyar nyelven és a XVI—XVII. században íródtak. Irodalom és vallásos irat, politikai röpirat és pedagógiai művek ke-rültek így egy fedél alá, anélkül, hogy a kutatót a szépirodalmiság in-dítékai vezették volna munkájában. E korról kapcsolatban tehát jog-gal mondhatjuk, hogy az irodalomtörténész nem volt az irodalom tör-ténésze, hanem a régi korok mindenese, aki a csiziót éppen úgy szá-mon tartotta mint a számtankönyvet. Ennek az irodalomtörténeti ku-tatás szempontjából oly áldatlan állapotnak akar véget vetni Nemes-kürthy István. Nemrég megjelent könyvében (*A magyar széppróza*

születése. Bp. 1963.) figyelmét csak a prózai, ezen belül pedig csak a szépprózai alkotásokra összpontosítva fogott a magyar széppróza XVI. századi eredményeinek tárgyalásához. „Tehát a tényekből, és nem előzre föllállított hipotézisből kell kiindulni. Ezek a tények: a prózai könyvek” — mondja bevezetőjében, majd kritériumok megszabásával igyekszik körülhatárolni vizsgálódásainak területét, kiválasztani azokat a prózai alkotásokat, amelyek „szépirodalmi igényűek”. „Mi jellemző erre a szépprózai igényre?” — veti fel a kérdést, majd így válaszol: „Jellemző a gyönyörködtetés tudatos szándéka. Látni fogjuk, hogy ennek az írók hangot is adtak. Jellemző a színes, fordultatos, hangulatos, érzékeltes, szemléletes leírás, ami túlmegy a szűken vett szakmai (teológiai) logikai-appercepciós igényen. Jellemző továbbá az ábrázolt események motiválásának, valamint az egyes szereplők jellemábrázolásának igénye. Jellemző végül a beszéltetés, a dialógusok használata és kedvelése”. Külső jegyek ezek ugyan, de már ennek a választóvizében is felcsillannak a magyar próza első századainak értékei: „Így aztán vallásos értekezés, hitvitázó irat, állatmese, prédikációs-könyv, önéletrajz és krónika került egymás mellé, hogy világos és meggyőző módon kibontakozhassék elemzésük nyomán egy elfelejtett magyar széppróza egészének határozott körvonala és rajza”. A kép tehát egyszerűsödött, ám még mindig igen sok ellentmondást tartalmaz, ha azt nézzük, hogy milyen jellegű alkotások kerültek a próza szűkebb területére, s halmozódik a kérdés, ha a kortárs-Európában tekintünk szét: „Ha a külföldre pillantva akár arra gondolunk, hogy ekkor már németül a teljes biblia lát napvilágot, akár pedig a francia Rabelais máig élő *Gargantua és Pantagruel*-jét vesszük szemügyre: tárgyilagosan le kell szögeznünk, hogy igaza volt Pesti Gábornak keserű előszavában: messze lemaradtunk”.

Nemeskürthy István gondolatának éppen e kérdésben van irodalomtörténeti érdeken túli jelentősége, hiszen arra a korra irányítja figyelmünket, amely a magyar nyelvű szépprózát megszülte, ám egyben kibontakozását is késleltette, mert táplálni nem tudta, s ezzel mintegy évszázadokra meg is szabta az útját. Irodalomtörténeti jelentőségű ugyan, hogy a szerző szakítani mert a hagyományos szemlélettel, és csak azokat a műveket elemezte, amelyek szépprózaiaknak minősíthetők, de már kevésbé aknázza ki a jelen olyan tanulságait, amelyek a „tizenhatodik századiságot” nemcsak megérteni segítik, hanem az értelmezést is adják: azaz olyan távlatok hiányoznak Nemeskürthy művéből, amelyeket századunk irodalmi gyakorlata ad meg, nem pedig a középkor, amelyet a XVI. század követett. Az utókor „minősítésének” a hiánya fedezhető fel könyvében, ennek következtében több alkotást vont be vizsgálódásai körébe, mint amennyit a következősebb szemlélet jóváhagyna; másfelől kevesebb szó esett művében a XVI. század szépprózájának természetéről, jellegzetes vonásairól, az egyes műveken túlmutató kicsengésekről, arról az útról, amelyet a széppróza a XIX. századi újrakezdésig tett meg.

Nemeskürthy István könyvének kétharmada olyan műveket tárgyal, amelyek vagy pusztán fordítások (Pesti Gábor *meséi*, *Ponciánus históriájának* bécsi kiadása, *Salamón és Markalf*, Nagy Sándor *históriája*), vagy szabad átdolgozások (Heltai művének zöme: a *Dialógus*, a

Száz fabula, a Ponciánus históriája, a Magyar Krónika), és így, ha kritériumaink közül az eredetiség nem hiányzik, akkor ezeket a műveket a „magyar széppróza születése” fogalmába csak fenntartással, elsősorban stílusuk, előadásmódjuk miatt vehetjük fel, még akkor is, ha a korabeli olvasóközönség szépirodalmi igényeit elégítették is ki, vagy legalábbis esztétikai mozzanatokat is felfedez bennük a mai kutató. Hiszen a magyar széppróza, és nemcsak a magyar, eredeti vagy nagyjából eredeti jellegű művekben születik meg valójában, s fölvehetjük akár azt a kérdést is, hogy a fordítások egyáltalában előfeltételei voltak-e az eredeti művek megszületésének, vagy pedig ezt az igényt más területeken kell keresnünk. Meggyőződésünk ugyanis, hogy Pesti Gábor meséit, a két Ponciánus-históriát, Heltai műveinek nagyobb hányadát, a Salamonról és Markalfról szóló népkönyvet a XVI. század irodalmát tárgyaló mű egy másik fejezetébe kell sorolnunk, abba, amely már a műfordítás körét érinti. Ebből a szemszögből Pesti Gábor Erasmus ihlette humanista filológiai szempontúsága („A nyelv rátermettségének a próbája: a fordítás” — mondja Nemeskürthy vele kapcsolatban) áll legközelebb a műfordítás fogalmához, Heltai Gáspár egyénisége, szabad átköltései pedig már-már az eredetiség határterületeit érintik.

Heltai már joggal kerülhet a magyar széppróza születését tárgyaló könyvbe. Nemcsak stílusa miatt (Nemeskürthy a „legszebben író magyar írók” egyikének nevezi, akiben megvan a „próza becsére való törekvés, a gyönyörködtetni és tanítva is szórakoztatni akarás”), hanem a kortárs német prózán fellobogó írói szenvedély miatt is, azzal a móddal, ahogy a fordítandó szöveg felgyújtja benne az író, megmozdítja ihletét, megindítja a nyelvi képzelet munkáját, s így a keze alól kikerülő magyar szöveg nemcsak saiatos Heltai-prózává válik, elveszítve fordítás-jellegét, de ezen túl olyan többletet is kap, amely ezt az egyéni prózát széppróza stílussá avatja, a „látás” és „láttatás” villódzásával, azzal a saiatos plaszticitással, amely az elbeszélő próza alapsajátosságai közé tartozik. Heltainak ezt a tulajdonságát Nemeskürthy nagyon szépen, alaposan elemezte, s kimutatta, hogy Heltai ösztönében valódi írói becsvágy lobogott, amely fel-feltört, anélkül, hogy az író ennek tudatában lett volna. Hiszen Heltait írás közben egészen praktikus célok vezették: a prédikátorság didaktikai ihlete (*Dialógus, Száz fabula*) vagy a nyomdatulajdonos polgár üzleti szimata (*Magyar Krónika, Ponciánus históriája*).

Am az idegen szövegekhez tapadó, azokat „magyarító” Heltainak van egy szabad szárnyalású szövege is, amely az eredeti alkotás bevonását kelti, ez pedig mesefordításának 99. darabja. *Egy nemes emberről és az ördögről* szóló meséje. „Heltai német mintájában nincs meg ez a mese, mint ahogyan így, ebben az alakjában sehol másutt nincsen meg. Biztos, hogy Heltai innen-onnan szedegette össze a mese egyes mozzanatait, emlékezetből, talán népmesékből, talán egyik-másik Melanchton inspirálta gvűjteményből. De az is biztos, hogy a mese alakítása, stílusa, megírásának módja és mikéntje eredeti... Nemcsak a *Száz fabula* leghosszabb darabja, hanem XVI. századi próza történeteink, iadcmáink, meséink közül is a leghosszabb” — mondja róla Nemeskürthy, bár a szöveg jellemzésében maga is didaktikai cél-

zattal dolgozik: Heltai antifeudalizmusát jobban kiélezi, mint szükségessékné látszik. Ugyanakkor találónak tűnik Nemeskürthynek a reneszánsz novellára történő utalása éppen ezzel a novellával kapcsolatban, annál is inkább, mert e műfaj lehetősége pl. Bornemissza Péternél is megcsillan. Ez a mese jelenti tehát azt a pontot, ameddig Heltai szépprózaisága az eredetiség felé tartó úton eljutott. Ha ezt látjuk a magyar nyelvű szépprózaiság első megnyilatkozásának, nem méltatlan kezdésből indulhatunk ki.

Heltai prózája azonban még egy szempontból igen tanulságos: az anekdotázó stílus, az írásmód, az ábrázolás magyar nyelvű indulását is jelenti. Heltainál tehát az a próza-út kezdődik, amely, a magyar irodalomtörténészek egy részének véleménye szerint, a magyar próza fejlődésének „fő útját” jelenti. Heltainál még frissen, áttételek nélkül, a szépíróság színező hatása nélkül, meztelenül mutatkozik meg az anekdotizmus alapja. Egyfelől ott van Heltai nyelvi kreációja, amely ma is élvezhetővé teszi írásait, másfelől felfedezhető szövegeiben az anekdota uralma is, amely az ezópusi mesét is átalakítja és az anekdota színeivel futtatja be. A szépirodalmi célzat háttérbe szorulása jellemzi, és éppen ez az a mozzanat, amely a Boccaccio típusú anekdotákból fejlesztett novella-formától megkülönbözteti Heltaiét, s utána a magyar prózairodalom eredményeit egészen századunkig. Didaktikai célzat uralkodik el a szövegen („Kialakult egy morális célzatú, szigorúan a reformáció eszmei talaján álló, de szemléletesen előadott elbeszélésfajta, jellemábrázolás igényével, pergő és ügyesen gördített dialógusokkal, heves és indulatos antifeudális társadalombírálattal. Fanyar ironia, szarkasztikus humor is jellemzi ezt a műfajt” — írja Heltairól Nemeskürthy). A szépprózaiság nehezen érvényesülhet az ilyen irányzatosságban, hiszen nem az esztétikai tudatosságon van a hangsúly, hanem a didaktikain. Ebből következően a kreatív fantázia is háttérbe szorul (pedig Heltainál éppen az *Egy nemes emberről és az ördögről* szóló meséjében tapintható ki, hogy mire lenne képes, ha nem nyomnák el nevelő szándékok!), „röghöz kötött” lesz (Heltainál ez az idegen szövegekhez szorosan tapadó magatartásban nyilatkozik meg, később abban, hogy az írónak mindig kellett egy „szilárd pont”, amelybe kapaszkodott, egy „kis élet”), „földközben” marad, és nem meri megízlelni a *kitalálás* teremtő gyönyörűségét, aminek az lesz a következménye, hogy világképe nem szerveződik szélesebb panorámává, nagyobb koncepciójú látomássá (az önéletrajz-típusú próza éppen úgy ezt mutatja, mint ennek az anekdotába redukált formája Hermányi Dienésnél vagy Mikszáthnál). Ezt mondja ki Nemeskürthy István is, más gondolat-kapcsolat összefüggésében: „Az magyarázza, hogy a hasznosságra törekvés, a mindennapi élet erkölceit jobbitani akarás, az olvasó meggyőzésének vágya arra kényszerítette az író, hogy a mindennapi életet a maga közvetlenségében ábrázolja, hogy példáit, utalásait, kiszólásait, nyelvét, stílusát a nép életéből vegye. . .” A „szépnek” és a „hasznosnak” sajátos viszonya alakul ki tehát, amelyben a „hasznos” elnyomja amant, egyeduralomra téve szert (évszázadok folyamán ez a „hasznos” mozzanat bővül, illetve változik, s „nemzeti”, „bíráló”, „szociális” tendenciává lesz, s megszabó jelleget kapva, a prózai műfajok torzulásait is előhívja: az anekdotából nehe-

zen alakult ki a novella tisztább válfaja, a szilárd szerkezetű regény, a magyar regény mozaik jellegű maradt, s még tovább menve, ez szabta meg az író és témája, ebből következően az író és világ, másfelől az író és olvasó viszonyát is — a közöttük levő egészen intim, testközeli viszonyt. Heltainál még a prédikáció, később a szónoklat és mese hallgatóságot feltételező magatartása nyilatkozik meg, s üt át az írott szövegen, elnyomva az analitikus tendenciákat.

Pedig a XVI. század prózairodalma ezt a lehetőséget is felvetette Bornemissza Péter munkásságában, amelyet Nemeskürthy István „az önálló fogalmazású széppróza kezdetei” című fejezetben tárgyal. Éppen Nemeskürthy érdeméből ma már tisztán látszik, hogy Bornemissza Péter a régi magyar irodalom egyik legnagyobb írói egyénisége: megvalósulásaiban, s még inkább írói szándékaiban. Természetesen Bornemissza sem egyértelműen író még, de tisztább írói képlet már, mint kortársai. Színezi ugyan gondolkodását és indítékait a prédikátor-ság, ám ő az, aki ki tudja mondani az írásnak egy primitív hasznosági elvén túlmutató változatát is: „Mind ez sok históriáknak írási pedig arra valók, és az én sok beszédim arra mennek: az emberi természet micsoda önmagátul?” A lélektaniség érdeke szólal meg itt olyan erővel, hogy el tudja nyomni azokat a prédikatori indítékokat, amelyek Heltainál még oly erősen hatottak, és Bornemissza fő művét, az *Ördögi Kisértetek* címűt, kiemelik a vallásos ihletésű irodalom köréből, és világi jelleget adnak neki. Az írásra kényszerítettség lelkiállapotát is ismeri már: „Kényszerítettem írnom az ördögnek sokféle kísértetiről, de oly iszonyuk jutának eszembe, hogy félve írnam és sírva kérném az Istent, bízná másra azféle írásokat”, sőt feldereng benne a jövő gondolata is, az eljövendő nemzedékek, akiknek szólni akart. „Ezt is csak az jövendő emberekért írom...” — mondja egy helyütt az *Ördögi Kisértetekben*, ösztönösen is árulkodva a benne forrongó indulatokról.

Bornemissza Péter nem egyhúrú és nem ösztönös író. Életeleme az irodalom, a vallomás pedig az ösztönzője; beleépültek életébe. Fiaitkorában Szophoklész *Elektráit* fordítja magyar nyelvre, és szép lírai versben vall Budára vágvakozásáról. aztán prédikátorként csak úgy ontia a szövegeket, elsősorban prédikációit, amelveknek részleteibe szórja írói indulatait, mindenekelelt azzal, hogy megmutatja: a Bibliát nemcsak a prédikátor, de az író szemével is olvassa, a bibliai szövegekben. a Biblia epizódjaiban novellatémákat lát, és erős lélektani érdeklődéssel merül el a történetek hőseinek lelki világában, kutatva a „miértetek”, a tettek mögött a lelki rusókat, s elindul az emberi lélek akkor még töretlen világa felé. Az *Ördögi Kisértetek* című könyve már teljes egészében ennek a lélektaniságnak az inspirációja nyomán jött létre. Már az is figyelemre méltó lett volna, ha csak azt írja meg, amit Balassi Bálint emleget: „...mert Péter Pap is megírta az Kisértetek-rül írt könyviben ezelőtt egynéhány esztendővel, mint merölt el az magyar nemzet az szerelemben...” Ez a könyv sokkal több annál: a vallomás műfajának egy sajátos megjelenése is, szubjektivitásával e könyvben nő naggyá és válik fontossá az író személye, ezen túl pedig egy nagy lélektani tanulmány körvonalai sejlenek fel benne. Igaza van Nemeskürthy Istvánnak, amikor azt mondja:

„... Bornemissza a magyar irodalomban elsőként, a világirodalomban pedig az elsők között ábrázol kétségkívül fennálló, tehát igenis reális, belső lélektani és lelkiismereti problémákat...” Felfedezései nem lebecsülendők: vezérmotívuma, könyvének lelki talaja a kényszerű tett tudomásulvétele: „Az emberi élet szinte elviselhetetlen. Amint az alcím is mondja: ez a megfertéztetett világ röttenetesen utálatos. De miért? Hiszen isten, a világ és az élet alkotója, végtelenül jó! Ő nem lehet a világ röttenetes utálatosságának oka... Az élet elviselhetetlenségének oka: az emberek gonoszsága. De ez a magyarázat se kielégítő. Bornemissza megfigyelése szerint ugyanis az emberek nem minden esetben akarnak rosszak lenni vagy bűnt elkövetni, mikor mégis gonoszak. Sőt: sokszor küzdenek bűnük ellen, mégis elkövetik. Tehát az emberek gonoszságának valami különös oka van, mely, modern hasonlattal élve, mint valami kórokozó, szándékunk ellenére hajt bennünket a gonoszság felé...” — Így foglalja össze Bornemissza gondolatmenetét szerzőnk. Bornemissza felismerése a maga korában nem volt megmosolyogni való dolog, még ha a szerzőben motozó prédikátor az ördögre mutat is, amikor a gonoszságra hajtó erőt akarja megnevezni. Hogy ennek mekkora volt ihlető ereje, talán az mutatja legjobban, hogy Bornemissza eljut a kételkedés egy egészen szélső pontjára is: „Talán Isten sincsen, hanem csak mondják, hogy Isten vagy; avagy, ha vagy, ide nincs semmi gondja...”

Ebbe a lélektani keretbe vannak beágyazva Bornemissza szépirodalmi megnyilvánulásai — novellavázlatainak sora. A prédikatori példázódás erős ugyan, és meg tudja akadályozni, hogy a novellavázlatok elszakadjanak háttérüktől, s kifejtve a szépirodalmiság magasabb régióba emelkedjenek, de a novella megjelenésének lehetőségét egészen félre nem érthetően hirdetik: egy predikátor-Boccaccio szórta itt szét kinoseit. A novella ösképlete ez a pár soros, inkább csak hírt adó forma, e műfaj Boccaccio előtti állapotában, de szépirodalom már, mind a benne megragadott helyzet, mind az előadásmódot illetően. Íme egyik híres kis novellája Balassi Menyhárról: „Balassi Menyhár beszélt a szörnyűségét az lator bujaságnak, hogy ő elein Budán mikor az friss polgár feleséget el hozatná, az bűntétel után el utalá őket, és emelget bele, gondolván egyebek is mint undokoskodtak vele. Azért nem fekhett egy ágyba velök, hanem elűzte mellőle, és párnát hagyított neki. Amaz éten-éccaka mind elmorgott vele”. Az undor felébredésének lélektani megragadása ez a pár soros „novella”, ám előadásmódora, téma-kezelése már a szépirodalomba is utalják az ilyen típusú Bornemissza-szövegeket. Az *Ördögi Kísértetek*ben éppen ezért egy magyar *Dekameron* csíráit kell látnunk, s benne annak az „újnak” a születését kell üdvözlönnünk, „amelyet csak a következő századok oldottak meg tökéletesebben”, s ez az „ember belső világának művészi igényű ábrázolása”.

Ennek egy terjedelmesebb, egész műbe projektált törekvését elsőnek Veresmartv Mihály villantia fel a XVI—XVII. század fordulóján, megírva *Megtérésének históriáját*, amelyben a „külső történet” egészen háttérbe került, és a lélek rajza foglalja el a fő helyet. Intellektuális próza született ekkor, hiszen a vallomást író figyelme mindentől gondolataira összpontosul, s messze túlmutat eredeti indítékán,

ti. azon, hogy egy református predikátor hogyan inog meg vallásában és tér át a katolikus hitre. Érzelem és intellektus fog össze ebben a szövegben, s egyenesen a tanulmány felé indítja el a vallomás műfaját. Ugyanakkor az elemzés módszere talán a legfontosabb mozzanat, amelyet a XVI. század a prózairodalomban produkált: Veresmarthy Mihály író, olvasónak író, és a beszélt szöveg, az előadás szóbelisége nem a kenyere. Ha a magyar prózairodalom gyermekbetegségei után kutatunk, Veresmarthy tanulságait nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ő mutatja meg legvilágosabban, hogy az analízist leginkább éppen az írásba foglalt szóbeliség zárja ki, hogy a gondolati érveket ennek következtében az anekdota foglalja el — s így a prózát nem engedi magasabb szintre emélni. Veresmarthy kísérlete azonban folytatás nélkül maradt: az írott irodalom a szóbeliséggel szemben vereséget szenvedett, s ez az, ami annyira hátra vetette a magyar prózairodalmat. Az intellektuális próza szabadabb nekifutásai helyett, az egyseges világkép kialakítás helyett, végső fokon az elemzés és gondolatosság emelkedettsége helyett maradt az anekdota földközele, „realitása”, a valóság morzsái az „egész” igénye nélkül. Veresmarthy kezdeményezését, aki az önéletrajz műfaját először valósítja meg Magyarországon, folytatói, mint Bethlen Miklós az önéletrajzban vagy Mikes Kelemen ennek egy alaki változatában, továbbvitték ugyan, ám nem a regény irányában, hanem vissza a miniatűr történet, az anekdota felé. Tragikus, hogy az út végén Hermányi Dienes József műve áll a világról összegyűjtött törmelék-halmazzal: anekdotikus történetkéivel. Éppen ezért jelképes erejű az a küzdelem, amelyet a református hitében megingott Veresmarthy vív prédikátor társaival: ő ugyanis írásban szeretne vitatkozni, amazok pedig a gondolatcserének éppen ezt a módját rühellték. S míg folyt a huzavona a vita módját illetően, Veresmarthy szeme megnyílt prédikátor társai elmaradottságára, arra a primitív műveltségre, amely a szóbeliség melegágya, aminek következménye, hogy nem az intellektuális gondolat, hanem az anekdota egyszerűbb szemléletessége az érv. Az ő szövegeiben is előfordulnak anekdoták, ám szerepük immár csak színező, de nem az érvek szerepét játsszák, mint még Bornemisszánál is.

Nemeskürthy István könyvének a legnagyobb érdeme (a Heltairól szóló részen kívül) Veresmarthy Mihály prózájának felfedezése. A magyar irodalomtörténetírás megfeledkezni látszott róla, az egyházas szempontok eltakarták művét, amely a *Régi magyar egyházi írók* című sorozat poros kötetekben megjelent ugyan 1871-ben, de világi jelentőségére ez nem tudta felhívni a figyelmet. Műve nemcsak lezárt egy korszakot (a XVI. századot), de feltárt egy lehetőséget is, amelynek századokig nem akadt folytatója. Műve eredeti írói alkotás, egyúttal pedig intellektuális próza-szöveg is, amelyben az író „minden hevülete önmaga és lelki problémái ellen irányul”. S ez nemcsak a XVI. század világiassága szempontjából jelentős, más korokban is szívesen szemlélnénk hasonló törekvéseket.

Nemeskürthy István könyve tehát végső fokon az irodalomtörténetírásban annyira nélkülözött esztétikai elvnek igyekezett érvényt szerezni, „négy író tíz szépprózai műve” bemutatásával. Végezetül azt is meg kell mondanunk, szemléletének részleteibe a „feudális — anti-

feudális" dilemmája is beférkőzött, és ez a kritérium uralkodott mind a Heltairól, mind a Bornemisszáról szóló fejezetben, megnyilatkozva a Veresmartyról szóló részben is („... polgár ugyan Veresmarty is, mint Heltai vagy Bornemissza, de könyvében híre sincs a korábban szinte természetes antifeudalizmusnak... az uralkodó osztállyal szemben tisztelettudó, sőt alázatos...” stb.). Műve summájában azután az esztétikai szempontokról teljesen megelégedve, az írók politikai szempontú méltatását adja, mondván róluk, hogy „a reformáció szabta és maguk vállalta irodalmi hivatás mindvégig a nép oldalára állította őket. A régi magyar prózáírók számára írni és a népet szolgálni egyazon dolog volt...” Ugyanakkor azonban azt is meg kellett állapítania, hogy „végtelenül fontos szempont volt és maradt sokáig a hasznosság, a célszerűség, a közérthetőség, az egyszerű és világos nyelv, a kétséget nem hagyó mondanivaló. Emiatt elsatnyult az olasz típusú elbeszélés, viszont rendkívüli mértékben kivirágzott a politikai célzatú kemény társadalomrajz és -bírálat”. Ezek az idézetek jól mutatják, meddig jutott el a magyar irodalomtudomány olyan fontos kérdés megítélése terén, mint amilyen a magyar prózairodalom múltja.

SZÍNHÁZ ÉS METASZÍNHÁZ

Jovan Hristić

Manapság a legtöbb kritikus kész azt állítani, hogy a tragédia halott. Ha a tragédia a mai műsorokon nem is szerepel, annál inkább reneszánszát éli a kritikában: a kritikusok, akik a tragédia halálát hivatottak megállapítani, egyben szükségszerűnek érzik, hogy elmondják véleményüket magáról a tragédiáról. Csupán annak a ténynek a megállapítása azonban, hogy a tragédia halott, nem sokat jelent; különösen az okok és az előzmények feltárásában. Kétlem, hogy George Steinernek *A tragédia halála* című könyve több lenne egyetemi elemzésnél, skolasztikus vitánál, ha nem vetne föl egy kérdést, éspedig: mivel tudtuk manapság elérni azt az univerzálisat, ami a maga idejében a tragédiát jellemezte? Létezik-e ma olyan drámai forma, amelynek univerzális volta a tragédia univerzalizálásával vetekszik? Mert az ókori tragédiát nem a „boldogságból a boldogtalanságba esés” vagy „könyörület és félelem”, még csak nem is a mechanizmusának abszolút szükségszerűsége teszi olyan vonzóvá. Ezek a jellemvonások külön-külön a mai színpadon is láthatók. A tragédia legjobban univerzalizálásával ejti csodálatba napjainkat.

Mit tettünk, hogy elérjük a tragédia univerzális voltát? Egy nemrégiben tanultmányban Lionel Abel amerikai kritikus és drámaíró megfelelő kifejezést talál arra a drámai formára, amely szerinte annyira univerzális, mint a tragédia. Ez a kifejezés a „metaszínház”.^{*} Ma már van teória és metateória, matematika és metamatematika, nyelv és metanyelv, etika és metactika, és semmi okunk sincs arra, hogy ne beszéljünk színházról és metaszínházról, annál is inkább, mert ez a kifejezés találó, időszerű, és mert valóban jelent is valamit. Abel definíciója a metaszínházról azonban eléggé komplikált. Két dologra hivatkozik; az első: „a világ egy nagy színház”, a másik: „az élet álom”. Ezzel a két tényezővel szeretném filozófiai alapokra helyezni a metaszínházat; de ha Brecht az egyik követője ennek a formának, ahogy Abel gondolja, akkor is nehezen lehetne bebizonyítani, esetleg csak egy bő szofisztikus bizonyítással: Abel szerint Brecht meg volt győ-

^{*} Lionel Abel: *Metatheatre*, Hill & Wang, New York 1963.

zódve arról, hogy „az élet álom”. A modern művészet azonban mindig többet szenvedett a saját filozófiájától, mint a legádázabb ellenségétől.

Vannak sokkal egyszerűbb állítások, melyek Abel szerint nem eléggé megfelelőek. Fölsorolom ezeket, mert úgy tartom, hogy bőségesen elegendők a metaszínház strukturális magyarázatához. „Létezik bizonyos számú dráma”, mondja Abel, „melyek tudunkra adják, hogy a hősök és az események az írói invenció szülöttei... és kevésbé erednek a világ tüzetes megfigyeléséből.” Nem eléggé világos az állításnak ez a része: „a világ tüzetes megfigyelése”, mert az író perceptív tulajdonságához tartozik, amely a reális művészet alapja. Ami az „írói imaginációt” illeti, vonatkozhat minden napjainkig megírt drámára: a Dr. Asztrov alakjában megmutatkozó Csehov-imaginációra nem kevésbé, mint a Beckett-hősökre, Vladimirra és Estragonra. „De”, mondja Abel Brechtről, „Brecht hősei bábok, és a szerző mindent elkövet, hogy azok is maradjanak. Meg se kíséri, hogy igazi személyeknek ábrázolja őket. Abban talál élvezetet, hogy mechanizmusukat adja elő. A cinizmust, melyet a modern diktátorok az igazi emberekkel éreztek, Brecht hőseivel szemben juttatja érvényre.”

Napjainkban a metaszínház az, ami az antik világnak a tragédia volt: univerzális drámai forma, amelyben egyes emberi sorsok a végéig megvilágíthatók. A metaszínház nemcsak a tragédiához való viszonyában válik el a többi drámai formától; a metaszínház igazi természetű a realista drámához való viszonyában mutatkozik meg. Kórusaival, maszkiáival és koturnusaival a tragikai színház sokkal közelebb áll a metaszínházhoz, mint ahogy első pillantásra tűnik. Ebben az esetben azonban megtéveszthet bennünket Ibsen kísérlete: Ibsen szükségszerűen tragikus véggel zárja a cselekményt. De ha az öröklődő szifilisz ugyanannyira hat is ránk, mint a bosszú, átok vagy az istenek kajánsága, az előbbi eredete zárt ajtók mögött, hotelszobákban, lányszobákban van. Ibsen hősei magánszemélyek. A tragédiában viszont egy alak sem magánszemély: a tragédiák hőseinek nincs hálószobájuk, de van sorsuk.

A realista drámához viszonyítva a metaszínháznak meghatározott tulajdonságai vannak. „A világ egy nagy színház”, mondja Lionel Abel, pontosabban: a színház a világ, mert a metaszínházban nem létezik semmi, kivéve azt, ami a színpadon történik. Beckettnek *A játék végén* című drámájában Hamm a szüleit szemetesekánában tartja, ez azonban nem azt jelenti, hogy a kannákat külön erre a célra hozta szobájába, hanem azt, hogy a színpadon található mindaz, amire szükség van. Anouilh *Antigonéjában* viszont akármennyit is beszélnek „a semleges dekorációról”, érezzük a hálószoba és Kreón kabinetje közötti különbséget: az elsőben meleg csokoládé gőzölög, a másodikban bürokratikus sűrű bútorok állnak, és lehet, hogy a falon függő Kreón-kép is ezt a célt szolgálja, s az is ezt érzékelteti, ahogy a személyek beszélnek róla. Anouilh időszerűvé akarta tenni a tragédiát, azonban familiárisrá tette, magánkörnyezetbe helyezte (különösen azokat a magánvonalozású részleteket kell figyelembe venni, amelyeket Kreón Antigoné bátyjairól közöl), ahol az emberek alszanak és esznek; az antik tragédiák hősei viszont a sorsból és a versekből élnek.

A metaszínházban tehát a színpad nem „háromfalú szoba”; mindaz, ami létezik, a színpadon van; mindaz, ami létezik, színpad. A *Godot-ra várva* című drámában Poco és Liki a színpad egyik felén jönnek be és a másikon távoznak. A következő jelenetben ott jönnek be, ahol az imént kimentek, és arra távoznak, ahol előzőleg megjelentek. Hol voltak közben? Olyan illúziót kelt mindez, mintha közben valahol lettek volna, valahonnan jönnének vagy valahova mennének. Így Beckett két dolgot is elért: a realista színház konvencióit kihasználta különböző célokra. A lényeg az, hogy Poco és Liki nem voltak sehol, sehonnan sem jöttek és nem mennek sehova; mozgásuk értelmetlen, holott meg vannak győződve arról, hogy fontos dolog után járnak. A realista színház illúziójával Beckett azt az illúziót teremti meg, amelyben Poco és Liki él, mert a színházon kívül nem létezik semmi, és a misztikus hírnök is, aki jelenti, hogy Godeau úr nem fog jönni, szintén nem jött sehonnan sem. A régi kozmográfusok úgy képzeltek el a Földet, hogy egy nagy tengeren úszik; a metaszínház színpadát ugyanígy veszi körül a nemlét tengere.

Most pedig figyeljük meg a hősöket. Nagyszerű Hamlet-analízisben Lionel Abel azt állítja, hogy Hamletnek az a problémája, hogy nem akarja vállalni azt a szerepet, melyet az apja szelleme szánt neki: a tragédia nélküli, vérbosszús melodramai szerepet (nincs tragédia, mert Hamletnek a nagybátyját kellene megölnie, nem az anyját). Négy drámaíró van a *Hamlet*-ben: Claudius, Polonius, a Szellem és maga Hamlet. Mindegyik azt szeretné, hogy Hamlet az ő drámáikban szerepeljen, ám Hamlet is meg akarja írni a maga drámáját. Hamlet az első hős, aki visszautasítja szerepét, mint később Don Juan vagy Max Frisch *Stillere*. Hamlet orestészi személy, akinek szigorú Erzsébet-korabeli melodramában van szerepe, és a tétovázása onnan ered, hogy maga Shakespeare sem tudta, melyik drámafajtaiba is illessze hősét. Shakespeare, Abel szerint, tragédiát akart írni, de mivel Hamlet akciója nem lett volna tragikus, az antiakcióból filozófiát csinált. Azonban csodálatos, hogy Shakespeare, aki Gonerilt és Macbethet alkotta, nem tudott egy Klitaimnéstrát teremteni, hanem a gyilkos szerepét a képzelet nélküli tirranusnak, Claudiusnak adta. Abelnek ezek az érvei csak részben helytállóak, sokkal fontosabb az, hogy Shakespeare-nek az istenek és az isteni szózatok helyett csupán „gyatra Szelleme” van, aki éjjel az őrséget ijesztgeti.

Erről még szó lesz a továbbiakban. Ebből a Hamlet-magyarázatból a metaszínház egy másik tulajdonsága is megvilágosodik: a hősök mindaddig nem reálisak, amíg saját szerepük nincs. Ha filozofikusan gondolkodunk, akkor azt mondhatjuk, hogy a hősök a realista drámában szubsztanciálisan vannak meghatározva, a metaszínházban viszont funkcionálisan. Más vonatkozásban: a realista dráma a színpadi és az életben levő alakok között intuitív kapcsolatot teremt, a metaszínház viszont diszkurzív. A realista drámákban a funkció felfogása az egyik legkedveltebb fordulat: Csehov Ványa bácsija fegyvert ragad, amikor rájön, hogy ki is volt egész életében, viszont Genét *Balkonjában* a hősök csak akkor válnak reálissá, amikor valamilyen szerepet játszanak. Jól ismerjük a melodramai cinizmust, amellyel felfedek a funkció alatt rejlő egyéniséget — például Montherlant *Halott királynőjében* —, de amikor Montherlant el akarja tüntetni

Malatestae-t, aikkor egyszerűen a szerepét semmisíti meg: míg Malatestae haldoklik, magánbiográfusa a *Vita Illustrissimi Sigismondi Malatestae*-t szaggatja.

A metaszínház és a tragédia viszonyáról is kell szólnunk.

„Miért van az, hogy az európai drámaírók, bármennyire is igyekeztek, nem tudtak tragédiát írni?” — kérdezi Lionel Abel. „A probléma nehézségének nagy része talán egy szóban kifejezhető: öntudat... Ha Antigoné annyira öntudatos lett volna, hogy kételkedik cselekedetei motívumában, tragikus lett volna-e sorsa? Az öntudat hiánya ugyanúgy jellemző tulajdonsága Antigonénak, Ödipusznak, Oresztésznek, mint Hamletnek, a nyugati metaszínház kulcsalakjainak.” Viszont mindez túlságosan tradicionális megfogalmazás, és csak annak a megértését segíti, hogy Hamlet és Descartes majdnem kortársak: amikor Hamlet feltűnt a színpadon, Descartes hatéves. Amikor megjelent az *Értekezés a módszerről*, Hamlet harmincéves volt. Viszont a tragédia problematikáját a mi időnkben azzal magyarázni, hogy az öntudatra és az intelligenciára hivatkozunk — egyszer valaki azt mondta, hogy Giraudoux „túl intelligens volt ahhoz, hogy tragédiát írjon” —, csak azt jelenti, hogy savanyú a szőlő. Ilyen megfogalmazásnak lett is volna célja mindaddig, amíg nem jelentkezett a metaszínház, amelynek az a szerepe, hogy univerzális voltával fölcserélje a tragédia univerzális voltát.

Ugyanezt vallja Abel is, amikor a valóság fogalmaira és az illúzióra hivatkozik. Mert amikor a *Balkonban* a hősök felveszik a kosztümöt, és generálist vagy püspököt játszanak, nem áltatják magukat illúzióval, mint ahogy Thurber Walter Mittyje teszi. A metaszínház szemszögéből azt a mérget kifogásolhatjuk, amely *A cselédlányok* című dráma végén visszalök bennünket a valóságra és az illúzióra osztott világba, a dramaturgia világába. Ebből a szempontból Pirandello drámái még nem metaszínházaszerűek, mert a szerző — igaz, a legszerencsésebben — kihasználja a valóságnak a reálisra és a nem-reálisra való szakadását. Ha a szereplők nincsenek is tudatában ennek, a nézők előtt nem kétséges. Pirandello egy nagyszerű metaszínházi felvonást teremt: amikor Madame Pace a neki készített dekorációtól csábítva megjelenik. Ghelderode Eskurialjában a király és az udvari bolond elcserélik szerepüket, de játékuk vagy metaszínházuk a királynő halálhírére megszakad. Ghelderode megérezte, hogy a halál a legbiztosabb jele a valóságérzésnek. Az igazi metaszínház a haláltól is megköveteli, hogy szerep maradjon.*

Vizsgáljuk meg a metaszínház és a tragédia viszonyát. Vegyünk példának egy modern változatot.

Amikor az örök megfogják a bátyja holttestét temető Antigonét, és Kreónhoz vezetik, Anouilh kórusa a következőket mondja: „Itt van. Nincs menekvés. Most már minden önmagától jön. Ez az, ami kényelmessé teszi a tragédiát.” Nem tudjuk elképzelni, hogy egy antik kó-

* Létezik ilyen dráma is, pl. Michel de Ghelderode *La Balade du Grand Macabre*-ja. Azonban a halál nem individuális személyként, hanem mint fogalom jelenik meg a „Le Grand Macabre” groteszk figurájában. El kell hinnünk, hogy ha patetikus szerep is az individuális halál, mégsem lehet teljes szerep. Mint mindig, a halál a legegyszerűbb megoldás, de a legnagyobb probléma is. Ezért jobb nyugton hagyni.

rus ilyesmit mondana. A kórus a közvetítő köztünk és a világ sorsa között. A kórus ad gondolati formát a sorsnak, és főnévessé teszi azt, ami különben csak szép, univerzálissá azt, ami különben csak közös. De a kórusnak még egy szerepe van. Egészen az első versszakig csak maszkokban és kotrunusokon állnak előttünk a szereplők, és hosszú költeményeket szavalnak. Amint azonban a kórus énekelni kezd, a maszkok valódi emberekké válnak, a költemény igazi szenvedéssé. A színpad mögött az istenek valósága húzódik, és a színpadot a kórus avatja az emberi valóság színterévé.

A realista drámának nincs szüksége kórusra, mert nincs benne semmi olyan dolog, ami egy pillanatban univerzálissá válhatna. A realista dráma, mondja Abel, azt mutatja, hogyan lehet ideák nélkül drámát írni. Brecht, Dürrenmatt, Max Frisch hősei kilépnek a proszcéniumra, és közvetlenül a nézőknek beszélnek, énekelnek, szavalnak, vitatkoznak. Valami módon maguk a hősök veszik át a kórus szerepét, de itt a kórus nem reális, és nem is kell oly módon reálissá válnia, ahogy a realista drámákban. A tragédiában a kórus azt teszi valóságossá, ami a színpadon történik, a metaszínház modern kórusa pedig azt, ami a színpad mögött, illetve a színpad körül zajlik le; itt már nem az istenek élnek, akikben annak idején mindenki hitt vagy legalábbis nem kételkedett. A színpad mögött csak eszmék, formulációk, definíciók vannak, amelyek éppoly megmásíthatatlanul uralkodnak az embereken, miként az istenek uralkodtak egykor. Az eszmék a metaszínház abszolút valóságát jelentik, mint ahogy az istenek a tragédiák abszolút valóságát.

Mindez még nem minden. Mondtam már, hogy a kórusnak az a szerepe, hogy a színpadi akciónak gondolati keretet adjon, és hogy univerzálissá tegye. A metaszínházban a hős maga a kórus, és az akciónak közvetlen gondolati formája van. Beckettet analizálva Abel egy helyen azt mondja, hogy drámái azt az érzést keltik, mintha bizonyos tragédiák már előzőleg megtörténtek volna: amikor a függöny felgördül, mi annak vagyunk szemtanúi, ami csak azután történik, olyan hatodik felvonásfélének nevezhetnénk. De ez az időbeli meghatározás tévútra is vezethet bennünket. Semmilyen kataklizma nem történt azelőtt, hogy *Vladimirt*, *Estragont*, *Clovot* és *Hamnot* megláttuk. Ők a kórusai egy tragédiának, de hol van a tragédia? Legvalószínűbb, hogy a nézőtérén.

A végső kérdésre, hogy sikerült-e a metaszínháznak elérnie a tragédiák univerzális voltát, nehéz felelni. Gondolom, hogy egy dolog feltétlenül biztos: a metaszínház az egyedüli formája az univerzalitás elérésének. Erről győznek meg bennünket a *Godot-ra várva*, *A játék vége* vagy a *Boldog napok* című művek, melyek új formában tudták visszaadni a tragédiák legvonzóbb tulajdonságait.

F. K. fordítása

NYELVMŰVELÉSÜNK FŐ KÉRDÉSEI

Kek Zsigmond

A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület alakuló közgyűlésén (1964. január 29-én) elhangzott előadás.

Ne kezdjük nagy szavakkal, ne beszéljünk alapkötetetről, fordulópontról, új korszakról. Azt majd eredményei fogják megmutatni, hogy a most induló munka minek minősíthető. Egyetlen kétségtelenül ráillő jelzőt fűzünk csak hozzá, azt, hogy nagyon, de nagyon szükséges. Ezt, azt hiszem, nem is kell hangsúlyoznunk, egyébként nyelvünknek, nyelvi kultúránknak abból a helyzetképéből, amelyet a későbbiekben felvázolunk, eléggé nyilvánvalóvá lesz mindnyájunk számára.

Különben igen méltánytalan dolog volna csak azt is állítani, hogy most kezdődik a nyelvművelés. Lebecsülnénk vele iskoláinkat és közoktatási munkásainkat, lebecsülnénk a sajtó és a rádió munkásait, színházainkat, lebecsülnénk íróinkat, költőinket.

Méltánytalanok volnánk közoktatási munkásainkhoz, akik tanyai iskolákban, községeinkben, városainkban hosszú évek óta sérényen plántálják gyermekeinkbe a nyelvi kifejezés, a nyelvi műveltség alap-elemeit, s meg kell mondanunk elég nehéz helyzetben, szükségünknek megfelelő előképzettség és szaksegítség nélkül. Elhallgatnánk a sajtó és a rádió munkásainak igyekezetét, akik nem kevésbé felelős poszton végzik hivatásukat szintén kellő szakmai nyelvi képzés nélkül, csak a gyakorlati munkában nyert tapasztalataikra támaszkodva. Megfelelkeznenk színészeink lelkes, önfeláldozó munkájáról a városi színpadokon és falusi dobogókon. És méltánytalanul mellőznénk az írott szó elhivatottjainak, íróinknak, költőinknek, publicistáinknak betűre, gondolatra, szellemre nevelő buzgalmát.

Egyesületünkkel csak szervezettebbé, céltudatosabbá és eredményesebbé szeretnénk tenni ezt a sok igyekezetet. Tisztázni valamennyiünkben céljainkat, pontosabban megismerni feladatainkat, és tömöríteni erőinket, segíteni egymást e céljaink és feladataink minél határozottabb megvalósításában. Rendszeresen, szakadatlanul tudatosítani magunkban, mindnyájunkban a nyelvi műveltség parancsoló szükségét, és ránevelni magunkat nyelvünk rendszeresebb ápolására, céltudatosabb művelésére.

Próbáljuk meg most röviden, tömören leírni nyelvünk, nyelvi műveltségünk mai állapotát. Ehhez nem árt egy kis összehasonlítás a múlttal, noha nem vagyok barátja a múlt és jelen hangzatos szembeállításának, bármilyen hálás is ez a téma. De nem is a helyzetnek, a lehetőségeknek, hanem a céloknak, a feladatoknak összehasonlítására gondolok.

A régi Jugoszláviában a magyar nyelv művelése gyakorlatilag a veszélyeztetett anyanyelv védelme érdekében a ránkényszerített államnyelvtől való elzárkózásban nyilvánult meg. A magyarok zöme nem tanulta meg a szerb nyelvet, csak amennyire foglalkozásánál, hivatásánál fogva erre kénytelen volt, s visszahúzódott nyelve várába. Ezt bizony még ma is megérezzük mi, az idősebb nemzedék. A magyarok egy kisebb része egyéni boldogulása érdekében egyszerűen lemondott anyanyelvéről, vagy legalábbis ápolásáról. Ritka és egészen kivételes volt, tehát általános szempontból mellőzhető az az eset, hogy valaki tudatosan fejlesztette mindkét nyelvi ismereteit. Nagyjából tehát az volt a helyzet, hogy a két nyelv közül valamelyik a másiknak a rovására ment. Vagy az egyik, vagy a másik. A kétnyelvűség sem mint cél, sem mint nehézség, nem volt érezhető.

Ma a szerbhorvát nyelv ismerete nem politikai kényszerűség, nem kénytelenség, hanem az általános fejlődésbe való illeszkedés eszköze, az előrehaladás természetes eszköze. Semmiféle jogi hátránya, társadalmi kára nem származhat abból senkinek, hogy nem ismeri köztársaságunk többségének a nyelvét, nem előfeltétele ez a boldogulásnak, mégis mindenki a maga módján, a maga környezete és életcélja szerint, kisebb-nagyobb mértékben, *magától* igyekszik elsajátítani a szerbhorvát vagy a szlovén nyelvet anélkül, hogy ezért le kelljen mondania a magáéról, el kelljen hanyagolnia anyanyelvét.

Mai helyzetünknek jellegzetessége *a tudatos és akart kétnyelvűség.*

Ez szabja meg tehát feladatainkat. Hacsak nem hunyjuk be szemünket a valóság előtt, nem beszélhetünk klasszikus, megszokott értelemben vett anyanyelvművelésről. Mert a mi mai körülményeink között nem kell és nem szabad, hogy az egyik nyelvnek az elsajátítása a másiknak a rovására menjen, tehát nemcsak lehetővé kell tennünk, hanem minden eszközzel elősegítenünk, hogy mindegyikünk a maga egyéni helyzete, foglalkozása, hivatása és felfogása szerinti mértékben fejleszthesse mindkét nyelvet.

Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy a nyelvoktatásnak, a nyelv-művelésnek, a nyelvi kultúra fejlesztésének minden eszköze valóban ezt a célt szolgálja, hogy egyrészt egyik nyelv elsajátítása ne menjen a másiknak a rovására, másrészt ne fejlődjön ki valami, a fejlődés lehetőségét kizáró keveréknyelv.

Azzal mindenki tisztában van, ha sokan megfélemlenek is róla, hogy az anyanyelv alapos ismerete, tudatos használata nélkül nincs semmilyen alapos ismeret, igazi szakismeret sem, hogy anyanyelvi kultúra nélkül nincs semmilyen kultúra, sem általános, sem szakmai, sem irodalmi-művészeti kultúra. De azt már nem mindenki tudja, hogy aki nem ismeri eléggé, nem kezeli szükségei szerint szabadon, alkotó módon az anyanyelvét, az nemcsak nem haladhat igazán előre az élet

semmilyen területén, hanem más nyelvet sem tanulhat meg tisztességesen. S ha úgy-ahogy megtanulja is, nem sok hasznát veszi, a magáén meg csak ront vele.

A kétnyelvűség talaján tehát *a nyelvművelésnek ezzel a helyzettel kell számolnia*, aki nem tud igazán jól magyarul, akinek nincsenek biztos, szilárd nyelvismeretei, aki nem tudatosan is, hanem csak ösztönösen használja anyanyelvét, az szerbül, horvátul, szlovénül is csak hiányosan, felemásan, tökéletlenül tanulhat meg. De fordítva is, a mi körülményeink között, az együttélés törvényei alapján, a két nyelv egymásra hatásának feltételei között csak az tudhat igazán jól, tisztán, szépen magyarul is, aki jól megismerte és biztosan kezeli a szerbhorvát vagy a szlovén nyelvet is.

A kétnyelvű ember lehet kétszeresen művelt, kettős kultúrájú ember, de éppen úgy lehet mind a kettőhöz csak konyító s mindent összezavaró félig magyar, félig szerb félművelt ember. Mert ebben az esetben a két fél — a matematikát meghazudtolva — nem egy egész, hanem felemás valami. *A kétnyelvűségben benne van a kettős műveltség lehetősége, de a félműveltség nagy veszélye is.*

Két nép tömeges érintkezésének, mindennapi — személyes, szakmabeli, társadalmi — közlekedésének körülményei között elkerülhetetlen a két nyelv kölcsönhatása. E kölcsönhatásnak természetesen itt nem az objektív része érdekel bennünket, nem az egyetemes magyar és szerbhorvát nyelvnek kölcsönhatása, mert ez a nyelvtudomány dolga. hanem az, amely az egyén nyelvében, nyelvi tudatában nyilvánul meg, a jugoszláviai magyarok beszélt és írott nyelvében. A mi körülményeinkben — tudatos, ezzel számoló nyelvművelés nélkül — fennáll az a veszély, hogy tükörszavak, szóátvételek, keverék nyelvi szerkezetek révén egy regionális magyar nyelv fejlődik ki. Márpedig ez azt jelentené, hogy *elszakad az egyetemes anyanyelvtől, szórványnyelvvé válik*, s menthetetlenül elszegényedik, elsorvad. Ennek bizonyos tüneteit magunk is látjuk, elsősorban a beszélt nyelvben, de mindinkább az írottban is, sajtónkban, a rádióban, tankönyveinkben, sőt itt-ott szépirodalmunkban is.

Pedig elszegényedett nyelvvel, ami szükségszerűen a világos fogalmak, gondolatok, ismeretek elszegényedésével is jár, nemcsak mi magunk nem boldogulhatunk, fejlődhetünk, ahogy kell és lehet, egyénileg és mint egy nemzetiség a többi között hazánk építésében, hanem annak a nyelv és kultúra terén való legfőbb feladatunknak sem felelhetünk meg, hogy közvetítsünk itthon nemzetiségünk és a többi, kifelé pedig a jugoszláviai és magyarországi társadalmi valóság között is, tehát a két egyetemes nyelv és kultúra között.

Egyrészt *fokozottabb*, másrészt *különleges* nyelvművelésre van tehát szükségünk. Alaposabb, erősebb, biztosabb nyelvi tudatra, szilárdabb anyanyelvi alapokra. Nekünk akár akarjuk, akár nem, akár elismerjük, akár nem, kettős nyelvi tudatunk van, az pedig, ha nincs kiművelve, két fél tudat, tehát nem épkezlib. Ezt a kettős nyelvi tudatot kell fejleszteniünk, s olyan szintre emelnünk, hogy ne legyen az egyénben se hasadás, se keveredés.

Ebben a munkában pedig meglehetősen magunkra vagyunk utalva. Magában az összehasonlító s megkülönböztető nyelvoktatásban sincs semmi tapasztalatunk, jóformán kísérlet sincs rá, egyébként ez külföldön is csak most fejlődik. Egy magyarországi nyelvművelő konferencián állapította meg az egyik hozzászóló, hogy a szovjet iskolákban valamennyi idegen nyelvi jelenséget az anyanyelvi jelenséggel szembeállítva, vele összevetve mutatnak be, s ennek eredményeképpen a tanuló gyakorlatilag érti meg a nyelv és gondolkodás összefüggését, ismerkedik meg az anyanyelvéből hiányzó új nyelvi jelenségekkel, s így tudatosabban fogja fel saját anyanyelvét is. Majd hozzáfűzi, hogy tudtával „az egész ország területén egyetlen budapesti iskolában, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyik gyakorlóiskolájában egy pedagógus folytat csupán kísérletet a magyar és orosz nyelvnek — főként a hangtan és a kiejtés tanítás területén — ilyen tudatos alapos, részletekbe menő összevetésére”. Márpedig nekünk *éppen erre volna szükségünk az elemi iskoláktól kezdve a fakultásig.*

Talán kissé túlságosan belemélyedtem nyelvművelésünk egyetlen ágának, az iskolai nyelvtanításnak kérdésébe, de nem ártott legalább egy példán megmutatni sajátos helyzetünket és ebből fakadó feladatainknak sokaságát, nem kevésbé azt, hogy e téren nem sok támogatásra számíthatunk.

Most anélkül, hogy további részletekbe bocsátkoznék — ezeket majd egyesületünk bizottságainak, szakosztályainak kell tüzetesen kidolgozniuk —, felsorolom nyelvművelésünk többi főbb problémáját.

Az iskolai nyelvoktatás mellé sorakozik rögtön a tankönyvek kérdése. Sajnos, ezen a téren vannak talán a legnagyobb hiányok, a legkiáltóbb fogyatékoságok, ebben, azt hiszem, a jelenlevő gyakorlati tanügyi munkások egyetértenek velem. Nemcsak hiányok, hanem még erőnkhez mérten is megbocsáthatatlan fogyatékoságok. Itt alkotmány adta jogunknak, költségvetés adta lehetőségeinknek, a néphatóságaink adta támogatásnak egyes egyedül káderhiányunk, tehát a mi belső gyengeségünk szab igen szűk határt. Nincs elég nyelvileg képzett, szakjának nyelvi részét jól ismerő szakemberünk nemhogy iskoláinkban, hanem felsőbb tanintézetekben sem, tanulmányi felügyelőink között sem. Nem gondoskodtunk arról sem, hogy *szaktanáraink legalább szakjukra korlátozott magyar nyelvi vizsgát tegyenek*, ami a legegyszerűbb követelmény, s így bizony szakterminológiájuk — maguk is érzik és panaszozzák — igen silány. Pedig már a továbbképzés bizonyos szempontjából, a magyar szakirodalom felhasználása, a tapasztalatok kicserélése tekintetében is káros, ha más, hiányos, felemás szaknyelv, a magyarországitól eltérő alakul ki nálunk.

Ehhez kapcsolódik általában politikai, gazdasági, hivatali, társadalmi szókincsünk kérdése is. A kétnyelvű adminisztrációban, a sajtóban, a politikai, gazdasági, társadalmi kiadványokban ez különösen érzékeny kérdés, mert itt nemcsak az általános szocialista terminológiáról van szó — amelynek természetesen nem szabadna különböznie —, hanem *szocialista rendszerünk sajátosságainak, eredeti, új fogalmainknak megfelelő nyelvi kifejezéséről is.* Egy-egy intézmény, hivatal, de közgazdasági fogalom elnevezése is két-három-négyféle

változatban használatos, úgyhogy mi magunk sem megyünk el rajta, hát még az, aki külföldön társadalmi valóságunkkal meg akar ismerkedni.

Ezzel határos kérdés a szótári munka. Ez részben intézményesült a fakultás kereteiben, habár ez az intézményesülés sajnos nem jelent egyben segítséget. A klasszikus háromszoros pénzt, pénzt, pénzt helyett itt is kádert, kádert, kádert a sürgető jelszó.

A magyar nyelvű sajtó, rádió, színház, a nyelvi kultúra terjesztésének ezek a legfontosabb nyilvános tényezői a napról napra növekvő szükségleteknek alig-alig tudnak megfelelni. A káder szakképzettsége és nyelvi készsége hiányos, céltudatos káderpolitika már a megfelelő szakképzés lehetőségének hiánya vagy szűk volta miatt sincs, sőt az önképzés is, mi tagadás, elég gyenge lábon áll.

Fordításirodalmunk és eredeti szépirodalmunk, a két kultúra közvetítésének e felbecsülhetetlen eszköze sem maradhatna ki ebből a helyzetképből, eredményeik és nehézségeik vázolására azonban itt most ilyen röviden nem is merünk vállalkozni. Ez majd esetleg szakosztályuk feladata lehet.

Íme nagyjából a helyzetkép. Ez szabja meg nyelvművelésünk feladatait. A nyelvművelés eddig ismert eszközeivel, módjaival, ezeknek a feladatoknak csak részben tudunk megfelelni.

Hogy érhetjük el az ebből a helyzetképből adódó céljainkat? Előbb általánosságban próbálom a megvalósítás módjait vázolni, aztán térek ki arra, hogy mit vállalhat belőle magára a nyelvművelő egyesület.

Ami a közoktatást illeti, kétnyelvű iskoláink már vannak, valami gyér tapasztalataink is ezen a téren, noha természetesen nem várhatjuk, hogy ilyen szempontból képzett szlavisták és hungarológusok nélkül mást, mint technikai tapasztalatokat leszűrhessünk. Az a benyomásom, hogy jobb lett volna nem alulról, hanem felülről kezdeni a dolgot, vagy részben párhuzamosan. Egy vajdasági nyelvintézettel, amely tudományosan foglalkozik a kétnyelvűség igen-igen komoly kérdés-zövevényével. Ennek keretében kellett volna talán az első kísérleti gyakorló iskolát felállítani, hogy szakemberek figyeljék s állapítsák meg legelső sorban a *legalkalmasabb életkort*, aztán a *leghatásosabb módszert* arra, hogy a tanulók a két nyelv elsajátításában a legjobb eredményeket ériék el. Mert nyilvánvaló például, hogy a kétnyelvű oktatás kezdetének alkalmas időpontját is meg kell találni, hiszen kétnyelvű dadát is adni a csecsemőnek mindenképpen céljavesztett dolog.

Ezért is, minden másért is, a nyelvintézet nélkülözhetetlen ahhoz, hogy sokféle s különleges szükségleteinket kielégíthessük. Ennek kell a két nyelv rendszeres tanulmányozása, összevetése, a két nyelvi rendszer párhuzamos tudományos feldolgozása mellett irányítania a kétnyelvű kultúrát, szorgalmaznia általános és szakszótárak készítését, felügyelnie a tankönyvek, a sajtó, a rádió, a színházak nyelvére, terveznie a fordítást, a két nép kulturális javainak közvetítését, tanulmányoznia a jugoszláviai magyar népnyelvet, a tájnyelvi gyűjtést irányítania, hogy nyelvünket és az egyetemes magyar nyelvet itteni forrásaiból is gazdagítsuk. És főképp káderről gondoskodnia.

Mert szerb hungarológusok és magyar szlavisták nélkül nem fejleszthetjük nyelvi kultúránkat. Ennek a szükségletnek a kielégítése természetesen nemcsak a nyelvművelő egyesület, hanem a leendő nyelvintézet kereteit is túlhaladja. De ha mást nem, sugalmazásaival, a sürgető szükségnek kellő helyen való hangsúlyozásával is sokat tehet. Mert nyilvánvaló, hogy hungarológusokat és szlavistákat nem akaszthatunk le a szögről, hanem csak igen hosszú lejáratú következetes, tervszerű munkával teremthetünk. Addig is azonban minél több jó alapos szerbhorvát kultúrájú magyar nyelvszakos és magyarul is jól tudó szerbhorvát nyelvszakos tanárt s általában kétnyelvű szakembert kellene nevelnünk, s a legszükségesebb helyekre állítanunk.

Mindez, amint mondtuk, természetesen túlhaladja az egyesület feladatkörét és erejét. E feladatok közül egyet sem vállalhat, de azt hiszem nem túlzok, ha azt mondom, hogy *egyetlen feladat sem valósulhat meg nélküle sem.*

Az egyesületnek kell ébren tartania a nyelvintézet és a káderképzés ügyét, írni, beszélni, vitát indítani róla, közvéleményt alakítani ebben az irányban.

A leendő nyelvintézet bizonyos munkái már ma is folynak. A régi nyelvművelő egyesület Helyesírási Bizottsága folytathatja tevékenységét, s előkészítheti a nyelvintézet megfelelő osztályának munkáját.

A Szaknyelvi Bizottság szintén igen hasznos munkát végezhet és értékes segítséget nyújthat a kétnyelvű közigazgatásnak mindaddig, amíg szakavatottabb kezekre nem bízhatja ezt a gondot.

A szótári munka ismertetésével, népszerűsítésével, pótolhatatlan szükségének hirdetésével talán sikerül egyéneken és intézményekben érdeklődést kelteni iránta és támogatást szerezni számára.

Nyelvjárás kutatás is folyik, de ehhez nemcsak egyetemi hallgatók, hanem tanítóink és tanáraink között is kell lelkes munkásokat toboroznunk, hiszen ez a nyelvi ismeretek bővítésének is igen alkalmas eszköze. Az anyag tudományos feldolgozása, a munka eredményeinek értékelése és hasznosítása természetesen szintén a nyelvintézetre vár.

Ezeknek a távlati feladatoknak állandó felszínen tartása mellett egyesületünk legfelelősebb, legszükségesebb tevékenysége *a meglevő káder képzésének és önképzésének előmozdítása.* A most folyóhoz hasonló szemináriumokat, tanfolyamokat kell szerveznünk, minél többet s nemcsak magyar nyelvszakosok, hanem más szakos magyar nyelven előadó tanárok számára is. Szakosztályokat kell alakítanunk a közoktatási munkások, az egyetemi hallgatók, a sajtó és rádió újságírói, a bemondók, a színészek, a lektorok, a korrektorok, a gépírók és más szakmabeliek számára. Egy-egy ilyen kis csoport, ha van benne lélek és kitartás, rövid idő alatt is sokat pótolhat az eddig elmulasztottakból, s másoknak is példát mutathat.

Egyesületünk azonban semmiképpen sem korlátozhatja tevékenységét a szakosztályokban, szemináriumokban folyó munkára. Sőt ehhez is csak úgy lesz igazán ereje, ha a nyelvművelést egészen széles alapokra helyezi. Ha általános nyelvművelő mozgalmat indít, s ebből táplálkozik, innen kap újabb és újabb sugallatokat, támogatást, buzdítást. Ilyen mozgalmat pedig kitartó propagandával, szívós népszerűsítő

munkával, annak tudatosításával lehet elérni, hogy a *nyelvi kérdés nem szakemberek dolga, hanem közügy.*

Fejlesztünk kell a nyelvi műveltség szükségének tudatát, *köz-tudattá* fejlesztünk. Ezt otthon a családban kezdjük el, a kulturált szép beszéd előmozdításával, szintúgy munkahelyünkön, hivatalunkban, de az utcán is, meghitt társaságunkban is, sehol se mutatkozzék nyelvünk pongyolában.

Lássuk és láttassuk be, hogy a beszéd, a levélírás, a szaktanács, a hivatali utasítás, az értekezleten való felszólalás nem kevésbé fontos, mint a szépirodalom, a vers, a regény. Szoktassuk magunkat *nyelvi igényességre*, ne elégedjünk meg félig kimondott, hevenyészett, gondolatunkat csak úgy nagyjából, bizonytalanul közlő mondatokkal, hanem világos, szabatos, találó kifejezésekkel, színes szép beszéddel. A szép beszéd éppen olyan tartozéka a művelt embernek, mint a kulturált vise'kedés. Ne engedjük meg magunknak, hogy holmi felemás keveréknyelvet használjunk, azzal nyugtatva meg magunkat, hogy mi így is megértjük, mert hozzászokunk, s észre se vesszük többé. Hiszen egy kis figyelemmel, állhatatossággal éppen úgy hozzászokhatunk a szép beszédhez is.

Rendezzünk minél több előadást nyelvi kérdésekről, népszerű, mindenkinek érthető, mindenkit érdeklő módon, leplezzük le magunk beszédünk, írásaink helytelenségeit, de még inkább tartsunk nagy íróink, költőink, népköltészetünk nyelvéről ismertetéseket, bő szemelvényekkel. Kétnyelvű előadásokat is tartsunk, rámutatva mindkét nyelv sajátosságaira, szépségeire. Egy-egy sikerültebb előadást aztán sokszorosíthatunk és máshová is eljuttathatunk, egyáltalában megszervezhetjük az előadó- és előadáscserét. Könyvismertetések, irodalmi témák feldolgozása éppen ilyen jó eszköz a nyelvápolásra.

A napi sajtóban, a rádióban, a hetilapokban és a *Híd*ban is nagy szükség lenne minél több cikkre, írásra magáról a nyelvművelő mozgalomról, a nyelvművelés elveiről és különféle formáiról, aztán közvetlenül nyelvhelyességi kérdésekről, a helyesírási tudat, a helyes fogalmazás, a kifejezőkészség problémáiról.

Ezek azonban már a konkrét feladatok, amelyekkel most megalakuló egyesületünk programtervezete részletesen foglalkozik. Mi itt csak utaltunk rájuk, hogy belőlük is kitűnjék egyesületünk fő célja: tegyük a nyelvi kultúrát közüggé.

S Z E M L E

A LÉTEZÉS KÖLTŐI VÁLASZAI

Pap József: RÉŠ, Novi Sad, 1963

Pap József verseinek olvasásakor világosodnak meg igazán Heidegger szavai: a költészet a lét szóbeli megalapozása, másképpen: egyedül a költészet képes az ember egzisztenciájának gyökeréig lehatolni, s hozzáférni ahhoz, amihez sem a filozófia, sem a tudomány eszközeivel nem lehet. Az ilyen értelemben felfogott s az eként gyakorolt költészet nem kép és zene többé, nem vizuális vagy akusztikai hatások keresése, hanem elsősorban is megismerés, tapasztalás és tudatosítás, a lét átvilágítása, megfogalmazása és visszavezetése a maga alapképleteire.

Pap József verseiben a költészet összes funkciója közül ezt tartjuk a legfontosabbnak és leginkább jelenlevőnek: úgy érezzük, hogy könyve előtt kevesebbet tudunk magunkról, egzisztenciánk alapjairól, de vele értelmesebbekké lettek az értelem nélkül való emberi dolgok, tudatossá a tudattalan, s okszerűbb, ami oktalan volt. Ő fedezte fel számunkra az idő új dimenzióit és szilárd halmazállapotát, tőle értesülünk ismeretlen és elvadult csillagnyjakról, tőle tudjuk, hogy a fáradtság ujjunk begyében ver fészket, a megnyugvás a mindenség szívében pihen, s hogy a kék tér sem mozdulatlan többé: ideje van s fénye, a színeknek meg súlya és hangja. Az ismeretlen létezés táruul fel s fordul felénk új arcával ezekben a versekben, s megvilágosodnak bennük dolgaink kohéziója, vonzástörvényei, a költőileg interpretált világ egész mozgástana: láthatóvá lesz az egész rejtőzködő lét. Ebben az összefüggésben érezzük a kötet cím jelképi jelentését is végtelenül pontosnak és kifejezőnek: valóban rést ütött az ő (és a mi) nem látott

vagy nem eléggé meglátott világunkon, és segített kimondani énünk szétporló, foszlékony tartalmait.

Ennek az összbenyomásnak az összetevőit keresve a kritikus nem leplezheti zavarát: miben keresse, miben találja meg ennek a sugárzó költőiségnek a forrásait, hisz az elemekben, amelyek részt vesznek ebben a varázslatban, nincsenek jelen.

Pap Józsefé viharos emóciók, nagy látomások és háborgó indulatú lelki mozgalmak híján való költészet. Legalábbis abban ilyen, amit átszármasztat az olvasóra, mert érzelmi izgalmait közbeiktatott szűrőkön vezet át, márpedig ez a transzfúzió jelentős hővesztéssel jár, érzelmileg sterilizálhatja a verset.

Mélysége is csak az ösztöné s csak virtuális: nem a mélyből kiált, hanem a mélybe, hangja onnan vetődik vissza, a mélység üzenetével ugyan, de anélkül, hogy valóságosan is éreznénk a lenti világ tektonikus mozgását, erupcióit vagy gözeinek feszítését.

Gondolatisága sem túl széles medrű, még ilyen témát érintő darabjaiban sem, de — s ez így jó — világlátásának nincsenek agresszív gondolati igazságai, sem tolakodó programja, legfeljebb valami rezignált bölcsessége.

A versek „művessége” (ott, ahol ragaszkodni kíván ehhez) nem mintaszerű: a ritmus kinetikus határozatlan, a vers-akusztika néha zörej; a rím itt-ott bágyadt; helyenkint az összetorlódott és aránytalanul terhelt jelzők, máshol egytagú töredezettség állítják le a versdallam felívelését; a hangzótónusok nem egyszer tisztátlanok, sztereotip mondatfűzése is lehet modoros, néhány versének érzelem-kioldó képessége meg éppen fordítottan arányos azzal, amit a vers „formai felszereltségének” szoktunk mondani.

Mégis, minden dísztelensége, pontosabban: dísz kerülő puritánsága ellenére is hat, megmozgat, továbbgondolásra készítet, sőt kényszerít. Úgy látszik hát, ennek a költészetnek — s épp ez mutatja erejét —, ennek a különös szépségrendnek nincs szükségére a verskülsőségek mutatványaira és ékítményeire, „pontos rímre” és egyéb „költőinek” felfogott kelléktárra.

Honnan hát ez a különös emanáció, mivel származtatja át a versbeli bensőségeket, s mi a lényege ezeknek a bensőségeknek? Miben rejlik hatalma, mi a rejtélye és mágiája ennek a korántsem problémátlan és simulékony verses beszédnek, ami mégis — a talán erőszakoltnak tűnő ellenvetések ellenére is — autonóm költészet, a maga törvényei szerint élő, jelentős

poézis, s amely, jóllehet, csupán csak jelzés, mégis a teljesség káprázatával és igézetével gazdag?

A hosszadalmas értelmezés, a bonyolult okfejtés elfáraszthatja esztétikai reflexeinket, s az ilyen bizonyítás rendszerint verbálisan üres, a belőle kibontható elmélet meg félrevezető. Marad hát a költő bizonyossága:

versnyi
 tavasz
 nyitott szemembe
 zümmögő
 zöld
 és
 zsenge
 dal
 már nyúltam utána
 de közénk csapódott egy rácsos kapu
 a
 zümmögő
 zöld
 és
 zsenge
 dal
 kifolyt szememből

Nem járhatunk nagyon messze a helyes úttól, ha — e vers tanúsága alapján — Pap József egész lelki rendjének megértését a magas fokra fejlesztett ingerfelvevő képességben, idegdúcainak ily érzékeny visszahatásaiban keressük. Ez a vers — mint a legtöbb ebben a kötetben — egy valóság-kiválasztotta komplex és totális válasz, a minden érzékszervet bekapcsoló külső inger előbb költői állapotá, majd költői kifejezéssé sűrűsödése. S még vagy harminc versen tapasztalhatjuk: Pap József versei ilyen idegdúc körüli képződmények, amelyeknek alakításában jelentős mértékben részt vesznek az értelmi hatóerők is. Az ösztön és a tudat szerencsés találkozásának, legmegragadóbb, legtisztábban megmutatkozó formáját a költő egy apró lírai sóhajában látjuk, egy finom, műlékony mozdulatában:

Mint
 elalvó
 kezéből a könyvet
 úgy adtad magad.

amelyben az ösztön, az idegpályán végigfutó áram s a megfogalmazás elvontsága kerül megcsodált egyen-

súlyba. Ez az egyesítő erő, ez a komplexitás a legnagyobb erénye és dicsérete ennek a lírának.

Amit ránk hagyományoz e kötet, a tanulság (ha van, ha kell): a líra ma nem dísz tárgy, nem a „költőiség” keresése. Költészetünk növekedése ma csak olyanféle módon képzelhető el, ahogyan Pap József könyve sugalmazza. S így költészetéhez méltón és stílusosan: ebben is tudatosít.

(Sz. I.)

B E N E S J Ó Z S E F

Az élet feltételeiből eredő inspiráció, a feltételek romlásának a víziója elnyeli az esztétikai elvet, de az etikait annál inkább visszaveri. A d' art brut, amellyel Benes művészete rokon, ez a nyers, „idomtalan”, a civilizáció alsó fokára visszaesett művészet azt fejezi ki, hogy a nagy katasztrófák után előlről lehet kezdeni mindent. Az okkersárga felületek, a minden tüzet kibíró színek összeférhetetlenek a szerve anyagokkal. A szervetlen élet csendje fekszik rá Benes tájképeire. A művész az életfeltételek megszűnésének a tragikus vízióját látja, amely világtasztrófával fenyeget, ha az emberi együttérzés és összefogás meg nem akadályozza. Benes az előrevertített következményeket festi meg, ezzel azt a célt szolgálja, hogy a katasztrófa ne következzen be. Ahogy a korszerű műszaki életben nagy gondot kell fordítani a vészjelző berendezésekre, ugyanúgy fölismerhető egy ilyen jellegű művészet fontossága. Ez a művészet nem az euritmika szabályait követi, hanem az aritmika nyugtalanító szirénájával jelzi a veszélyt.

Tájak. A Tiszahát évszázados süppedése tele van diluviális hallucinációkkal. Az iszapos lerakódású sárga parton a mérhetetlen időt érezzük, mert nem történik semmi. A növényzet nélküli, kopár tájak „kikerülik az évszakokat”, egy „levetkőztetett gonoszság” terül el előttünk. és a szürke ég, a táj cinikus tekintete élvezi hatalmát. Örökkévaló egyhangúság, mely az idő mérhetetlen messzeségébe vész — ez a lehetséges katasztrófa víziója. Benessel együtt mi is azt kívánjuk, hogy csak vízió maradjon és mielőbb oszlassa szét a derű fénye. Az ellentétes arányú „véletlen partok” domborodó háta beszorította a víztükör csücskét, és az ég ellenpontja hosszúkás. Játék a véletlennel, „hogy időt nyerjünk

akaratumk összeszedésére”, mert csak az akarat segítségével tudunk szembeszegülni ezzel az „ikonográfiai abszurdummal”. És amíg a képeket szemléljük, végtelenbe vesző szomorúsággal lebeg a tekintetünk, és csak szembeszegülés árán szabadulhatunk nyomasztó érzéseinktől. Ez Benes művészetének a mechanikája: művészet, amely a szemlélőtől akciót kíván, holott a művésztől még mindig a gyönyörködtetést várjuk, és nehezen vesszük észre, hogy a kiszolgáló vagy a könnyen konzumálható művészet ürességgel fenyeget.

Benes alakjai a szétesés határán állnak, térfo gatukat gyakran abroncsokkal fogja össze. A belső szervek megnövekedett többlete fölpüffesztí őket, hordószerű törzsük van, a derék és csípőtájék kidagadt. Az alhasuk és szeméremtestük fölismerhetetlen, szexualitásuk összezsugorodott, degeneráltak és melankólikusak. Bőrük szövet-elfajulások jeleit mutatja, a vizenyős sejtek földuzzadtak, a zsíros elfajulások az üszkös szöveteket a felső rétegekbe nyomják, és savó szivárogo ki a beteg testből. Mi okozta végzetes sorsukat: a belső szervek koordináció nélkül növekedtek-e, vagy a szabályozó részek mondták föl a szolgálatot? Mintha valamilyen alapvető biológiai elv mondta volna föl a funkcióját. Mintha az anyagcsere során a fölhasználatlan anyagok nem távoztak volna el a szervezetből, és a gyorsan felhalmozott entrópia idézte volna elő a hődinamikai változásokat, amelyek meggyorsítják a szerves anyag lebontását. Benes az élet határához jutott el. Az élettelen gyorsan változik, az élő különleges időnyerésekre képes.

Ez a festészet megelőző célzatú, jelentős konceptuális résszel, melyet mindenki megért, de nem tetszetős. A tetszés hiányát kivédi az aktualitás ereje, az új „ízlés” és az a (nálunk egészen új) technika, amellyel a száraz tájakat és meddő alakjait festette.

Á. J.

ELEMZŐ PILLANATOK

Varga Zoltán: *A kötél táncos*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963.

A szerző könyve utószavában írja: „... magányosnak lenni annyit jelent, mint arccal az emberek felé fordulni, mindaz iránt érdeklődni, ami velük történik. És még inkább az iránt, ami bennük lejátszódik,

hiszen az utóbbi a lényeg, a többi csak külső vetület". Tegyük rögtön hozzá: Varga Zoltán ars poetica a „hogyan”-okat éppen úgy meghatározza, mint a „mit”-eket, a „látást” és a „közlést” egyaránt érinti és megvilágítja. Egymásba folynak ezek belső indítékai, és motívumai egymást erősítve játsszák el az író vezérszólamát, azt a világlátást és világérzést, amit a „kötéltáncos” jelképes fogalma hordoz.

Elbeszéléseinek tere sötét színpadra emlékeztet: egy szál reflektor fényében, amely a látást egészen kis sugarú körre korlátozza, az elbeszélés hőse bemutatja „produkcóját” — díszletek nélkül, közönség nélkül, taps nélkül, láthatatlanul, szó szerint is halálos komolysággal, hiszen annak tudatában történik minden (ha egyáltalában történésnek lehet nevezni azt, ami lejátszódik), hogy a produkció végén ott áll a halál, míg maga a produkció siralomházi kegyelem, amikor a hősnek megadatik az utolsó lehetőség a visszapillantásra, az élet bemutatására, értelmének (ami Vargánál végső soron értelmetlenség) felismerésére. Sajátos holtpontról ez az élesen megvilágított kis tér, és röpké pillanat, amit Varga Zoltán ad hőseinek az elbeszélésekben. Megmentésükre sem mód, sem idő, sem írói igazságszolgáltató akarat nincsen. A produkció végén az egyetlen fénycsóva is kihuny, s immár csak a sötétben, amely teljes, sűrű, tapadó emberi sötétség, hallatszik még a zuhanás, már az olvasó tudatában, amellyel azután, hogy a magányosság teljes legyen, a hős elszakad, kitépi magát az olvasó szeméből.

Varga Zoltán figyelme tehát elsősorban a kiélezett helyzetekre irányul, mintegy kilesi hőseinek azt a pillanatát, amikor már nem tudnak haladni, nem tudnak élni, mert elfogta őket a nyugaltság egy megnevezhetetlen érzete, egy rossz közérzet, amelynek nincs neve, amikor a tágas sugarút is zsákutcának tűnik, a mező is börtönfalaknak, amikor a felgyülemlett élet, mint valami hangfal sűrűsödik, a hős mind nagyobb és nagyobb ellenállásba ütközik, és nem mehet tovább: ezt nem tudja áttörni, a zsákutcában nem tud tovább haladni. „Kritikus állapotokat” hoz tehát létre az író, amelyben a hősök, mielőtt az utolsó lépésre vállalkoznának, még hátrapillantanak, megpróbálják belátni megtett útjukat, értelemmélő öszszefogni az apró mozzanatokot, amelyek könyörtelen logikával vezették a kritikus pontig. S e pillanat az íróé, itt kezdődnek és végződnek elbeszélései, mintha egyetlen pontnak akarná felfedezni sugarát. Hősei saját életükben botlanak meg, s fölkelni többé már nem tudnak, pontosabban: nincs; aki felemelje őket, mert lelkük van felravatalozva, az sérült, nem pedig a tes-

tük, s nincs másik ember, akinek elmondhatnák, mint egy pszichoanalitikus szeánszon, azt, ami bennük gyűlik, forr. Motyognak, de ajkuk mozdulatlan. Az író azt sugalmazza, hogy a világban egy emberrel több van, mint amennyit a föld hordhat a hátán (ezek az elbeszélés hősei), és egy emberrel kevesebb is (aki ezeket a hősokeket meg akarná hallgatni, társuk szeretne lenni), aminek következtében a „szeretethiány” motívuma szólal meg, a „megértés” utáni vágy, a „főlőslegesség” érzése, amelyet a csalódás árnyalatai színeznek. Holtpont ez az emberi helyzet, annak felismerése, hogy „vannak vonatok, amelyekre csak egyszer lehet felszállni, és ha az ember nem száll fel, örökre lemarad róluk, helyrehozhatatlan hibát követ el”. Varga elbeszéléseit ennek a tudata táplálja, és azok a pillanatok érdeklik, amikor hőseinek rá kell ébredniök végzetes ballépésükre, „helyrehozhatatlan” vétkükre, hiába tiltakoznak ellene, vagy áttatják magukat az ellenkező hittel: a szem előbb vagy utóbb rányílik az életnek eme „valóságára”. Mindegyik elbeszélésének ez a motorja.

A belső monológ, amely Varga Zoltán fő közlési módja, ennek a filozofikus élet-értelmezésnek mintegy oka és következménye is egyszerre: sugall és magyaráz. Az író hősei a vágyott „másik embernek” monologizálnak, aki azonban nincs sehol, tehát csak maguknak mondják mondókájukat. A belső monológból következik az elbeszélések első személyűsége, és az igékbe sűrített múlt idő, úgyhogy Varga Zoltán elbeszélései a meditatív novella felé hajlanak, ám nem dimenziótlanok: a hősoek „holtpontja”, amely az elbeszélés jelen ideje, és a hősoek retrospektikus élettörténetébe ágyazott múlt idő, amely egy virtuális élet képét adja, a „van” és a „volt” közötti ellentét síkjait hozza. Ebből kiindulva az író előtt megcsillan egy sajátos ellentét kiélezésének lehetősége is: egyfelől adva van a jelen egy meditatív pillanata, Varga hőseinek jellemző „holtpontja”, egy mozdulatlan, ám feszülő állapot, és a virtuális életnek a dinamizmusa, a „történés”, amelyet analitikusnak nevezhetnénk, hiszen itt bomlik részletekre mindaz, ami a hősoeket zsákutcába kergette. Véleményünk szerint Varga írói képzeletét éppen ezek az analitikus pillanatok foglalkoztatják leginkább: a hősoek „holtpontja” a fix pont elbeszélésének megtervezésében, ám az elemző kedv a „pont sugarát” akarja felfedezni, az analízis az előtörténetet hivatott feltárni, azt a folyamatot szedni ízeire, amely a „nem lehet tovább”-ig vitte a hősoeket. Az „elhibázott élet” fogalma csak megközelítően jelezheti ezt az állapotot, amit az író fel akar fedezni az analízisben, a jó szándékok fonákká szinte a hő-

sök akarata nélkül válnak. Varga tehát nem „elbeszél” és nem „előad”, hanem elemez és kifejti, s ebben a „külső történet” alig játszik szerepet, inkább csak jelzéseként van jelen, de az író nem méltatja különösebb figyelemre. A „belső valóság” képezi elbeszélései „reális” síkját, szemléltetve, hogy ez a „valóság”, míg az, ami az emberrel külsőségekben történik, csak „játék”: a hősök minden esetben ezt kényyszerülnek felismerni.

A „ráébredésnek” ez a mozzanata érdekes módon a kötet egészében, az írói munka terén is felfedezhető. A kötet elbeszélései azt az utat is mutatják, amelyet az író elbeszélés-formájának kialakításában megtett. A kötetbe foglalt tizenkét elbeszélés közül az első kilenc Varga Zoltán elbeszélés-formájának a kezdetlegesebb, ebből következően ösztönösebb képletét mutatja. Ezekben a „történet” még tekintélyes szerepet játszik, s amit megvalósít, az inkább az írói „rá-találás” eredménye, mint formatudaté. Magatartását itt érzelmes elemek is színezik, a részletekben pedig sok még a hordalék-elem, a közlés-csonk. Varga Zoltán elbeszéléseinek tisztább képletét három elbeszélésében (Csapdában, Félemberek, Utóregzés) szemléltethetjük. Ezekben az író az elemzés követelményének szerez érvényt, feloldva az elbeszélés hagyományos szerkezetét, annak egy kötetlenebb változatát teremti meg: amelyben az első személyű monológus kényelmesen követheti, nem a történet, hanem a gondolkodás folyamatát. Írói alakításának ezek az elbeszélések jelentik pillanatnyi csúcát, ám az is bizonyos, hogy az írónak e forma kimunkálása íróvá válásának első győzelme volt csupán. Ezek után új utakra fog kényyszerülni, írói természete mélyebb rétegei felé haladva, s ezt annál is inkább állíthatjuk, mert már ezekben megfigyelhető az elbeszélés-váz ismétlődése, felfedezhető forma-ihletének egyhangúsága, variánstalansága.

Alkotói kérdései ugyanakkor azt mutatják, hogy olyan tehetséges író első kötetével találkoztunk, aki nemcsak a maga útján jár, de mindvégig az irodalom területén is tud maradni. A kötetében jelentkező problémák alkotói, esztétikai természetűek, amelyeket csak alkotással lehet megoldani, egy aktív írói műhely forróságában.

(B. I.)

KRÓNIKA

TÉNYEK ÉS SZAVAK

Az utóbbi időben a *Telegram* című zágrábi hetilap rendszeresen közli Vlatko Pavletić párizsi leveleit. Legutóbbi írásában Pavletić két könyvet mutat be a jugoszláv olvasóknak: Simone de Beauvoir *La force des Choses* (A tények ereje) és Jean-Paul Sartre *Les Mots* (Szavak) című művét. A két könyv annál érdekesebb, mert mint ismeretes, Simone de Beauvoir és Sartre évtizedek óta élettársak, s a memoár jellegű művek sok mindenben kiegészítik egymást. „Amivel adósunk marad Sartre — mondja Pavletić —, aki csak gyermekkorára és az irodalom iránti viszonyának kialakulásáról ír, azt elmondja Simone de Beauvoir, aki társa, kísérője és szemtanúja, mi több, visszhangja Sartre életének.”

Simone de Beauvoirknak ez a harmadik önéletrajzi jellegű kötete. Új művének legszuggesztívabb oldalai azok — állítja Pavletić —, melyeken önmagáról, élményeiről szól, de érdekesen írja le kortársaival való találkozásait is. A könyvben az író az 1944 és 1962 közötti időszakot mutatja be. Ebben az időben igen sokat utazott, utazásainak állomásai Róma, Peking, Moszkva, New York, Belgrád, Rio de Janeiro stb. Ír továbbá a francia baloldali értelmiség csalódásáról: a második világháború után Franciaország továbbra is a kapitalizmus és a technokrácia útján haladt, ahelyett, hogy a szocializmus és demokrácia útjára lépett volna. Sok jelentős személyiségről is megemlékezik.

„Simone de Beauvoir személyekről, tényekről, tájakról, a természet szépségéről ír — mondja Pavletić. — Sartre-t egyetlen téma érdekli: az ember helyzete a világban.” Sartre elemez, interpretál, elmélkedik. Az élet legfontosabb feltételének az igazságot tartja. Bevallja, hogy nem tudná meghatározni az igazságot, de abban biztos, hogy van igazság. Minden cselekedetének ösztönzője az igazság vágya. Könyvében pszichoanalitikai módszerrel vizsgálja a maga gyermekkorát, s kíméletlen módon vall régi és mostani önmagáról. „A *Szavak* egy kifejezett tehetség születéséről és buja fejlődéséről szóló megrázó, egyedülálló tanulmány — mondja Pavletić. — Sartre szemmel láthatóan megváltozott. A legújabb Sartre kö-

zel áll hozzánk, kedveljük, s reméljük, hogy a *Szavak* nem lesznek »utolsó szavai« — fejezi be párizsi levelét Vlatko Pavletić.

A KÖRNYEZET HATÁSA

Az *Akzente* című német folyóiratban Hans Magnus Enzensberger a mai dán költészetéről ír, egyúttal pedig a kis irodalmak helyzetét is megvilágítja.

Ez a jelenség nem különös eset — írja Enzensberger —, hanem tipikus, és egy törvényt bizonyít; ez a törvény nemcsak Dániára vonatkozik, hanem egy tucat európai és még több tengerentúli országra, szóval a föld lakott területének nagyobb részére: ez a kultúra késésének, lemaradásának a törvénye. A kifejezés az angol-amerikai kulturális szociológiából származik. Magát a jelenséget és hatását eddig senki sem elemezte rendszeresen. Azok, akiket érint, csak halványan vannak tudatában annak, ami történik. Ez a tudat Koppenhágában és a világ többi kis országának fővárosában — Limában és Lisszabonban, Wellingtonban és Helsinkiben — a provincializmusra való szakadatlan és quasi szertartásszerű panaszban nyilatkozik meg. A panasz feltárja a való helyzetet, ugyanakkor azonban el is kódósítja, mert feltételezi, hogy a költészetnek, de általában a kultúrának vannak pontosan meghatározott göcai, melyektől a panaszkodók földrajzilag, közvetkezésképp szellemileg is távol érzik magukat. Ötven évvel ezelőtt talán így volt, a modern irodalom története azonban arra támasztja, hogy az új, az eljövendő már rég nem a párizsi kávéházak teraszain bukkan napvilágra. A vidék új dicsőséget szerzett nagy íróinak egyes műveivel; elég rámutatni James Joyce Dublinjára, Brecht száműzetésére vagy Saint-John Perse elrejtőzésére, s rögtön világossá válik, hogy az alkotóerő ma már nem függ a nagyvárosoktól, mi több, az úgynevezett vidék legtávolabbi pontjain is megerősödhet.

A kulturális elmaradás tehát nem irodalmi, hanem szociológiai jelenség; elsősorban a társadalomra, a közönségre vonatkozik, s csak másodsorban, szinte átvitt értelemben az írókra, s közülük is főleg a gyengékre és közepesekre, akik leginkább függnék attól a légkörtől és környezettől, amelyben élnek.

AMI NEM VÁLT KI ELISMERÉST

John O'Hara bizonyára az egyik legtermékenyebb amerikai író. 1960 óta két regénye (*The Big Laugh*, *Elisabeth Appleton*) és három kötet elbeszélése látott napvilágot. Az utóbbiakat most egy kötetbe gyűjtve, *Kalap az ágyon* (*The Hat on the Bed*) címmel jelentette meg a Random House kiadó. A *Saturday Review* ekként értékeli O'Hara összegyűjtött elbeszéléseit:

A kritikus természetesen gyanús szemmel nézi az enygyire termékeny író, de az tény, hogy O'Hara mint elbeszélő legjobb formájában van most. Olyan jó novellista, hogy Hutchins indignáltan kérdi: miért nem ismerik ei nagyságát szélesebb körben? (Maga O'Hara is majdnem feltette ezt a kérdést, amikor 1955-ben átvette a National Book Award jutalmát.) A válasz persze az, hogy ami jó, az ma általában nem ejti bámulatba azokat, akiknek legnagyobb a befolyásuk az irodalmi ízlés kialakulására; az az irodalom, melyet ezek nagyra becsülnek, kívül esik O'Hara érdeklődési körén, vagy túlhaladja erejét; esetleg mindkét akadály fennáll.

A kritika részletesen ismerteti O'Hara elbeszéléseinek erőnyeit: a megfigyelés pontosságát, az adatok hűségét, a mesteri formát, majd így folytatja:

Milyen hiányosságai vannak mégis? Mindenekelőtt az, hogy O'Hara szigorúan a realizmus keretei közé zárkózik. Írásaiban nincsenek meg a képzelet teremtette elemek, mint Bernard Malamud elbeszéléseiben. Nincs meg bennük a szürrealizmus hatásossága sem, mint Malamud, Flannery, O'Connor, John Cheever, John Updike és mások műveiben. Nincs meg benne a realizmus nyomósítása sem, ami Hemingway *A kétszívű nagy folyójának* (The Big Two-Hearted River) vagy Endora Welty *A Worn Path* (Kitaposott út) című regényének bizonyos rituális színezetet ad.

Másodsorban, O'Hara érzéseinek skálája igen kicsi. Jól tud ugyan írni az ambícióról, büszkeségről, csalódásról, vággyról, lelketlenségről, romantikus szerelemről, bánatról, nem hiányzik belőle a részvét, habár régebben úgy tetszett, de elbeszéléseiben nincsenek rémségek, sem borzalmak: elképzelhetetlen, hogy olyan elbeszélést írjon, mint Faulkner „Evening Sun”-ja vagy O'Connor „A Good Man is Hard to Find”-ja, vagy Malamud „The German Refugee”-ja. Nincs benne fekete humor, mint Faulkner vagy Endora Welty egyes elbeszéléseiben. És kevés benne a titok: O'Hara világában a dolgok mindig azok, amiknek látszanak.

FOTORIZMUS

A Hitlerről, a nácizmusról, a második világháborúról és a haláltáborokról szóló irodalom újabb művel gazdagodott: Hildegard Brenner *Die Kulturpolitik des Nationalsozialismus* (A nemzetiszocializmus kulturális politikája) című könyvével, melyet a Rowohlt Verlag adott ki. A hamburgi *Die Zeit* többek között ezeket írja a műről:

1929-ben kezdődött az egész, amikor Othmar Spann bécsi tudós a müncheni egyetem Auditorium Maximumában előadást tartott „korunk kultúrájának válságáról”. A professzor így okoskodott: „Ha a dadaizmusra, a futurizmusra vagy az atonalizmusra meg a többire gondolunk, ha a film, a revük meg a többi előretörésére figyelünk, beláthatjuk, hogy itt a helyzet a lehető legrosszabb.” A

professzor beszédének hangját és szokincset négy év múlva maga a Führer vette át... A demokrácia „meg a többi” — siránkozott Spann — „a kultúra pusztulását jelenti”, ezért egy autoritativ államra van szükség, hogy rendet teremtsen — „tűzzel, vassal, bátorsággal, háborúval” — meg a többivel...

Ekkor hangzott el Schultze-Naumburg professzor hátborzongató jelszava a „fiziognómiai fajtisztaságról”, akkoriban húzták ki hamarjában a poros fiókból a Bachofen alkotta „posványkultúra” fogalmat, abban az időben forgatták ki Wölflin művészettörténész tétéleit a „pallérozottságról, tekintettel a fajtudományra”, s ezen a kacsikaringós úton buzogánygyakorlatokkal és kötélugrással eljutottak a „munkáskultúráig” (Robert Ley), a „Kraft durch Freude”, a „Glaube und Schönheit” meg a „test és vér új nemességének” fogalmáig (Walther Darré), s ahhoz a gyáván groteszk művészi jelmondatig, hogy a kultúrában csak az „egészséges SA-isták” véleménye érvényes (Alfred Rosenberg), s hogy „csak felszentelt kezeknek van joguk a művészet oltárán áldozni” (Göbbels).

Hogy a nemzetiszocialisták — a szép szavak ellenére — mit értettek kultúrán, azt legjobban 1933-ban mutatták meg az egyetemi városokban meggyújtott máglyákkal és 1943-ban a Tuileriák teraszán lángoló kisérteties látványossággal, amikor Klee, Léger és Picasso műveit hajigálták a tűzbe, de megmutatták évről évre a nagy müncheni kiállításokon, acélkemény harcosportrékkal és meztelen nordikus nőket ábrázoló olajfestményekkel. Ezt az „életalkotó” kultúrát a huncut népnyelv „fotorizmus”-nak nevezte.

KÉT HALOTT KÖLTŐ

Az angol irodalom az utóbbi időben szinte egyszerre veszítette el két kiemelkedő költőjét: Louis MacNeice-t és Bernard Spencert. Mindketten alkotóerejük javában voltak. A *The London Magazine* lapjain John Betjeman emlékezett a két költőre.

Louis MacNeice egész életében vagy legalábbis, amióta én emlékszem — írja Betjeman, aki az egyik legnépszerűbb élő angol költő —, tehát életének nagyobb részében szegénylős és visszavonult volt. Aki nem ismerték, ebben a szegénylőségben felfuvalkodottságot láthattak. Ez azonban nem pontos megállapítás, mert ő mélységesen nemes, nagylelkű és nyíltszívű volt, végtelenül hajlamos a melankóliára, amelytől csak erős akaratral tudott megszabadulni. Az a benyomásom, hogy a társaság kevésbé tudta megvigasztalni, mint a munka, s hogy az extrovertált munkát szerette, például a BBC programjának összeállítását, megszervezését; ennek a kötelességének egyébként kitűnően tett eleget. A körülmények néha arra kényszerítették, hogy váratlanul kitörjön visszavonultságából, hallgatásából, s hogy hosszsan beszéljen. Szerette, ha emberek vették körül, de azt hiszem, sohasem beszélt érzéseiről.

Bernard Spencer szelídebb és közvetlenebb egyéniség volt. Marlborough-ban, miután utaink elváltak, Francis Newhoulddal és Ernest Coplestone-nal együtt az új nemzedék egyik esztétája lett... Évekig volt a British Council alkalmazottja külföldön, s utoljára Ankarában találkoztam vele. Társaságban nagyszerűen érvényesült, de a saját munkája iránt bizalmatlan volt. Sohasem volt olyan termékeny, mint Louis MacNeice, s meggyőződésem, ha egy versét valahol visszautasítják, évekkel visszaesik. Általában egy tömör és sűrű vers libre-t írt. Utolérhetetlen volt a hely ábrázolásában. „Csónakok” (The Boats) című verse — melyet legjobb művének tartok — a költészet és a hely tökéletes egységét mutatja.

A DADA — NAGY FÁJDALOM KIFEJEZÉSE

A múlt év végén, 67 éves korában meghalt Tristan Tzara, a dadaizmus egyik megalapítója. Néhány nappal halála előtt jelent meg Pauvert kiadásában *A dadaizmus hét kiáltványa*, s ebből az alkalomból az *Express* munkatársa nyilatkozatot kért az írótól. Ez volt Tzara utolsó interjúja.

A dadának humánus, etikai célja volt, jelentette ki Tzara. Az író nem tett engedményt se a helyzetnek, se a véleményeknek, se a pénznek... Megtörtént, hogy a sajtó vagy a társadalom helytelen irányba terelte a dadaistákat, s ez azt bizonyítja, hogy nem működtek együtt. A dadaisták, Tzara mostani meglátása szerint, rendkívül forradalmiak és meg nem alkuvók voltak. A dada nem csupán abszurdum vagy csak tréfa volt, hanem a fiataloknak az első világháborúban és a szenvedések idején fogant nagy fájdalmát fejezte ki. Az akkori értékek között tabula rasát akartak teremteni, a legnagyobb emberi értékek javára...

(Tzara önmagáról a következőket mondta:

— Igen, még mindig írok, verseket írok. Hiszek Eluard jelszavában: „Szerelem és költészet”. Csak ez van. És a forradalom. Mindennek egyetlen dolog az alapja: a költészet. Ez mindennek a veleje: minden eseményé, minden tetté... Minden ember költő a maga módján, többé vagy kevésbé tudatosan, többé vagy kevésbé határozottan, és alacsonyabb vagy magasabb fokon. Az is költészet, ha egy sétáló azt mondja, „Ez szép”, vagy ha képeslapot küldünk valakinek. Költészet az álom, költészet az ábrándozás...

A KÖLTŐI REGÉNY ÚJJÁSZÜLETÉSE

A *Telegram* című zágrábi hetilap tavalyi kisregény-pályázatán feltűnt Olga Ostojić-Belča *Smrt godišnjeg doba* (Az évszak halála) című regénye. Most a rijekai Otokar Keršovani könyvkiadó megjelentette a regényt, s a *Književne novine*-ben Predrag Palavestra ismerteti a fiatal írónő művét.

Palavestra előjáróban megemlíti, hogy a költői regény az utóbbi időben vesztett hiteléből, sok kritikus kétségbevonja létjogosultságát. Ezt avval magyarázza, hogy sokan visszaéltek a költői regény technikájával, s ez a műfaj degenerálódott, úgyhogy sokan megvonták tőle bizalmukat, s nem hisznek jövőjében. Az igazi költői regényekben azonban — mint például Virginia Woolf *To the Lighthouse*, André Gide *A mennyország kapuja*, Thomas Mann *Tonio Kröger*, James Joyce *Ifjúkori önarckép*, Marcel Proust *Jean Santeuil*, Miloš Crnjanski *Dnevnik o Čarnojeviću* című műve — a tökéletes, ragyogó költői kifejezés csak a belső nyugtalanság legmegfelelőbb megjelenítési formája. A költőség a költői regényben nemcsak az írói eljárásban nyilvánul meg, hanem az egész mű struktúrájában is. Olga Ostojić-Belča elkerülte a veszélyeket. Regényében megteremtette az egyensúlyt a kifejezés és a mondanivaló között. Művét nyugodt lírai légkör, megfékezett szenvedélyek, szelid rezignáció, diszkrét lelki nyugtalanság jellemzi. *Az évszak halála* egy kissé introvertált lányról szól, aki az érettség küszöbén fiatalága egy részének eltűnését úgy fogadja, mint egy évszak halálát.

Olga Ostojić-Belča regényének középpontjában az idő áll, mondja kritikájában Palavestra. Az idő zajtalan lépései és kegyetlen múlása nyugtalanítják a lányt. A fiatal író nő „születet költő”-höz méltó könnyedséggel mutatja be az idő abszolút hatalmát, írja a *Književne novine* kritikusa. „Habár a regényben itt-ott észrevenni, hogy a szerző keze még nem eléggé avatott és ügyes, *Az évszak halála* egy kifejezetten tehetséges írótt állít elénk, akinek fejlett érzéke van a légkör ábrázolásához, a színekhez és árnyalatokhoz...”, „...a tegnap még ismeretlen regényíró... mondatai egyszerűek, természetesegek és könnyedek...” — mondja Palavestra, majd így folytatja: „Olga Ostojić-Belča egy közvetlen és tartalmas történetet mondott el.”

A költői prózával történt „visszaélések” után egy olyan regény megjelenése, mint *Az évszak halála*, „a költői regény lehetséges újjászületésének felbátorító előjele” — fejezi be kritikáját Palavestra.

SZOLZSENYICIN KÖRÜL

Közismert a szovjet sajtónak az a szokása, hogy jelentős cikkek után közli az olvasók leveleit, melyek támogatják a cikkben kifejtett nézeteket. Így járt el a *Lityerturnaja Gazeta* is: először közölte a főszerkesztő-helyettes, J. Barabas írását A. Szolzsenyicin „Az ügy érdekében” című elbeszéléséről, amely a *Novij Mir*ben jelent meg, majd teret adott az olvasók leveleinek, melyek persze Barabas nézeteit helyeslik. Csakhogy a *Novij Mir* is közölte olvasóinak leveleit, ezek azonban Szolzsenyicint vettek védelmükbe. Erre a *Lityerturnaja Gazeta* a következőket írta:

Csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a *Lityeratur-naja Gazeta* szerkesztősége természetesen lehetővé tette, hogy hasábjain nyilvánosságra kerüljenek az ellentétes nézetek Szolzsenyicin elbeszéléséről, de kötelességének tartotta, hogy saját álláspontját is kifejtse. A *Novij Mir* szerkesztősége szemmel láthatóan főlegesen demokratikusnak találja az ilyen eljárást. Azok a levelek, melyeket a folyóirat közölt olvasói tollából, ellentmondást nem tűrően dicsérik az elbeszélést, s egyhangúlag támadják a *Lityeratur-naja Gazetában* megjelent cikk szerzőjét... Semmi okunk, hogy kétségbe vonjuk a *Novij Mir*-ben közzétett levelek szerzőinek őszinteségét. Csupán azt tartjuk furcsának, hogy a folyóirat szerkesztősége nem jelentette meg azokat a leveleket, amelyek bírálják az elbeszélést, sőt még csak nem is említi, hogy ilyen hangú levelek is vannak.

A *Novij Mir* evvel kapcsolatban levelet intézett a *Lityeratur-naja Gazeta* szerkesztőségéhez; ebben közli, hogy a folyóirat szerkesztősége 58 levelet kapott, s ezek közül egyetlenegy támadja csak Szolzsenyicin művét. Ennek a levélnek hangja azonban olyan, hogy nem tűri a nyomdafestéket. A polarizáció tény, mellyel a *Lityeratur-naja Gazetának* számolnia kell.

BEHÓDOLÁS?

Január végén ülést tartott a Magyar Írók Szövetségének kibővített választmánya — olvassuk az *Élet és Irodalom*-ban. — Az ülésen „az irodalomban és a művészetben jelentkező polgári irányzatok kritikája” volt talán az egyetlen napirendi pont.

Az ülés előadója, Szabolcsi Miklós, a Pécsen megjelent *Jelenkor* című folyóiratot elemezte. Szerinte ez a folyóirat érdekes, színvonalas, szerkesztése ötletes, igényes, az utóbbi időben azonban behódolt „bizonyos nyugati polgári hatásoknak”. Az *Élet és Irodalom* szerint a *Jelenkor* olyan szépirodalmi műveket közölt, amelyeknek szerzői „a nyugati kapitalista valóság relációit vetítik rá a magyar valóságra” — például Mándy Iván, Maróti Lajos stb. írásai. Hibáztatta az előadó azt is, hogy a *Jelenkor* „egyoldalú Kassák—Weöres kultusz”-t üzött, s a Füst Milán-i esztétikát maradéktalanul feldicsérte. A zenei vitában nem teremtettek egyensúlyt a „Schönberg—Sztravinszkij—Webern hívők” és a Bartókot is elvető, csak Kodályt elfogadó vitatkozók között. A képzőművészetben a „konstruktív hagyomány egyedül üdvözítő voltáért” kardoskodtak, továbbá „beret engedtek olyan nézetnek, amely az intuíciót dicsőíti a racionális megismeréssel szemben”, s helyet adtak „annak a hírhedt vákuumelméletnek... amely kétségbe vonja az 1956 után indult kommunista írók tehetségét”. Szabolcsi mindehhez hozzátette, hogy nemcsak a *Jelenkor*-ban vannak hibák. Az *Új Írás* részletet közölt Déry Tibor új művéből, melynek címe *G. A. úr X-ben* (tudásunk szerint egy pesti kiadó tervehette e mű kiadását könyv alakban is). Ez a regény „nem-

csak a 'kafkai technikát' másolja, hanem a „jellegzetesen egzisztencialista életérzést is”. „A Kassák—Weöres kultusz, a Németh László-művek..., a *Látóhatár* című folyóirat szinte minden száma ugyanannak a kulturális életünk egészére jellemző betegségnek tüneteit mutatják: behódolunk a nyugati polgári kívánalmaknak...” — állapítja meg, Szabolcsi nyomán, a budapesti lap.

A beszámoló utáni vitában felszólalt a *Jelenkor* főszerkesztője, szerinte Mándy Iván elbeszélésének káros hatásánál is rosszabb, hogy a televízió és a rádió milliós tömegekben mélyíti el a kispolgári ízlést. Garai Gábor szerint bírálni kell a folyóiratokban felbukkanó polgári jelenségeket, de tenni kell valamit a képeslapok polgári, giccses igénytelenségével szemben is. Hubay Miklós panaszkodott, hogy a külföldi irodalom és művészet sajtóvisszhangját mesterségesen felerősítik, annál kevesebbet foglalkoznak a magyar írókkal. Dobozy Imre arról beszélt, hogy a napilapokból hiányzik a magyar irodalom iránti szeretet, Berkesi András pedig úgy véli, hogy előbb a magyar kulturális élet alapvető problémáit kellett volna tisztázni, s csak utána beszélni az *Alföld* és a *Jelenkor* hibáiról.

Veres Péter — az *Élet és Irodalom* szerint — szükségesnek tartja elemezni az elmúlt évek művelődéspolitikájának eredményeit. Tisztázni kellene, hogyan ítélje meg a forradalmi gondolkodás azt, amit az elmúlt évek hoztak. Veres Péter leginkább „olyan magasfokú politikai-filozófiai-esztétikai irányvonal”-at hiányol, „amely a napi gyakorlatban is bizvást követhető”. S az a kérdés foglalkoztatja, nem pazarolják-e Magyarországon 1945 óta az írótehetségeket. A fiatal írókba, akiknek „közéleti indulataik” vannak, gyakran belefojtják a szót, s helyettük csak „ügyeskedő, indifferens tehetségek” kerülnek felszínre — mondta Veres. Pándi Pál arról beszélt, hogy a magyar irodalom az elmúlt hét évben a nagy lehetőségek egész sorozatát szalasztotta el: az 1957-ben feltűnt fiatal kommunista költők elveszítették tájékozó erejüket, az olyan tehetségek, mint Galambos vagy Gerelyes megtorpantak, mert jobbról-balról verték őket, Lengyel József és Fejes Endre kitűnő műveiről rossz ideológiai következtetéseket vontak le, Dobozy és Darvas műveinek hangját nem erősítették fel, csökkent Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter aktivitása, habár körükben is „jó mozgás” indult.

A vita zárószavában Darvas József kijelentette, hogy az Írószövetség nem ért egyet az „adminisztratív következményekkel”, melyekre a *Jelenkor* főszerkesztője célozott a vitában.

45 ELŐTT ÉS 45 UTÁN

Tamási Aron egy budai étterem sarkában, diszkrét zenei kíséret és négy pincér asszisztálása mellett nyilatkozott az *Élet és Irodalom* munkatársának. A mai magyar irodalomról szólva Tamási többek között ezeket mondta:

— Negyvenöt előtt... az irodalom szerepe az volt, hogy az országot lelki és társadalmi szempontból felmérje: s e munka folyamán szülessenek művek és szülessék olyan társadalmi légkör, amely a rendszerváltozást szükségessé teszi. Ennek ellenére akkor az irodalomnak nem volt olyan rossz helyzete, mint ahogy sokan, a jeles osztályzat reményében visszafelé vetítik. Negyvenöt után az irodalom szerepe az lett, hogy a nemzet, a nép és az ország állapotát „tükrözze”, s olyan szocialista embereket neveljen, akik a jövőre is alkalmasak. Ha félszázadunknak ezt a két korszakát együtt nézem, úgy tűnik nekem, hogy negyvenöt előtt az irodalom talán sikeresebben látta el a feladatát, mint negyvenöt után.

A „népi írók”-kal kapcsolatban feltett kérdésekre az Abel-trilógia szerzője így válaszolt:

— Az úgynevezett népi írók nem egységes társaság. Ez a megjelölés, vagy inkább utalás, a két háború közötti múltból származik, s nyilván arra kívánt akkor utalni, hogy ezek az írók általában mind népfiai. Negyvenöt után, amikor mindenki népfi lett, s amikor bármelyik lelkileg viszketeg ifjú előtt megnyíltak az irodalom kapui, feloldódott a népi íróknál a csoport-jelleg. Ha ennek ellenére, lanyha módon ma is emlegetik így őket, annak két oka van. Egyrészt az a társadalmi és irodalmi jelentőségű munka, amelyet ezek az írók a két világháború között végeztek; s másfelől az irodalmi kritika figyelme, mely a „népi írók” megjelölést nem engedte veszendőbe menni.

Az irodalmi helyzetről ezt mondta Tamási:

— Belül, az írói társadalom körén belül, kétségtelenül van valami egészségtelen fülledtség, mely talán a ki nem mondott panaszok és az írói lét küzdelmének a keveréke. A szakmai körön kívül és felül pedig még mindig van holmi bizalmatlanság...

**A FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA**

**TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITÁNY LÁSZLÓ**

**HID, IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT.
1964. FEBRUÁR. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZER-
KESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠICA
UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 14—18-ig. —
KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. —
ELŐFIZETÉSI DIJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉL ÉVRE 500, EGYES
SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉL ÉVRE 700 DI-
NÁR, KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,17 DOLLÁR. —
KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVI SADON.**

